

Tunkkainen eliittiyliopisto vai modernin tieteen airut?

**Humboldttilainen sivistysyliopistoihanne Oulun, Kuopion ja Joensuun
yliopistojen rehtorien avajaispuheissa 1959–1989**

Alexi Kalliokoski

Pro gradu -tutkielma

Historiatieteet

2.5.2023

Oulun yliopisto

Sisällysluettelo

JOHDANTO	3
Taustoitus.....	3
Tutkimustehtävä	5
Metodologia.....	9
Tutkimusaineiston tarkastelu arkistotoimen näkökulmasta	14
Tutkimuskirjallisuus ja aiempi tutkimus	16
1. HUMBOLDTILAINEN SIVISTYSYLIOPISTO	20
1.1 Humboldttilaisen yliopiston perinteinen kuva.....	20
1.2. <i>Bildung</i> – sivistys	22
1.3. Humboldttilaisuus osana saksalaista ja suomalaista yliopistoaatteen historiaa	25
2. HUMBOLDTILAISEN SIVISTYSYLIOPISTON KÄSITTEET REHTOREIDEN RETORIIKASSA	32
2.1 Oulun yliopiston rehtoreiden avajaispuheet 1959-1989: Sivistysyliopistoihanteesta tulee riippakivi.....	32
2.2 Kuopion korkeakoulun ja yliopiston rehtoreiden avajaispuheet 1972-1989: Sivistysyliopistoihanne puhtaimmillaan	51
2.3 Joensuun korkeakoulun ja yliopiston rehtoreiden avajaispuheet 1969-1989: Käytännönläheinen yliopistoaate.....	66
2.4 Humboldttilainen sivistysyliopisto osana suomalaista yliopistoaatetta vuosina 1959–1989	77
LOPPULAUSE	87
LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS	91

JOHDANTO

Taustoitus

Suomessa, kuten muuallakin maailmassa, on yliopiston menneisyys, nykytila ja tulevaisuus aktiivisen analyysin ja keskustelun kohteena. Kiivas polemiikki aiheesta ei ole uusi eikä vain paikallinen ilmiö.¹ Viime vuosien suomalaisessa keskustelussa aihetta ovat kommentoineet esimerkiksi teologi Risto Saaranen², historioitsija Jussi Jalonen³ sekä Turun yliopiston luonnontieteilijätaustainen rehtori Kalervo Väänänen.⁴ Kaikkien näiden kannanottojen taustalla on laajempi huoli arvokkaana pidetyn yliopistorperinteen säilymisestä, sekä pidempiaikainen keskustelu yliopistojen autonomiasta. Yliopiston reagoidessa muutospaineeseen on Jalonen puolustuskannalla ja Väänänen etsii kompromissia yliopiston perinteisen ihanteen ja liike-elämän välille.

Siihen oletettuun perinteisen yliopiston malliin tai ihanteeseen, jota tämä nykypäivän keskustelu koskee, viitataan usein termillä *sivistysyliopisto*. Suomessa yleisesti käytettyyn sivistysyliopiston käsitteeseen rinnastuu englanninkielisessä ja enenevästi Suomessa käytettävä synonyymi *tutkimusyliopisto* (Research University). Käsitteellä on useita muitakin yleisiä synonyymejä, kuten *kulttuuriyliopisto*. Kunnia sivistysyliopiston tai sivistysyliopistoaatteen kehittämistä annetaan usein 1800-luvun saksalaiselle filosofille ja virkamiehelle Wilhelm von Humboldtille. Käsite *humboldttilainen* viittaa hänen henkilönsä, mutta joskus myös hänen yhtä lailla ihannoituun veljeensä, luonnontieteilijä Alexander von Humboldtiin.⁵ Tämän tutkielman tarkastelun kohteena ovat sivistysyliopiston ja humboldtilaisuuden historiallisesti kehittyvät käsitteet ja niiden retorinen käyttö. Tutkielma tarkastelee sivistysyliopistoihanteen syntyä ja kehitystä osana yliopistoideologiaa aatehistoriallisena ilmiönä. Samalla tarkastelussa

---

¹ Ash 2006.

² Saaranen 2017.

³ Jalonen 2017.

⁴ Väänänen 2017.

⁵ 2000-luvulla Suomessa on puhuttu uudisilmauksena myös *snellmanilaisesta* yliopistosta, viitataan luonnollisesti 1800-luvun Suomen suureen sivistysmieheen ja poliitikoon Johan Wilhelm Snellmaniin.

on myös kyseisen käsitteen retorinen hyödyntäminen yliopistopolitiikassa suomalaisessa kontekstissa.

Eräs keskeinen, yksittäinen yliopistopoliittinen teema, johon sivistysyliopiston käsite liitetään, on yliopistojen autonomia. Yliopiston vapaus on kuitenkin ilmiönä sivistysyliopiston käsitettä vanhempi,⁶ ja sivistysyliopiston ihanteeseen puolestaan kuuluu muutakin kuin silkka yliopistoautonomia. Kuitenkin keskustelu sivistysyliopiston ympärillä näyttää tällä hetkellä kaikkein eniten linkittyvän keskusteluun ulkopuolisten toimijoiden, erityisesti liike-elämän vaikutusvallan lisääntymisestä yliopistomaailmassa.

Saaranen antaa sivistysyliopiston kanssa kilpailevalle nykyajan yliopistomallille nimen *saavutusyliopisto*. On kuitenkin kyseenalaista, onko perusteltua vetää leimaavia yhtäläisyysmerkkejä liike-elämän vaikutusvallan ja Saarasen käyttämän käsitteen välille. Muita vastaavia uudenaikaiselle yliopistomallille tai -ihanteelle suomalaisessa julkisessa keskustelussa käytettyjä käsitteitä (nähdään ne sitten sivistysyliopiston haastajana tai esimerkiksi jossain mielessä sitä täydentävinä) ovat *innovaatioyliopisto* sekä *huippuyliopisto*.⁷

On selvää, että jos on vallalla käsitys, että perinteinen sivistysyliopisto on kriisissä, on tärkeää ymmärtää mikä oikeastaan on kriisissä. Tähän antaa lisävalaisua historiallinen tutkimus tavoista, joilla ”sivistysyliopisto” ja sen rinnakkaiskäsitteet on ymmärretty yliopistoaatteen ihanteiden tasolla. On avoin historiallinen ja nykypäivän yliopistopoliittinen kysymys, missä määrin sivistysyliopisto todellisuudessa on toteutunut menneisyydessä ja toteutuu nykyisin. Tähän kysymykseen vastaamista totuudenmukaisesti tukee aatehistoriallinen tutkimus sivistysyliopiston käsitteestä osana yliopistoideologian tai yliopistoaatteen historiaa.

Tutkimuspyrkimyksenäni on kartoittaa sivistysyliopiston käsitteelle ja sen rinnakkaiskäsitteille, erityisesti niin kutsutulle humboldtilaisuudelle, annettua merkitystä tietyssä, relevantissa lähdeaineistokokonaisuudessa, rajattuna ajanjaksona. Tutkimukseni pyrkimys on toisaalta hahmottaa sivistysyliopiston käsite aatehistoriallisesti, ja toisaalta heijastaa tätä käsitettä lähdeaineistosta ilmenevään

---

⁶ ”The greatest medieval legacy is that of academic freedom.” Pyenson & Sheet-Pyenson 1999, 44.

⁷ Miettinen 2018, 3.

ymmärrykseen käsitteen merkityssisällöstä. Hahmotan tutkimukseni osana potentiaalista laajempaa käsite- ja aatehistoriallista tutkimusta aiheesta.

Tutkimustehtävä

Tutkimustehtäväni on kaksiosainen: Pyrin ensinnäkin hahmottelemaan sivistysyliopiston käsitettä yleisellä historiallisella ja teoreettisella tasolla. Toinen, uuden tutkimustiedon kannalta keskeisempi osa tutkimustani on tähän historialliseen käsitteeseen verraten ja rinnastaen hahmottaa yliopistoihannetta osana tietyn ajan ja paikan yliopistollista aatemaailmaa, yliopistoideologiaa.

Keskeisimpänä tutkimusintressin kohteena on *kylmän sodan ajan suomalainen yliopistoaate*. Aiemmin esiintuoduissa esimerkeissä nykyhetken julkisesta keskustelusta tulee esiin väite, että nykyistä ”saavutusyliopistoa” edelsi ”sivistysyliopisto”, ja tätä sivistysyliopistoa voidaan kuvailla ”humboldtilaiseksi”. Implisiittistä väitteessä on, että sivistysyliopiston todellisuus korreloi vanhaa yliopistomaailmaa ohjanneen professorikunnan (yliopistomaailman tuolloisten ”valtioiden”) ylläpitämän sivistysyliopistoaatteen kanssa. Jos tämä mielikuva hyväksytään totuudeksi, olivat 1960-, 1970- ja 1980-lukujen institutionaaliset muutokset yliopistomaailmassa jotain sellaista, johon oletetun sivistysyliopistoaatteen omanneen yliopistoväen voidaan oletettavan reagoivan, niin aatteellisesti kuin toiminnallisesti.

Tieteellisen historiantutkimuksen taholla Marja Jalava koskettaa suomalaisen yliopistoaatteen suhdetta humboldtilaisuuteen artikkelissaan ”When Humboldt met Marx.” Pääasiallisesti vasemmistolaisen opiskelijaliikkeen suhdetta humboldtilaisuuteen käsittelevä artikkeli tuo samalla esiin, tämän tutkielman kannalta oleellisemmin, myös suomalaisen professorikunnan ajattelun suhteen humboldtilaisuuteen. Tiivistäen, Jalavan tekstissä humboldtilaisuus näyttäytyi 1960- ja 1970-lukujen vaihteen osalle opiskelijaradikaaleista alun perin yhtenä osana vanhanaikaista yliopistoaatetta. Eräät radikaalit näkivät historiallisen yhteyden 1800-

luvun saksalaisen yliopiston ja oman aikansa professorikunnan vanhakantaisuuden välillä:

In [the radicals'] view, as a state institution, the Humboldtian university was born as a part of the mechanism intended to defend the leading position of the feudal upper classes against the ascending bourgeoisie.

Hence, even in the latter part of the twentieth century, the professoriat stubbornly opposed students' participation in the university administration, failing to notice that the stamocap [State Monopoly Capitalist] onslaught was eroding the significance of traditional academic decision-making arenas.⁸

On kuitenkin huomattava, että Jalava ei artikkelissaan suoraan esitä humboldtilaisuutta 1970-lukua edeltävän ajan suomalaisen professorikunnan objektiivisena aatteellisena piirteenä, saati professorien tietoisesti omaksumana aatteena. Jalava ei sinällään väitä edes opiskelijoiden laajalti ylläpitäneen mielikuvaa ”humboldttilaisesta” tai sivistysyliopistoihanteeseen ideologisesti fiksoituneesta professorikunnasta. Sen sijaan, kuten Jalava kuvaa, 1970-luvun lopulla vasemmistolaiset opiskelijat ja (vähemmän vasemmistolainen) professorikunta löysivätkin tahoillaan yhteisen sävelen yliopistotieteen asemaa puolustaessaan vuoden 1978 tutkintouudistuksen edustaman uhkan edessä, ja (viimeistään) tuolloin ”humboldttilaisesta sivistysyliopistosta” tuli yliopiston ja tieteen vapauden iskusana Suomessa. Jalava kirjoittaa: ”In 1976–1977, the opposition gathered under the banner of the Humboldtian Bildungsuniversität.”⁹

Mutta mitä Jalavan kuvaama kehitys merkitsee mainittuja vuosia edeltävälle ajalle? Onko väite vanhan suomalaisen yliopiston ”humboldttilaisuudesta” kenties niin kutsuttu keksitty traditio, ja onko Jalavan kuvaama ”Humboldtian revival” (vapaasti kääntäen ”humboldttilainen uudelleenherääminen”) Suomen kontekstissa ”uudelleenherääminen” sijaan täysin uusi kehitys? Vai onko ”humboldttilaisuus” elänyt sittenkin professorikunnan ajatusmaailmassa jossain muodossa jo aiempina

---

⁸ Jalava 2014, 133-134.

⁹ Jalava 2014, 136-137.

vuosikymmeninä, ja onko heidän aatteeseensa kuulunut myös halu levittää sivistysyliopistoaatetta? Onko tutkimuksellisesti oleellista yrittää todeta, tai kumota, historiallisen yliopistolaitoksen tosiasiallinen luonne sivistysyliopistona, ja sivistysyliopistoinstituution historiallinen yhteys 1800-luvun alun saksalaiseen kulttuurialueeseen, ja Humboldtin henkilöön?

Edellä esiin nostetut kysymykset ovat kaikki historiallisesti kiinnostavia. Aihealuetta voidaan lähestyä eri tavoin tieteellisen historian tutkimuksen piirissä: Voidaan tutkia joko yliopiston toimintaa konkreettisella, esimerkiksi sosiaalhistoriallisella tasolla, tai tutkia yliopistojen piirissä vallinnutta ideologiaa. Yliopistoideologia tiettyinä aikoina voi tulla aatehistorian kannalta kiinnostavaa jo itsessään. On kuitenkin myös perusteltua pohtia ja teoretisoida, joskin myös epäillä, vallinneen yliopiston idealin ja yliopiston tosiasiallisen luonteen yhteyttä. Voidaan siis kysyä, mikä yhteys ja yhtenevyys tosiasiallisilla yliopistopoliittisilla toimenpiteillä oli ensinnäkin yliopistopolitiikan päättävien ja ohjaavien henkilöiden omakohtaiseen ajatusmaailmaan, ja taas toisaalta julkisesti edistettyyn yliopistoideologiaan.

Aatehistoriallisen lähestymistavan mielekkyyttä lisää tarkastellun käsitejoukon tapauksessa se, että on, kuten tulemme myös ensimmäisessä tutkimusluvussa näkemään, erityisen vaikeaa hahmottaa mitä ”humboldttilainen sivistysyliopisto” tarkoittaa konkreettisen yliopistopolitiikan tasolla: Tiivistäen, jos humboldtilaisuus yhtenä piirteenä on esimerkiksi ”yliopiston vapaus”, ongelma on, että historiallinen yliopisto on aina jossain määrin vapaa ulkoisista vaikutteista, mutta ei koskaan täysin. Toisaalta yliopistoissa on arvostettu tutkimuksen ja opetuksen vapautta enemmän tai vähemmän jo ennen 1800-lukua. Tästä syystä ”humboldttilaisuutta” aihealueena on nähdäkseni luonnollisempaa lähestyä aatehistorian kautta, tarkastellen tapoja, joilla tämä eklektinen käsite on eri aikoina ymmärretty. Yhteys tapahtumahistoriaan voidaan löytää esittämällä kysymys, mitä konkreettisia toimenpiteitä tällä aatteella on perusteltu tai mitä toimenpiteitä siihen on yhdistetty.

Humboldtin klassinen selostus yliopistoihanteestaan on ”Über die innere und äussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin” vuodelta 1809. Tekstin englanninkielinen käännös löytyy Rise of the Research University-lähdekokoelmasta nimellä ”On the internal structure of the University in Berlin and its

Relationship to Other Organisations”.¹⁰ Saksankielinen alkuperäisteksti on julkaistu esimerkiksi osana Humboldtin tekstien kokoelmaa *Schriften von Bildung*.¹¹

Tutkielmani ensimmäisessä pääluvussa analysoin edellä mainitun Humboldtin tekstin englanninkielistä käännöstä yhdessä saksankielisen alkuperäistekstin kanssa tutkimuslähteinä, tutkimuskirjallisuuden valossa. Erityisesti ensin mainittua Humboldtin tekstiä on tulkittu yliopistoaatteen historiassa keskeisenä osana sivistysyliopiston aatehistoriallista taustaa. Pyrin esittämään luvussa suppean yleiskuvan eri tavoista, joilla sivistysyliopiston käsite on ymmärretty osana yliopistoihannetta ja yliopiston historiaa. Pyrin myös esittämään omia huomioita siitä, kuinka käsite tulisi ymmärtää osana yliopistoaajattelun historiaa. Tätä hahmoteltua yleiskäsitystä hyödynnän tutkielmani toisessa luvussa pyrkien heijastamaan sen tarkastellussa suomalaisessa lähdeaineistossa ilmeneviin yliopistoihanteisiin.

Tämän viimeksi mainitun, pääasiallisen tutkimustehtävän lähdeaineistoksi ovat valikoituneet Oulun yliopiston rehtorin avajaispuheet vuosina 1959–1989, Joensuun korkeakoulun (vuodesta 1984 yliopiston) avajaispuheet vuosina 1969–1989 ja Kuopion korkeakoulun (vuodesta 1984 yliopiston) avajaispuheet vuosilta 1971–1989.

Tutkimuskohteenani laajemmin ymmärrettynä on suomalainen yliopistoajattelu mainittuna ajanjaksona, suppeammin ymmärrettynä mainituissa korkeakouluissa vallinnut yliopistoajattelu. Tarkastelussa kiinnitän huomiota sivistysyliopistokäsitteen eksplisiittiseen ja implisiittiseen ilmenevyyteen lähdeaineistossa. Toisaalta kiinnitän huomion tilanteisiin, jossa sivistysyliopistoihanteeseen nimenomaan ei vedota puheissa. Etsin myös tapoja, joilla perinteiseksi oletetulle sivistysyliopistoajattelulle vastakkaiset ihanteet tulevat puheissa esiin. Sikäli kun sivistysyliopistoihanteet ilmenevät puheissa, vertailen ja heijastan sitä ensimmäisessä luvussa esitettyyn yleisemmällä tasolla ymmärrettyyn sivistysyliopistoihanteeseen. Tässä suhteessa ensimmäisen luvun merkitys on tukea toisen luvun tehtävää.

---

¹⁰ Humboldt 2017(1809)a.

¹¹ Humboldt 2017(1809)c.

Metodologia

Tämä tutkielma sijoittuu historian kentällä aatehistoriaan ja sen sisällä yliopistoaatteen historiaan. Tutkimus sijoittuu laajemmassa mielessä myös osaksi korkeakoulujen yliopistojen, tieteellisten instituutioiden (*Academia, Scientific Institutions*), tiedon (*Knowledge*) ja tietoverkoston (*Networks of Knowledge*) historioita.

Tutkimuksen metodina on retorinen tai käsitehistoriallinen (konseptihistoria, *history of concepts, Begriffsgeschichte*) analyysi, keskittyen tiettyjen käsitteiden merkityserojen vertailuun rajatussa tutkimusaineistossa, mutta myös käsitteiden toiminnalliseen rooliin. Kokonaisuudessaan tutkimus on luonteeltaan kvalitatiivinen, mutta tulosten antaman kokonaiskuvan esityksessä hyödynnetään myös kvantitatiivista esitystapaa.

Retorista tutkimusotetta historiankirjoituksessa yleisellä tasolla avataan Kari Palosen ja Hilka Summan toimittamassa teoksessa *Pelkkää Retoriikkaa*. Kuten Palonen toteaa teoksen artikkelissa ”Retorinen käänne poliittisen ajattelun tutkimuksessa”: ”Raja retorisen ja käsitehistoriallisen tutkimuksen välillä on (--) suhteellinen”.¹²

Reinhardt Koselleckin edustamassa käsitehistoriallisen tutkimuksen saksalaisessa suuntauksessa annetaan suuri merkitys kielellisten konseptien itsessään kehitykselle avaimena aatehistoriaan. Teoksessaan *The Practice of Conceptual History* Koselleck kuvaa käsitehistorian tradition pitkänä osana historiankirjoituksen historiaa. Hänen mukaansa käsitehistorian ”kielellinen reflektio” on oleellinen osa historian olemusta. Erityisesti mikä tahansa nykyhetken näkökulma historiankirjoituksessa tuo siihen käsitehistoriallisen elementin. Kuitenkin hän korostaa, ettei käsitehistoria voi olla historiankirjoituksen koko kuva: Hänen mukaansa ”totaalista historiaa” ei voidakaan kirjoittaa.¹³

Palonen avaa Koselleckin ajattelua käsitehistorian metahistoriallisessa tarkastelussaan. Hän tiivistää käsitehistoriallisen muutoksen tutkimuskohteen seuraaviin kolmentyyppisiin käsitteenmuutoksiin:

---

¹² Palonen 1998, 140.

¹³ Koselleck 2002, 20-24.

- 1) Semasiologinen eli käsitteen tulkintasisällön muutos
- 2) onomasiologinen eli käsitteeseen viittaavien sanojen muutos sekä
- 3) referentiaalinen eli käsitteen ulkoisen relaation muutos¹⁴

Tässä tutkielmassa etsin ensisijaisesti kaiken tyyppisiä instansseja tietyistä käsitteistä tutkimusaineistossa, ja pyrin tekemään johtopäätöksiä tämän tarkastelun muodostaman kokonaiskuvan perusteella. ”Koselleckilaisesta” näkökulmasta voidaan kenties sanoa, että tutkielmassa tarkastelussa ovat myös sivistysyliopiston ja humboldtilaisuuden käsitteiden, ja niiden rinnakkaiskäsitteiden semasiologinen, mutta toissijaisesti myös onomasiologinen ja referentiaalinen muutos suomalaisessa kontekstissa rajattuna ajanjaksona.

Palonen avaa toisaalla myös Quentin Skinnerin ”puheaktien” retoriseen funktioon ja toiminnallisuuteen painottuvaa ”cambridgeläistä” tai ”englantilaista” käsitehistoriaa. Palonen toteaa: ”Skinnerin erityinen tavoite on tulkita uudelleen suhdetta julistettujen periaatteiden ja poliittisen elämän aktuaalisten käytäntöjen välillä” ja ”(-- Skinnerin mielenkiinto käsittemuutoksissakin on ensisijaisesti retorisella tasolla”¹⁵ Kärjistäen, cambridgeläisessä lähestymistavassa puheiden käsitteet nähdään poliittisen, tämän tutkimuksen tapauksessa kenties siis yliopistopoliittisen, toiminnan retorisisina välikappaleina. Puhetta pitävä ”ideologi” lähestyy käsitteitä manipuloiden niiden merkitysisältöä ja sovellustapaa siten, että niitä voidaan yhdistää poliittiseen toimintaan puhujan tahtomalla tavalla. Palonen referoi Skinneriä, Skinnerin jargonia kääntäen:

*Ideologin on mahdollista joko muuntaa (manipulate) olemassaolevien deskriptiivisten termien vakiintunutta puheaktipotentialia tai muuntaa olemassaolevien, arvolataukseltaan myönteisten deskriptiivis-
evaluatiivisten termien sovelluskriteereitä (--)*¹⁶

Tutkimuksessani suurempi huomio pyritään antamaan käsitteille ja niiden muutoksille itsessään, kuin niiden ”manipulaatiolle. En pidä hedelmällisenä ajatella, että

---

¹⁴ Palonen 1997, 51.

¹⁵ Palonen 1998, 149-152.

¹⁶ Palonen 1998, 151.

käsitteiden puheissa saamalla merkityssisällön ja sovellustavan muutosten takana olisi aivan kaikissa tapauksissa silkkä ”poliittinen” tai yleensä ”ideologinen” pyrkimys (mikä lienee myös kärjistys Skinnerin teoreettisesta ajattelusta). En kuitenkaan myöskään pidättäydy puheiden retorisesta analyysistä enkä käytettyjen retoristen keinojen asettamisesta aikansa yliopistopolittiseen kontekstiin. En pidättäydy myöskään pohtimasta motiiveja käsitteiden käyttö- ja ”manipulaatio”-tapojen takana. Tässä mielessä tutkimusnäkökulmani on yhdistelmä ”koselleckilaista” ja ”skinneriläistä” näkökulmaa.

Omana teoreettisena ajatuksenani esitänkin, että käsitteet sekä elävät sosiaalisessa puhemaailmassa ”omaa elämäänsä”, mutta niitä myös manipuloidaan toiminnallisiin tarkoituksiin. Tästä seurauksena uskon, että osana puhettamme eri käsitteet saavat ikään kuin huomaamattamme uusia merkityksiä. Tällä tavoin puheidemme ja sitä myötä myös uskomustemme, tai kollektiivisen ideologiamme, merkitys muuttuu ilman että edes välttämättä huomaamme sitä.

Tarkastelen tässä tutkielmassa sivistysyliopiston käsitteen ilmenemisiä lähdeaineistossa sen perinteisten ja yksiselitteisten ulkoisten tunnisteiden kuten käsitteiden ”sivistysyliopisto”, ”tutkimusyliopisto” ja ”kulttuuriyliopisto” kautta. Tarkastellussani ymmärrän sivistysyliopiston käsitteenä linkittyvän myös tiettyihin 1800-luvun ajattelijoihin, kuten luonnollisesti Humboldtiin, mutta myös Snellmaniin sekä muihin saksalaisiin uushumanismin ajan ajattelijoihin kuten Friedrich Schellingiin, Johann Gottlieb Fichteen ja Friedrich Schleiermacheriin. Kiinnitän siis huomiota myös näiden ja ilmeisellä tavalla niihin verrattavien nimien käyttöön yliopistoaatetta heijastavassa retoriikassa. Mainittujen historiallisten henkilöiden ajattelu on eri aikoina kansainvälisessä ja suomalaisessa yliopistoajattelussa liitetty implisiittisesti sivistysyliopiston käsitteeseen. Tällaisten kyseenalaistettavissa olevien viitteiden tarkastelu on kuitenkin tutkimukselle toissijaista. Samalla tavoin toissijaisessa asemassa ovat retoriset viittaukset Saksan tai Yhdysvaltain yliopistolaitoksiin. Kiinnitän toissijaisen huomioni myös muihin historiallisiin sekä kansainvälisiin esimerkkeihin yliopistoihanteesta.

Suoria mainintoja tutkimusyliopistosta, jotka enteilevät käsitteen nykysuomalaisessa keskustelussa saamia merkityssisältöjä, heijastan rinnakkaisena tutkimustehtävänä

sivistysyliopistoon linkittyviin yleisiin yliopistopolitiikan piirteisiin. On yhtä lailla osa tutkimusintressiäni tarkastella tapauksia, joissa nämä aspektit yhdistetään sivistysyliopiston käsitteeseen, ja toisaalta tapauksia, joissa ne erotetaan retorisesti toisistaan tai ne ilmenevät ilman yksiselitteistä yhteyttä humboldtilaisuuteen tai sivistysyliopistoihanteeseen.

Tutkimukseni rajavuosiksi ovat valikoituneet vuodet 1959–1989. Tarkastelussa on siis kolme suomalaista korkeakoulua kolmella vuosikymmenellä. Varhaisimmat puheet ovat 60-luvun vaihteen tienoilta, jolloin vielä kenties elettiin oletettua sivistysyliopiston ”kulta-aikaa”, ja tarkastelu jatkuu kunkin korkeakoulun kohdalla 1980-luvulle, jolloin Miettisen mukaan ”innovaatioyliopisto” alkoi hiipiä suomalaisen yliopistomaailman kielenkäyttöön, reaktiona muuttuneeseen yliopistomaailmaan.¹⁷ Rajattuun ajanjaksoon sijoittuvat useat vanhan yliopiston kohtaamat modernit, pitkän ajan kuluessa vaikuttaneet muutokset, jotka kaikki on eri yhteyksissä nähty haasteiksi nimenomaan sivistysyliopistoa kohtaan: Niin kutsuttu massayliopisto, yliopistojen autonomian rajaaminen valtion taholta, mukaan lukien ”numerus clausus” eli opiskelijamäärien rajoitukset, valtion esittämät tulosvastuullisuusvaatimukset, radikaali opiskelijaliike vaatimuksineen ”yliopistodemokratiasta” sekä liikemaailman kasvava vaikutusvalta yliopistoissa palvelututkimusten ja vastaavien ilmiöiden kautta.¹⁸ Tutkimus tulee tarkastelemaan, missä määrin näitä haasteita käsiteltiin puheissa, ja erityisesti missä määrin ne liitettiin tarkasteltuihin käsitteisiin.

Ajanrajaus osuu myös luontevasti kolmesta puheaineistosta laajimman, Oulun yliopiston puheiden, viiden ensimmäisen rehtorin virkakausille. Vuosi 1989 on usein myös määritelty kylmän sodan aikakauden viimeiseksi vuodeksi, joten aikarajaus rajaa tutkimuksen luontevaksi nimenomaan kylmän sodan ajan suomalaisen korkeakouluhistorian piiriin. Siihen, minkä tiettyjen korkeakoulujen puheita on tarkasteltu, ovat vaikuttaneet niin sanottu alueellinen näkökulma – tutkimustyöllä pyrin näin valaisemaan nimenomaan ei-keskeisten korkeakoulujen historiaa – ja se, että juuri kyseisiä korkeakouluja aineistoina on tutkittu varsin vähän. Kuitenkin periaatteessa vastaavanlainen tutkimuksellinen tarkastelu olisi tehtävissä miltei mihin

---

¹⁷ Miettinen 2018, 3.

¹⁸ Ajan korkeakoulupolitiikan yleislinjoja käsittelee esim. Eskola 2002.

tahansa Suomen (ja myös monien muiden maiden) yliopistoluonteisiin korkeakouluihin kohdistuen.

Tutkimusintressi kohdistuu siis vallalla olleeseen yliopistoideologiaan yleisellä suomalaisella tasolla. Tämän yleisen näkökulman vuoksi tutkimusaineiston rajaaminen vähempään kuin kolmeen korkeakouluun olisi ollut riittämätöntä, jotta tutkimuksen perusteella saatetaan edes hahmotella ajanjakson yliopistoatteen suhdetta etsittyihin käsitteisiin. Tutkimuksen antaman kokonaiskuvan tarkastelulla, joka suoritetaan viimeisessä alaluvussa, pyritään selvittämään missä määrin tutkimusintressi on toteutunut. Lisätutkimus aiheesta, laajentuen muihin ajanjaksoihin ja korkeakouluihin, voi tukea tutkimusintressin toteutumista.

Tutkimuksen lähdeaineiston tarkasteluun liittyy keskeisiä lähdekriittisiä ongelmia: Ovatko puheet täysin tai kokonaan rehtoreiden itsensä kirjoittamia, ja tälle rinnakkaisena kysymyksenä: Missä määrin puheet kuvaavat rehtoreiden yksityisajattelua, missä määrin yliopiston kollektiivisesti muodostettua linjaa, ja missä määrin yleissuomalaista yliopistopolitiikkaa. Rinteen, Jauhiaisen ja Plamerin mukaan suomalaisten yliopistojen avajaispuheet kuvaavat ”yliopistojen virallista diskurssia” ja he näkevät Turun ja Helsingin yliopistojen avajaispuheiden heijastavan yliopistojen virallista linjaa.¹⁹ Lajusen mukaan puolestaan Oulun yliopiston avajaispuheet ”heijastavat [Oulun yliopiston] puolivuosisataista kehitystä”, mikä viestii, ettei hänenkään mukaansa puheita voi nähdä pelkästään yksityisajatteluna, toisaalta Lajusen mukaan ”puheista välittyvät rehtorien persoonallisuus”, mikä voi antaa olettaa, että puheet ovat teksteinä ensisijaisesti rehtoreiden omia tuotoksia.²⁰ Oma lähdeaineiston tarkasteluni tukee kaikkia näitä huomioita. Yleisesti ottaen, puheiden sisältö viestii siitä, että rehtorin puhe oli samalla rehtorin oma puheenvuoro yksityishenkilönä, mutta toisaalta annettu nimenomaan rehtorin viran, merkittäväällä auktoriteetilla yliopiston keskeisimpänä vaikuttajana.

Tutkimukseni kohteena on ensisijaisesti puheiden heijastama julkinen yliopistoate ja sen sisältö, ei toimijoiden yksityinen ajattelu. Tämä syystä lähdekriittisellä kysymyksellä

---

¹⁹ Rinne & Jauhiainen & Plamer 2015, 173.

²⁰ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 5.

siitä minkä tai kenen toimijan ajattelua aineisto oikeastaan kuvaa, on tutkimukselleni vain toissijainen, muttei suinkaan olematon merkitys. Oleellisempi kysymys valitsemalleni näkökulmalleni on retorisanalyyttinen kysymys puheiden merkityksestä suomalaisen yliopistomaailman sisäiselle tai ulkopuoliselle yleisölle: Pyrin puheiden tarkastelun ohessa kiinnittämään huomion siihen, mikä rooli puheilla on yliopistoajattelun muodostajana ja viestijänä. Pyrin myös pohtimaan, millaisen kuvan aikalaiskuuntelija tai -lukija on saanut vallitsevasta yliopistoajattelusta puheiden perusteella, sivistysyliopiston käsitteeseen keskittyen.

Tutkimusaineiston tarkastelu arkistotoimen näkökulmasta

Tässä johdannon osuudessa lähestyn aineistoa arkistotoimen ja arkistoteorian näkökulmasta. Historiantutkimus ja arkistotoimi ovat 1800-luvulta lähtien olleet tiiviissä teoreettisessa ja ammatillisessa sidoksessa keskenään. Historiallisia avainhenkilöitä tämän yhteyden muodostumisessa olivat saksalainen historioitsija Leopold von Ranke ja hänen aikalaisensa ja maamiehensä, historioitsija ja arkistonhoitaja Heinrich von Sybel.²¹ Filosofian maisterin tutkinto historian pääaineessa, jonka lopputyönä tämä tutkielma toimii, vastaa samalla arkistotoimen ylempää tutkintoa.

Oulun yliopiston avajaispuheet on sisällytetty tekstimuodossa Lauri Lajusen ja Liisa Rönty-Pikkaraisen toimittamaan Oulun yliopiston julkaisuun *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, joka toimii tutkimukseni keskeisenä lähdeaineistona. Puheiden tekstit ovat myös olemassa fyysisinä asiakirjoina Oulun yliopiston arkistossa. Ei ole tiedossani ovatko kyseiset fyysiset asiakirjat puheiden alkuperäinen, kopioimaton asiakirjamuoto, ja ovatko mainitut asiakirjat toimineet tekstilähteenä mainitulle julkaisulle *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*. Arkistoteoreettisesti ymmärrettynä nämä puheet eri ilmenemismuodoissaan, julkaistuina tai julkaisemattomina, ovat asiakirjoja osana arkistoa, jonka arkistonmuodostaja on Oulun yliopisto.

---

²¹ Eskildsen 2013, 20-21.

Joensuun korkeakoulun ja yliopiston avajaispuheet ovat tarkasteluvälillä alkaen vuodesta 1970, vuoden 1983 poikkeusta lukuun ottamatta, löytyneet eri muodoissa osaksi tutkimusaineistoa. Vuosien 1968, 1969 ja 1976 puheista on tutkimuskäyttöön ollut saatavilla vain tiivistelmät, julkaistuna ilmeisesti vuosien 1968 ja 1976 kohdalla yliopiston tiedotuslehdessä, ja vuoden 1969 kohdalla Joensuussa julkaistussa paikallislehdessä. Tutkimuskäytössä olleet kuvat näistä puhetiivistelmistä on ilmeisesti otettu Itä-Suomen yliopiston keskusarkistoon talletetuista kappaleista.

Osa Joensuun puheista on ollut saatavilla vain Joensuun yliopiston tiedotuslehdissä, mutta suurin osa puheista on eri lähteistä kuvattu ja kerätty yhteen sähköiseksi kokonaisuudeksi 2010-luvulla Itä-Suomen yliopiston työntekijöiden suorittaman arkistosiselvityksen myötä. Asiakirjojen sijainti kuvaushetkellä on ollut sekä Itä-Suomen yliopiston Joensuun kampuksella, ja osa on ollut Kansallisarkiston kokoelmissa. Kokonaisuudessaan kyseiset aineistot ovat tietojeni mukaan luetteloimattomia ja niiden sisäinen järjestys on puutteellinen. Sekä provenienssiperiaatteen²² että arkistotoimen käytännön kannalta olisi toivottavaa, että kaikki nämä puheet koottaisiin yhteen Itä-Suomen yliopiston keskusarkistoon Kuopiossa, ja että ne seulottaisiin, järjestettäisiin ja luetteloitaisiin. Käsitykseni mukaan näin ollaan myös tekemässä.

Ulkoisen provenienssiperiaatteen kannalta arkisto-organisaatioiden ja sitä myöten diskreettien arkistokokonaisuuksien yhdistyminen saman organisaation alle on riskialtis prosessi. Ongelmia saattavat aiheuttaa esimerkiksi epäyhtenevät järjestämiskäytännöt, samannimiset arkistokokonaisuudet, arkistokokonaisuuksien fyysinen yhteen saattaminen ja arkistolueteloiden harmonisointi.

Kuopion korkeakoulun ja yliopiston avajaispuheet olen kuvannut pääosin itse 31.1. Itä-Suomen yliopiston keskusarkistossa Kuopiossa. Puheet ovat osa arkistokokonaisuutta *Avajaiset*. Kyseinen arkistokokonaisuus on luetteloitu ja tarkastelemani arkistoyksikkö oli hyvässä järjestyksessä.

---

²² Kansallisarkiston oppikirja *Arkistot: Yhteiskunnan toimiva muisti*. kertoo provenienssiperiaatteesta: ”Periaate, jonka mukaan asiakirjat kuuluvat sen yhteisön tai henkilön arkistoon, jonka haltuun ne ovat asian käsittelyn yhteydessä päätyneet.” Provenienssiperiaate jakautuu sisäiseen provenienssiin (struktuuriperiaate) ja ulkoiseen provenienssiin. Provenienssiperiaate on arkistotoimen keskeinen teoreettinen ja käytännöllinen periaate. Lybeck et al 2006, 263.

Tämän alkuperäistutkimuksen kannalta keskeisimmän lähdeaineiston lisäksi tutkimuslähteiksi lukeutuvat julkaistut historialliset tekstit, joista keskeisimmät ovat Humboldtin kaksi kirjoitusta. Tämän lisäksi olen katsonut tutkimukselliseksi lähteiksi kolme sähköisessä muodossa tarkasteltua 2010-luvulla julkaistua, moderniin yliopistokeskusteluun kontekstualisoituvaa artikkelia.

Tutkimuskirjallisuus ja aiempi tutkimus

Hyödynnän tutkimustehtävääni tukeakseni kolmentyyppistä tutkimuskirjallisuutta: Ensinnäkin sivistysyliopiston ja muiden yliopistoihanteiden historiallista ja liihistoriallista merkitystä koskevaa kirjallisuutta, toisekseen suomalaisten korkeakoulujen historiaa ja yleisesti länsimäistä yliopistohistoriaa, erityisesti saksalaisen ja amerikkalaisen sivistysyliopiston historiaa analysoivaa kirjallisuutta, sekä kolmanneksi metodikirjallisuutta ja tieteiden ja aatteiden historian tutkimuskenttää esittelevää tutkimuskirjallisuutta.

Lewis Pyensonin ja Susan Sheets-Pyensonin teos *Servants of Nature* on tieteellisten instituutioiden historian yleisteos. Louis Menandin, Paul Reitterin ja Chad Wellmonin toimittama *Rise of the Research University* sisältää tutkimus- tai sivistysyliopiston historian alkuperäistekstejä ja niitä kontekstualisoivia tutkimuksellisia tekstejä. Erityisen hedelmällinen osa tutkimuskirjallisuutta on Johan Östlingin teos *Humboldt and the Modern German University: An Intellectual History*. Östlingin fokus tarkastelee humboldtilaisen yliopiston aatehistoriaa yleisellä tasolla, mutta erityisessä fokuksessa on humboldtilaisuuden aatehistoria sen syntyalueella Saksassa aikana toisen maailmansodan jälkeen nykypäivään – aikakausi, joka kattaa myös tämän tutkimuksen rajauksen. Östlingin teos yhdistää tutkimuslähtökohdissaan myöskin konseptihistoriallisen tutkimuksen eri suuntauksia ja laajemmin tiedon historiaa ja aatehistoriaa, joskin jokseenkin eri lähtökohdin kuin tämä tutkimus, ja toimii sikäli myös teoreettisena vertailukohtana tälle tutkimukselle. Konsultoin mainittuja teoksia liittyen sivistysyliopiston, yliopiston ja muiden tieteellisten instituutioiden historiaan liittyen.

Philipp G. Altbachin kuvaa sivistysyliopiston yleisen historian tiiviisti artikkelissaan "The Past, Present, and Future of the Research University". Manfred Eigen käsittelee Humboldtilaista yliopistoa vuoden 1988 artikkelissaan "Die Deutsche Universität - Vielfalt der Methoden, Einfachheit der Reform". Bas von Bommel artikkeli "Between "Bildung" and "Wissenschaft": The 19th-Century German Ideal of Scientific Education" tarkastelee sivistyksen ja sivistysyliopiston erityismerkitystä syvällisemmin käsitehistoriallisesti alkuperäisessä aikalaistilanteissaan. Mitchell G. Ash puolestaan tarkastelee kriittiseen sävyyn sivistysyliopiston/tutkimusyliopiston käsitteen mielekkyyttä artikkelissaan "Bachelor of What?". Useat kirjoittajat, mukaan lukien Ash ja Jalava tarkastelevat humboldtilaisuutta ja niin kutsuttua Humboldt-myyttiä laajemmin teoksessa *Humboldtian Tradition*. Tämä teos toimii hedelmällisenä oppaana eri näkökulmiin humboldtilaisuuteen ja sen problematiikkaan.

Aihealuetta on erityisesti suomalaisesta näkökulmasta käsitelty myös Reijo Miettinen. Miettisen näkökulmasta erikoisen tekee jo itsessään problemaattista humboldtilaisen tutkimusyliopiston käsitettä joko täydentävä tai haastava käsite yliopiston *snellmanilaisuudesta*, joka viittaa tietysti filosofiaan ja valtiomieheen Johan Wilhelm Snellmaniin.

Pääosin mainittu tutkimuskirjallisuus käsittelee sivistysyliopistoa joko puhtaan aatteellisena ilmiönä, siinä muodossa miten ihanne ilmenee alkuperäislähteissä, tai sitä suoraan vastaavana filosofisena ja pedagogisena teoriana, jonka pohjalta hahmottaa tai rakentaa yliopiston toimintaa. Tähän eräänä poikkeuksena on Miettinen, joka nostaa suomalaisen juhlapuheen sekä lehtikirjoituksen modernin käsitteellisen tarkastelun lähteeksi, kuitenkin tutkimuksellisen päämääränsä ollessa ei pääasiallisesti historiallinen vaan yliopistollinen toiminnallisen teorian muodostus.

Enemmän tämän tutkimuksen kanssa vastaavia tutkimuskysymyksiä ovat tutkineet Risto Rinne, Arto Jauhiainen sekä Raakel Plamper 2019 julkaisussaan "Suomalaisen yliopiston itseymmärrys, itsepuolustus ja haasteet 1920-luvulta 2010-luvulle rehtoreiden puheissa", sekä Plamper ja Hanna Laalo artikkelissaan "Akateemisen koulutuksen ihanteet rehtoreiden puheissa 1920-luvulta tähän päivään". Näissä tutkimusjulkaisuissa Turun ja Helsingin yliopiston rehtoreiden puheista on etsitty ja analysoitu tiettyjen avainkäsitteiden ja "aatteellisten doktriinien" esiintymistä. Yksi

analysoiduista käsitteistä on ”sivistys”, ja näissä julkaisuissa kosketetaan myös humboldtilaisen sivistysyliopiston käsitettä.

Paitsi että tutkittava yliopisto ja ajallinen raja on eri, näiden julkaisujen tutkimusnäkökulma on myös sikäli eriävä, että tarkastelussa ei ole niinkään ole sivistysyliopisto instituutionaalisen ihanteena vaan sivistys abstraktina ihanteena muiden joukossa, johon sivistysyliopisto käsitteenä linkittyy. Rinteen, Jauhaisen ja Plamperin esittämät ”doktriinit” toimivat eräänä viitekehystenä korkeakoulupolitiikan tarkastelulle tutkimuksessani. On kuitenkin huomattava, että rehtorien yliopistoaate ei välttämättä noudattanut korkeakoulupolitiikan yleistä ”doktriinia”, vaan kenties jopa asettui sitä vastaan.

Saksalainen Dieter Langewiesche on tutkinut laajasti saksalaisten yliopistojen rehtorien retoriikkaa 1800- ja 1900-luvuilla juuri humboldtilaisuuden näkökulmasta.²³

Langewieschen artikkeli ”Die Humboldtische Universität als Nationaler Mythos” valaisee humboldtilaisuuden aatteellista merkitystä ja retorista roolia ajallisesti laajemmassa saksalaisessa kontekstissa. Langewieschen työ on myös tutkimuksellinen esimerkki yliopistoaatteen tutkimuksesta käyttäen lähteinä rehtoreiden puheita, ja tässä suhteessa tukee tutkimukseen valitun lähestymistavan validiutta yliopistoaatteen tutkimuksessa.

Yleisenä aikakauden Suomen tieteenhistoriallisena ja yliopistohistoriallisena tutkimuskirjallisuutena toimii Päiviö Tommilan toimittaman teoksen *Suomen tieteen historia 4: Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien* Seikko Eskolan kirjoittama pääluku ”Tiedepolitiikka ja korkeakoulut”. Oulun yliopiston historian osalta tutkimuskirjallisuutta edustavat Matti Salon ja Matti Lackmanin *Oulun yliopiston historia* sekä Matti Salon *Pohjoinen Alma Mater: Oulun yliopisto osana korkeakoululaitosta ja yhteiskuntaa perustamisvaiheista vuoteen 2000*. Arto Nevalan teos *Uudisraivaaja: - Joensuun yliopiston 40-vuotishistoria* toimii tutkimuskirjallisuutena erityisesti Joensuun mutta myös Kuopion yliopiston historiaan liittyen. Nämä teokset käsittelevät osaltaan myös laajempaa suomalaista yliopistojen ja

---

²³ Östling 2019, 114.

tieteen historiaa. Tutkimuksessa hyödynnettyyn metodologiaan liittyvää kirjallisuutta on tarkasteltu johdannon aiemmassa alaluvussa.

1. HUMBOLDTILAINEN SIVISTYSYLIOPISTO

1.1 Humboldttilaisen yliopiston perinteinen kuva

Humboldttilaisen yliopiston käsitteellä on julkisessa ja akateemisessa keskustelussa pitkän ajan kuluessa vakiintunut, perinteinen merkityssisältö. Esimerkiksi Philip G. Altbach ilmaisee Wilhelm von Humboldtin vaikutuksen sivistys- tai tutkimusyliopiston kehittymiseen yksiselitteisen suoraviivaisella tavalla.”²⁴ Humboldttilaisen yliopiston periaatteet, ”kolme pylvästä”, (”Drei Säule”) tiivistää esimerkiksi Manfred Eigen vuoden 1988 artikkelissaan ”Die Deutsche Universität - Vielfalt der Methoden, Einfach der Reform”:

1. Opetuksen ja tutkimuksen vapaus,
2. Opetuksen ja tutkimuksen yhtenäisyys²⁵, ja
3. Koulutuksen tai sivistyksen (Bildung) roolin korostaminen yli silkan ammatillisen koulutuksen (Ausbildung).²⁶

Tämä on tiiviisti ilmaistuna ”perinteinen” ymmärrys sivistysyliopistosta. Nämä niin kutsutut ”pylväät” eivät ilmeisesti sellaisinaan näyttäytyä Humboldtin kirjoituksissa. Niiden henki tulee kuitenkin esiin eri tavoin. Alla esimerkiksi yliopiston vapauteen liittyen lainaus käännostekstistä ”On the Internal Structure (--))”, suluissa saksankielisen alkuperäistekstin ilmaisu:

*The state must always remain aware that it cannot and will not acquire on its own the scholarly knowledge it wants; in fact, that it is never anything but an impediment (er vielmehr immer hinderlich ist) as soon as it meddles directly in the production of knowledge.*²⁷

---

²⁴ “(--))the contemporary research university dates back only to the beginning of the 19th century—specifically to Wilhelm von Humboldt’s reformed University of Berlin” Altbach 2013, 14.

²⁵ Tämä on merkinnyt esimerkiksi sitä, että yliopiston opettajat opettavat samoja aiheita kuin tutkivat, ja toisaalta että yliopisto-opiskelijat osallistuvat omalta osaltaan tutkimustyöhön.

²⁶ Eigen 1988, 83.

²⁷ Humboldt 2017(1809)a, 109.

Tässä lainauksessa ilmenee Humboldtin painokas ajattelu tieteellisen tai opillisen vapauden merkityksestä. Huolimatta siitä, että vuonna 1809 Humboldt itse oli päätenyt toimimaan Preussin valtakunnan virkamiehen ominaisuudessa, näkyy tässä lainauksessa Humboldt ”klassisen liberaali” valtioskeptisyys. On siis hyvä pitää mielessä puhuessa humboldtilaisesta akateemisesta vapaudesta, että Humboldtille itselleen ensisijainen uhka tälle vapaudelle näytti tulevan valtion taholta. Toki Humboldtin tämä näkökulma pohjautui laajemmille periaatteille, ja aikansa kokemuksille. On silti mielenkiintoista peilata, mistä suunnista tulevaa uhkaa vastaan ”sivistysyliopiston” ajatukselle on haluttu eri aikoina suojautua.

Tästä Humboldtin yleisestä valtioskeptisyydestä huolimatta Östling nostaa esille, että Humboldtin ajattelussa valtion ja yliopiston suhde ei ollut lainkaan yksinomaan passiivinen, vaan valtiolla tulisi olla rooli professoreiden nimittämisessä ja erottamisessa. Östling kuvailee, että valtio oli Humboldtille ikään kuin yliopiston rajavartija.²⁸ Kuitenkin nimenomaan yliopiston ”sisäisen” toiminnan, tieteentekemisen, kannalta valtiokontrolli oli Humboldtille haitallinen tekijä.

Humboldtin kirjoituksessa tutkimuksen ja opetuksen yhteys näkyy esimerkiksi hänen painottaessaan korkeakoulun opiskelijoiden ja opettajien sosiaalisen yhteyden merkitystä tieteenteolle itsessään: ”Das Verhältnis zwischen Lehrer und Schüler wird daher ein anderes als vorher. Der erstere ist nicht für letztere, die beide sind für die Wissenschaft da.” Humboldt näki opiskelijan roolin tieteenteossa tärkeänä esimerkiksi, että opiskelija toi uusia näkökulmia opettajalleen. Humboldt näki idealisoiden, että korkeimman tiedon opiskelijakaan (kuten ei myöskään hänen opettajansa) ei opiskele tai tutki itseään, vaan ”tiedettä varten”. Kuitenkin ajatusta, että tämä merkitsisi kaiken hyötynäkökulman ja ammatillisuuden häivyttämistä, en pidä perusteltuna.

Viimeaikainen tutkimus on kyseenalaistanut ”perinteisen” käsityksen humboldtilaisuudesta. Mitchell Ash kritisoi vuoden 2006 artikkelissaan ”Bachelor of What?” niin sanotusti yleisesti hyväksyttyä käsitystä humboldtilaisen tutkimusyliopiston historiasta. Samalla hän kyseenalaistaa ”humboldtilaisuuden”

---

²⁸ Östling 2019, 41-43

teoreettisen arvon nykyisessä yliopistopolitiikassa. Ash huomauttaa painokkaasti tosiasiallisesta erosta Humboldtin ajattelun ja 1800-luvun kehittyneiden tutkimusyliopistojen välillä, ja myös kiistää väitteen että, amerikkalaisissa yliopistoissa voidaan sanoa otetun käyttöön ”saksalainen” tai ”humboldttilainen” yliopistomalli.²⁹ Jälkimmäinen väite on usein keskeinen osa ”sivistysyliopiston” maailmanhistoriaa, erityisesti amerikkalaisesta näkökulmasta.

1.2. *Bildung* – sivistys

Bas von Bommelin historiallisessa tarkastelussa on käsite *Wissenschaftliche Bildung*, (tieteellinen tai tiedollinen sivistys). Tämä on juuri humboldtilaisuuteen liitetty käsitys sivistyksestä, *Bildung*. Tämä sivistyskäsite kumosi Bommelin mukaan 1800-luvulla ”klassisen humanismin” sivistysihanteen, joiden korkein ihanne löytyi antiikin klassikkojen esimerkissä. Kuitenkin myös Bommelin, niin kuin myös Ashin, mukaan tieteellisen tutkimuksen ja yliopistokoulutuksen 1800-luvulla välille humboldtilaisen ihanteen kautta luotu side joutui koetukselle jo saman vuosisadan lopulla, kun ulkomaailman vaatimukset yliopistomaailmaa kohtaan ajoivat yli klassisen liberalismiin aikakauden tuottaman instituution.³⁰

Bildung-käsitteen merkitys sivistysyliopiston ihanteessa ja yliopistotoiminnan on kuitenkin nähdäkseni monimutkaisempi kuin pelkkä ammatillisen koulutuksen vastakohta. *Bildung* vertautuu humboldtilaisuudessa puhuesssa toiseen saksalaiseen käsitteeseen *Ausbildung*, joka viittaa kisälli-mestari-suhteen omaiseen koulutukseen, tai ylipäänsä koulutukseen, joka on ”ulkoapäin ohjattua”. Tässä mielessä ”*Bildung*” ei merkitse välttämättä niinkään pelkästään epäammatillista koulutusta, eikä myöskään yksinäistä itsensä kehittämistä, vaan ennemmin ihmisen ja ihmisten omatoimista, mahdollisesti hyvinkin sosiaalista ja ulkoisten vaikutteiden kautta, mutta samalla merkittävässä määrin omaehtoisesti tapahtuvaa kasvua – tai sivistymistä.

---

²⁹ Ash 2006, 245-253.

³⁰ Bommel 2016.

Reinhardt Koselleck pitää saksankielistä käsitettä ”Bildung” erittäin vaikeasti käännettävänä englanniksi. Englanninkielisistä ilmaisuista ”civilization” sisältää Koselleckin mukaan oleellisen agenssin (”agency”) aspektin, mutta pitää sisällään sopimattomia poliittisia implikaatioita. Käännökset kuten ”self-formation” tai ”self-education” pitävät sisällään sopimattoman ”autodidaktiikan” implikaation, ja jälkimmäisen tapauksessa liian vahvan muodollisen koulusivistyksen korostumisen.³¹ Viimeksi mainitut ovat kenties keskeisimmät harhakäsitykset ilmaisun Bildung merkityksestä, erityisesti liitettynä humboldtilaiseen ihanteeseen. Suomeksi käsitteelle Bildung on jo pitkään käytetty käännöstä ”sivistys”, sanan asettuen luonnollisella tavalla osaksi ilmaisua ”sivistysyliopisto”, mutta ilmaisun tietyt konnotaatiot ovat kenties hälvenneet.

Humboldtin tekstissä käsite ”Bildung” näkyy esimerkiksi seuraavassa keskeisessä ilmaisussa: ”Wesen [der höheren wissenschaftlichen Anstalten] besteht daher darin, innerlich die objektive Wissenschaft mit der subjektiven Bildung”.³² Englanninkielinen käännösteksti kääntää ilmaisun harhaanjohtavasti: ”Internally, these institutions join objective knowledge with the process of forming the subject.”³³ ”Subjektive Bildung” merkitsee kyllä eräässä mielessä myös subjektin – tässä ilmeisesti tiedeyhteisön osana oleva toimija, käytännössä tiedon oppija ja tieteentekijä, tai edellä mainittujen joukko – ”muodostamista”, mutta oleellisempaa ilmauksessa lienee alleviivaus, että päämäärät tiede – *Wissenschaft* – ja sivistys – *Bildung* – ovat toistensa luonnollisia kumppaneita. Humboldtille tiede (*Wissenschaft*) ylimmissä tieteellisissä instituutioissa tuli ymmärtää syvimmissä ja laajimmassa merkityksessä (”im tiefsten und weitesten Sinne”).³⁴ Mielestäni myös ilmaisun ”laajin merkitys” käyttö viestii, että Humboldtille tieteenteko saattoi pitää sisällään myös ammatillisen tiedontuotannon ja -soveltamisen.

Oleellinen ja kaikkien tosiasiallisten yliopisto-ohjelmien realiteeteille keskeinen piirre kolmannessa Eigenin hahmottelemassa ”pylväässä”, ja jonka voi ajatella johtautuvan sisällöllisesti kahdesta ensimmäisestä, on sivistyminen (tai kouluttautuminen oppilaan

---

³¹ Koselleck 2002, 173-174.

³² Humboldt 2017(2019)c, 152.

³³ Humboldt 2017(2019)a, 108.

³⁴ Humboldt 2017(2019)c, 152.

sekä opettajansa) tutkimuksen tai tieteenteon kautta, *Bildund durch Wissenschaft*.

Tässä käytännöllisessä mielessä yliopiston vapaus on usein näyttäytynyt negatiivisena vapautena ammatillisesta ennakkomuotista.

Kuitenkin: Oliko se seikka, että lääkärit 1800-luvun Saksassakin oppivat ammattinsa kisällinomaisessa suhteessa osoitus näiden ammattikuntien opetuksen ”epähumboldttilaisuudesta” 1800-luvun alussa? Tämä ajatus myös olettaisi esimerkiksi lääkäreiden tieteellisen työn olevan sisällöltään epätieteellistä ja ”epäavointa” humboldtilaisten tieteenkriteerien mielessä, mikä on yllättävä väite Humboldtin suuhun laitettavaksi.

Humboldtin näkökulma näyttää olleen, että yliopisto ei kärsi lääkäreiden koulutuksesta, eikä lääkäreiden koulutus liittämistä yliopistoon: Humboldtin muodollisessa kirjeessä Preussin kuninkaalle, jossa hän pyytää lupaa yliopiston perustamiseen, edellä mainittu aihe nousee esille seuraavassa ilmaisussa: ”(--)
incorporated into or join with the University (--)
all of the medical institutes, so that their main purpose will be only fostered, not hindered.”³⁵ Tässä yhteydessä tarkoitettu instituuttien ”pää tarkoitus” näyttää Humboldtille kuitenkin olleen lääketieteellinen tutkimus. Humboldt nimittäin ilmaisi saman tekstin eheämmässä (ja oletettavasti alkuperäisessä) saksankielisessä versiossa ajatuksen, että yhdistyminen yliopiston kanssa koskee vain ”puhdasta tiedettä” harjoittavia instituutteja³⁶.

Kuitenkin hieman myöhemmin Humboldt samassa tekstissä ilmaisi, ettei Berliinin perustettavan oppilaitoksen tarvitse enää rajoittaa toimintaansa ”vain” käytännöllisiin harjoituksiin.³⁷ Vaikka Humboldtin ilmaisussa korostuu kaiken aikaa ”puhtaan” tiedontavoittelun ylevyys, ilmaisu antaa myös olettaa, ettei esimerkiksi

---

³⁵ Humboldt 2017(2019)b, 118-119. Kyseisestä englanninkielisestä käännöksestä puuttuu tiettyjä saksankielisen, oletettavasti alkuperäisen tekstin osioita, ja tekstien sisällössä on muutenkin eroja, jotka eivät selity pelkällä käännöksellä. Saksaksi Humboldt ilmaisi ajatuksen: “(--)
die allgemeine Lehranstalt selbst dergestalt in Ein organisches Ganzes zu verbinden, dass jeder Teil, indem er eine angemessene Selbständigkeit erhält, doch gemeinschaftlich mit den andern zum allgemeinen Endzweck mitwirkt.” Humboldt 2017(1809)d, 145.

³⁶ “(--)
die wissenschaftlichen instituten, namentlich die klinischen, anatomischen und medizinischen, überhaupt insofern sie rein wissenschaftlicher Natur sind (--)” Humboldt 2017(1809)d, 145.

³⁷ “[Die Universität] könnte (--)
beginnen, noch endlich sich bloß auf praktische Übungen beschränken”. Humboldt 2017(1809)d, 146.

yliopistosairaaloissa harjoitettu sairaanhoito, eikä luonnollisesti myöskään lääkäreiden käytännöllinen kouluttaminen tehtävänsä, ollut pois ”puhtaasta” tieteenteosta.

Vaikuttaa siis siltä, ettei Humboldtilla puhdas tieteenteko sulkenut pois käytännöllistä harjoitusta. Yhtä lailla huomattavaa on, ettei lääketieteellisten tutkimuslaitosten yhdistäminen – ei pelkkä institutionaalisen yhteyden luominen – yliopiston kanssa Humboldtin mukaan estänyt niiden muuta toimintaa. Käytännöllinen harjoitus itsessään ei ollut uhka yliopiston vapaudelle. ”Puhdas” tieteenteko oli kuitenkin selvästi Humboldtilla jotain, joka nousi ”pelkän” käytännöllisen ammattiin oppimisen yläpuolelle. Vaikka sivistysyliopistoajatuksen ja ammattikoulutuksen tarpeen ristiriita onkin selvästi ollut (ja on edelleen) keskeinen kiistakysymys, näyttää toisinaan eri lähteissä esiin nouseva ajatus lähes täysin epäammattillisesta ”Humboldtin” yliopistosta jokseenkin liioitellulta.

1.3. Humboldttilaisuus osana saksalaista ja suomalaista yliopistoaatteen historiaa

Johan Östling käsittelee ”humboldttilaisuuden” käsitettä kattavasti saksalaisessa aatteellisessa kontekstissa kirjassaan *Humboldt and the Modern German University*, laajentaen käsittelyn myös kansainväliselle tasolle. Östling nostaa kirjassaan esiin valaisevia huomioita ”Humboldtin” käsitteellisestä merkityksestä. Östlingin mukaan edes Saksassa Humboldt tai Berliinin yliopisto ei saanut yliopistojen historioissa poikkeuksellisen suurta huomiota ennen 1960-lukua, ja tästä merkityksen noususta kunnian Östling antaa erityisesti yliopistoteoreetikko Helmut Schelskylle. Toisaalta Humboldt ei Östlingin ollut lainkaan tuntematon Saksassa tätä ennenkään. Östling kirjoittaa:

With Helmut Schelsky's book Einsamkeit und Freiheit, Wilhelm von Humboldt' or 'the humboldtian tradition' finally gained a foothold in the West German academic consciousness.' Certainly Humboldt had appeared as a point of reference since the turn of the century in 1900s;

*but even during the late 1940s, leading figures such as [Karl] Jaspers preferred to refer to the classic German university.*³⁸

Erityisen huomion Östlingin taholta saa saksankielinen käsite *Einsamkeit*, osana fraasia *Einsamkeit und Freiheit*. Edellä mainittu ilmaisu on otettu sellaisenaan Humboldtin käsikirjoituksesta ”Aus der innere (--)", jossa se yhdistetään puhtaan tieteen tai tiedon (*Reine Wissenschaft*) vaatimukseen.³⁹ Humboldt nimesi käsikirjoituksensa alussa nämä piirteet yliopiston ”johtaviksi periaatteiksi” (*vorwandelten Prinzipien*). Kuitenkin tämän Humboldtin käyttämän käsitteen merkityksen noususta keskeiseksi osaksi nykyaikaista keskustelua antaa Östling näyttää antavan kunnian Schelskylle – kuten aiemmasta lainauksesta nousee esille, tämä käsitepari oli myös Schelskyn humboldtilaisuuden profiilia nostaneen teoksen nimi.⁴⁰ Käsitteen *Einsamkeit* voi kääntää ”yksinäisyydeksi” tai ehkä ennemmin ”itsenäisyydeksi”, ja sen yhdistäminen käsitteen vapaus, *Freiheit*, kanssa ilmentää yliopistoaatteen kontekstissa paitsi yliopiston ja yksittäisten tutkijoiden harjoittaman tutkimuksen ja opetuksen vapautta, myös niiden riippumattomuutta ulkoisista vaikutteista. Näin Schelskyn esiin tuomassa ”humboldtilaisuudessa” se mitä voidaan kutsua yliopistoautonomiaksi saa jopa tavanomaista käyttöä laajemman ja korostuneemman merkityksen osana yliopistoaatetta.

Östling referoi teoksessaan historiantutkija Dieter Langewiescheä, joka on käynyt läpi aatehistoriallisessa tutkimuksessa saksalaisten yliopistojen rehtoreiden puheita.

Langewieschen tutkimuksen mukaan edes 1940-luvun lopulla (jolloin yliopistoteoreettinen keskustelu oli vahvaa, ja tapahtui myös edellä mainittu Berliinin yliopiston nimenmuutos) Humboldtiin viitattiin lähinnä Berliinissä.⁴¹

Humboldtilaisuuden merkitys jopa oletetun ydinalueensa Saksan rehtorien ajatusmaailmalle näyttää kaiken kaikkiaan olleen siis vielä 1940-luvulla varsin pieni. Huomionarvoinen on Östlingin ilmaisu ”classic German university”: Kyseessä siis oli eräänlainen yliopistoihanne, mutta miten lähellä se oli konnotaatioiltaan

---

³⁸ Östling 2019 205. Östling toteaa myös: ”Like no other person, Schelsky brought Humboldt into the centre of the debate on the development of the modern university.” Östling 2019, 148

³⁹ Humboldt 2017(1809)c, 152.

⁴⁰ Östling 2019, 154-155.

⁴¹ Östling 2019, 63.

”humboldtillaista yliopistoa”? Oliko keskeinen ero esimerkiksi globaalien narratiivien puute tai tiettyjen käsitteiden, kuten *Bildung* korostuminen tai ei-korostuminen? Mikä oli tälle ”klassiselle” ideaalille annettu painoarvo Saksan ulkopuolella, ja liitettiinkö Humboldtin henkilö siihen, jos ei järjestään, niin kuinka usein?

Eräs mahdollisuus, mikä jää Östlingiltä tarkastelematta, on että viittaus Humboldtiin tai humboldtilaisuuteen voi olla myös implisiittistä: Jos on laajalti hyväksyttyä, että ”klassinen” tai ”olemassa oleva (mutta heikkenevä)” yliopistomalli tai yliopistoihanne on yhdistetty pitkän aikaa Humboldtiin, voi olla käsitteellisesti epäoleellista, mainitaanko Humboldt nimeltä vai ei. Kuten myös Östling toisaalta toteaa kirjassaan, yhdistettiin Humboldt ensimmäistä kertaa laajassa määrin saksalaiseen yliopistomalliin jo 1900-luvun vaihteessa historian tutkija Bruno Gebhardtin löydettyä Humboldtin myös tässä tutkielmassa tarkasteltavan keskeneräisen käsikirjoituksen ”Über die innere (--). Tästä löydöksestä alkoi aatteellinen ilmiö, jota Östling, tutkija Sylvia Palatschekia referoiden, nimittää ”Humboldtin löytämiseksi”, *Discovery of Humboldt*.⁴²

Ash puolestaan esittää jo 1900-luvun vaihteessa, Humboldtin ”löytämisen” aikoihin, Saksan yliopistomaailmassa esiintyneen ristiriitaa ”myyttisen humboldtilaisuuden” (”mythical ‘Humboldtian’ ideal”) ja aikansa yliopiston realiteettien välillä. Ashin ilmaisussa epäselväksi jää, missä määrin tämä ideaali yhdistettiin vielä tuolloin Saksassa Humboldtin nimeen tai ajatuksiin – ilmeisesti ainakin jossain määrin, sillä Ash toteaa myös Humboldtin löytymisen – konkreettisesti Humboldtin mainitun käsikirjoituksen löytymisen – osuneen sopivasti yhteen (”coincide”) 1900-luvun alun Saksan yliopistokiistojen kanssa.⁴³

Kaiken kaikkiaan enemmän tai vähemmän avoimiksi kysymyksiksi jäävät: Milloin, toisaalta Saksassa ja toisaalta muualla maailmassa – mukaan lukien Suomessa – voidaan sanoa a) eksplisiittisen ”humboldtillaisuuden” ja b) diskreetin ”sivistysyliopiston” ja c) näiden välisen yhteyden, tulleen ensinnäkin tunnetuksi, ja toisaalta tunnustetuksi, ja keskeiseksi, osaksi yliopistoaatetta? Käsitteet, jotka jäävät myös Östlingillä ja Ashilla tarkasteluissaan vähemmälle huomiolle, ovat

---

⁴² Östling 2019, 55-56.

⁴³ Ash 2006, 248.

Bildungsuniversität ja *Research University* (sivistysyliopisto ja tutkimusyliopisto, erotettuna käsitteistä *Bildung* ja *Research*, sivistys ja tutkimus), jotka olen tässä tutkimuksessa kytkenyt näkemykseni mukaan perustellusti humboldtilaisuuden tarkasteluun. Käytettiinkö näitä ilmauksia tyypillisenä osana yliopistoaatteen retoriikkaa ja yhdistettiinkö ne diskreetteinä käsitteinä (sittemmin) Humboldtiin yhdistettyyn yliopistoaatteen ”kolmeen pylvääseen”, tai niitä käytännöllisesti katsoen vastaavaan rajattuun aatteelliseen konstruktion. Ja jos käsitteitä ei yhdistetty tyypillisesti, tai ainoastaan Humboldtiin, niin yhdistettiinkö ne vastaavalla kodifoidulla tavalla joihinkin muihin historiallisiin hahmoihin?

Suomalaisessa tutkimuksessa Rinne, Jauhiainen ja Plamper esittävät Turun ja Helsingin yliopistojen rehtoreiden puheiden läpikäynnin perusteella, että 1920-luvulta 1950-luvulle mainittujen kahden yliopiston rehtoreiden retoriikkaa hallitsi ”akateemisen perinteen doktriini”. He kuvaavat tätä aikansa yliopistoaatteen piirrettä suorasanaisesti ”humboldtilaiseksi”: Heidän mukaansa ”Sivistysyliopiston eetos oli puheissa koko doktriinin ajan rikkumaton. Yliopiston autonomia, tieteen vapaus sekä sivistyksen vaaliminen toistuvat useasti.” He jopa toteavat, että Turun yliopiston rehtori Gränö ei vuonna 1933 (artikkelin kirjoittajien käyttämällä termillä) ”humboldtilaisessa hengessä” ei asettanut tutkimusta ja opetusta vastakkain.⁴⁴

Artikkelin kirjoittajat eivät kuitenkaan tuo lainauksissa esiin mainintoja Humboldtin nimestä, tai edes ilmaisusta ”sivistysyliopisto” sellaisenaan. Tämä ei toki vielä tarkoita, ettei sellaisiakin puheista löytyisi. Jos kuitenkin Humboldtiin vetoaminen osana yliopistoaatetta tuli edes Saksassa laajamittaiseksi vasta 1960-luvulta alkaen, kuinka uskottavaa tai perusteltua on, että suomalaista yliopistoaatetta saattoi kuvata ”humboldtilaiseksi”? Ovatko artikkelin kirjoittajat käyttäneet ilmaisua ”humboldtilaisuus” puhtaana abstraktissa, kuvailevassa mielessä? Tällaiseen käyttöön liittyy problematiikkaa, johon palaan myöhemmin tässä tutkielmassa. Tässä tutkielmassa tarkasteltujen puheiden ajanjakson (1959-1989) korkeakoulupolitiikkaa

---

⁴⁴ Rinne & Jauhiainen & Plamper 2015, 178.

leimasi artikkelin kirjoittajien mukaan 1960-luvulta alkaen ”akateemisen perinteen doktriinin” sijaan ””valtiojohtoisen kehittämisen doktriini”.⁴⁵

Sivistysyliopistoaihetta on erityisestä suomalaisesta nykypäivän yliopistokeskusteluun linkittyvän teoreettisen vertailun näkökulmasta käsitellyt Reijo Miettinen. Miettisen näkökulmasta erikoisen tekee jo itsessään problemaattista humboldtilaisen sivistysyliopiston käsitettä joko täydentävä tai haastava käsite yliopiston snellmanilaisuudesta, joka viittaa tietysti filosofiaan ja valtiomieheen Johan Vilhelm Snellmaniin. Miettinen linkittää ”uushumanisti” Humboldtin ja Hegeliä tulkinneen Snellmanin eriävät filosofiat ja vapauskäsitykset heidän käsityksiinsä yliopistosivistyksen tehtävästä: Humboldt halusi yliopiston vapauttavat ihmisen inherentin vapauden, kun taas Snellmannille kyse oli kansalaisen oikeudesta saada rooliinsa tarvittava koulutus ja saada toteuttaa näin vapauttaan. Miettinen problematisoi molempia näitä malleja, samoin kuin jälleen uutta ehdotelmaa uushumboldttilaisesta yliopistosta.⁴⁶

Jarkko Tirronen hahmottelee ”humboldttilaisuutta” edellä kuvattua yleiskuvaa vastaavalla tavalla. Erityisenä negatiivisena piirteenä Humboldtin yliopistossa hän mainitsee sen ”eliittiyliopiston” luonteen, joka ei sovellu nykyiselle ”massayliopistolle”. Hän hahmottelee kirjoituksessaan suuntaa ”modernille sivistysyliopistolle”, jonka eräänä piirteenä ovat ”erilaistuneet” käsitykset yliopiston luonteesta, tuloksena ”monimuotoinen” sivistysyliopisto. Tirronen myös mainitsee Humboldtin lisäksi toisena merkittävänä sivistysyliopiston kehittäjänä brittiläisen John Henry Newmanin 1800-luvulla.⁴⁷

Erityinen sisäinen oletus sivistysyliopistoajattelussa, joka ei näyty erityisen voimakkaana aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa on tieteen monialaisuus ja tieteiden välinen yhteys. Tahdon nostaa sen kuitenkin esille tätä tutkimusta varten, sillä Humboldt kuitenkin itse alleviivasi kirjoituksessa ”On the internal structure (--)” tätä yliopistoaatteensa elementtiä useissa kohdin:

---

⁴⁵ Rinne & Jauhiainen & Plamper 2015, 174-176.

⁴⁶ Miettinen 2018, 4-10.

⁴⁷ Tirronen 2006, 344-350.

(--) the internal organization of our higher academic institutions must foster and sustain a free, uninterrupted, self-revitalizing, open-ended collaboration.

[D]erive everything from first principles, the way scientific explanations of nature will ascend within the best intellect from mechanical to dynamic, then organic, and finally psychological explanations.

We must banish all one-sidedness from our higher academic institutions,

(--) ⁴⁸

Humboldtin retoriikassa tieteen vapaus rinnastuu suoraan tieteiden keskinäiseen ykseyteen, ja jälkimmäisen toteutuminen muodostuu käytännön ongelmaksi valtion interventiota vastustavalle Humboldtille: Vain tiedeyhteisö itse pystyy ylläpitämään tätä ykseyden ihannetta. Tyypillisimmät, mutta samalla ongelmalliset ylläpitäjät tälle yhteydelle ja ykseydelle Humboldt näkee filosofiassa – ja nykypäivän näkökulmasta kenties yllättävästi – taiteessa.⁴⁹

Sinällään hyvin perinteiseen yliopistoajatteluunkin liittyvän tieteellisen yhteistyön periaate näyttää lähestyvän näissä lainauksissa jo tieteellistä monismia, joka yhdistetään Wilhelmin yhtä tunnettuun veljeen, maantieteilijä Alexander von Humboldtiin ja hänen tieteen kokonaiskuvaan tähdänneeseen teokseensa Kosmos. On huomattavaa, että Berliinin vuonna 1949 niin uudelleennimetyn Humboldt-yliopiston (Berliinin yliopiston) symbolissa on molempien veljesten profiilit, ja sen pihalle pystytettiin myös Alexander von Humboldtin patsas, jo vuonna 1883.⁵⁰

Tiivistäen ”humboldttilaiseen sivistysyliopistoon” potentiaalisesti liitettäviä piirteitä, joihin tulen kiinnittämään huomiota rehtoreiden avajaispuheiden tarkastelussa ovat siis: Niin kutsutut kolme pylvästä – tutkimuksen ja opetuksen vapaus ja yhteys, ja käsite *sivistys* – jonka moninaiisiin merkityksiin kiinnitän huomiota – sekä tieteen

---

⁴⁸ Humboldt 2017(1809)a, 110-111.

⁴⁹ ” It is through philosophy and art that such striving for openness is expressed most often and in the clearest form. But it is also in those realms that it degenerates easily, and moreover, not much can be expected from philosophy and art as long as their spirit cannot be fully carried over into other branches of knowledge and types of inquiry, or, in the case of philosophy, as long as it is carried over only through a logical or mathematical formalism.” Humboldt 2017(1809)a, 111.

⁵⁰ Rupke 2005.

yhtenäisyys ja ykseys. Myös yliopiston ”eliittiluonne” on liitetty humboldtilaisuuteen. Kansainvälisessä keskustelussa lähimenneisyydessä varsin suuren merkityksen näyttää saaneen autonomiakeskustelun lisäksi humboldtilaisuuden suhde ammatilliseen opetukseen yliopistoissa.

Mitchell Ash on nostanut esille, kuinka suhteellisen pieni rooli virkamiesfilosofi Humboldtilla itse asiassa oli saksalaisen yliopistomallin synnyssä, maanmiestensä, muiden muassa Friedrich Schellingin ja Friedrich Schleiermacherin, esittäessä samat ajatukset kattavammin, humboldtilaisen ihanteen pohjatesa vanhempaan perinteeseen ja saksalaisen yliopiston realiteettien muuttuessa pian hänen kuolemansa jälkeen.⁵¹ On varmasti totta, että Humboldtiin linkittyvä historiallinen myytti ja historialliset harhaluulot värittävät sivistysyliopistoihanteen saamaa arvotusta osana yliopistoaatetta. Ashin väite tutkimusyliopistosta (eli sivistysyliopistosta) liki historiallisesti merkityksettömänä modernina (1900-luvulla syntyneenä) ihannekuvana näyttäytyy kuitenkin liioitteluna.

Kuitenkin väitteen historialliset perusteet, samoin kuin Bommelin esittämät historialliset huomiot alleviivaavat keskeisiä sivistysyliopistoihanteeseen ja yliopistomaailman realiteetteihin liittyviä yleisiä seikkoja: Laajemman yhteiskunnan vaatimusten ja sivistysyliopistoihanteen jo 1800-luvulla ilmennyttä ristiriitaa, sekä modernin yliopistoihanteen muovautuvuutta. Samoin nämä huomiot korostavat sitä (oikeastaan liki itsestään selvää) seikkaa, että yliopistoinstituution kohtaamassa muutoksessa 1800-luvun aikana ei ollut kyse vain yhdestä historiallisesta henkilöstä. Tutkimukseni tarkastelussa on kuitenkin nimenomaan aatteellinen ihannekuva, ei realiteetti – ja kuten tunnettua, hengen maailmassa kaikki on mahdollista.

---

⁵¹ Ash 2006, 246-249.

2. HUMBOLDTILAISEN SIVISTYSYLIOPISTON KÄSITTEET REHTOREIDEN RETORIIKASSA

2.1 Oulun yliopiston rehtoreiden avajaispuheet 1959-1989:

Sivistysyliopistoihanteesta tulee riippakivi

Tarkasteluaikani 1959-1989 Oulun yliopistossa puheita piti viisi rehtoria (tarkemmin sanoen ensimmäisenä vuotenaan Korhonen toimi äkillisesti kuolleen Mannerkosken sijaisena): Pentti Kaitera (rehtorina 1959-1963), Niilo Söyrinki (1963-1965), Erkki Koiso-Kanttila (1965-1968), Markku Mannerkoski (1965-1987) ja Lauri Korhonen (1987-1990).⁵² Tämän luvun kronologisessa tarkastelussani tarkastelen kaikkia heidän yliopiston lukuvuoden avajaispuheita mainittuna ajanjaksona. Pysin poimimaan puheista eksplisiittiset ja todennäköiset retoriset ja analyttiset viittaukset sivistysyliopiston käsitteeseen.

Tarkastelen kutakin näistä viittauksista kiinnittäen huomiota niiden saamaan retorisen roolin, merkitysisältöön ja erityiseen tapaan, jolla sivistysyliopistoon viitattiin. Kiinnitän huomion myös sivistysyliopistoihanteeseen linkkityviin teemoihin, vaikka niitä ei olisi liitetty eksplisiittisesti sivistysyliopiston lähikäsitteisiin. Samoin kiinnitän huomion muihin yliopistoa yleisellä, historiallisella ja kansainvälisellä tasolla ymmärrettäviin retorisiin ilmauksiin, ja heijastan näitä ilmauksia sivistysyliopistoihanteeseen.

Kiinnitän tarkastelussa vain toissijaisen huomion rehtoreiden yksityisajatteluun ja taustaan, ja kontekstualisoin viittaukset ensisijaisesti yleiseen aatteelliseen ja korkeakoulupoliittiseen yhteyteen. Tämän perustelen laajemman tutkimustehtäväni pyrkimyksellä tuottaa kokonaiskuvaa yliopistoajattelusta, joita rehtorit ovat yliopistonsa ja suomalaisen yliopistolaitoksen julkisina edustajina edustaneet.

Oulun yliopiston perustamisen takana oli pitkäaikainen kansalaisaktiivien toiminta ja poliittinen kiista. Sillä, mitä voidaan kutsua ”suomalaiseksi yliopistolaitokseksi” oli

---

⁵² *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 6-7, 366-367

Oulun yliopiston perustamisaikana 1950-luvulla jo yli 300-vuotinen historia, laskien Turun akatemian perustamisesta vuonna 1640. 1900-luvun alkupuolella oli Suomen suuriruhtinaskunnan vaurastumisen, kansallisen heräämisen, kielikiistan ja itsenäisyyden myötä perustetut yksityiset yliopisto Turun suomalainen yliopisto ja Åbo Akademi. Vuodesta 1919 Pohjois-Suomen korkeakouluseura alkoi ajaa aktiivisesti yliopistoa myös pohjoiseen Suomeen. 1950-luvulla yliopisto alkoi tapahtua: Ensimmäiseksi rehtoriksi päätynyt Pentti Kaitera sekä oululaissyntyinen professori Kyösti Haataja olivat avainhenkilöitä korkeakoulupoliittisessa kädenväännössä, jonka seurauksena Oulun valtionyliopisto lopulta realisoitui vuonna 1959.⁵³

Pentti Kaitera oli taustaltaan Oulun seudulta, Limingasta, talonpoikaissuvusta noussut tekniikan tohtori. Vuonna 1942 Kaitera nimettiin Teknillisen korkeakoulun maatalouden vesitalouden professorin virkaan, ja hän toimi ennen 1950-lukua myös useissa muissa tekniikan osaamista vaatineissa luottamustoimissa. Kaitera edesauttoi paitsi sitä, että Ouluun perustettava korkeakoulu tulisi juuri monitieteinen yliopisto, myös sitä poikkeavuutta eurooppalaisessa yliopistossa, että tulevaan yliopistoon tulisi teknillinen tiedekunta.⁵⁴

Pentti Kaiteran kauden puheet keskittyivät vahvasti Oulun yliopiston alueelliseen näkökulmaan, mutta päätyivät myös tarkastelemaan yliopiston kuvaa kansainvälisellä ja yliopistoihanteiden tasolla. Kuitenkin yleiskuva on, että puheissa Oulun yliopisto ja sen tehtävä kontekstualisoitiin kyllä toisinaan osaksi laajempaa yliopistomaailmaa, mutta alkuvuosina tärkeämpänä tehtävänä yliopistolle näyttäytyi esitellä yliopiston erityinen rooli: Suomen toisena valtionyliopistona, tuolloin maailman pohjoisimpana yliopistona, ja erityisesti yliopiston rooli Pohjois-Suomen sivistäjänä, kouluttajana ja vaurastuttajana. Vaikka siis puheissa paikallis- ja kansallispoliittiset huolet näyttäytyivät ihanneajattelua ensisijaisempaan, kuului Kaiteran retoriseen tyyliin ja aatteeseen kytkeä paikalliset realiteetit kansallisiin ja suurempiin ihanteisiin.

Oulun yliopiston ensimmäiset avajaiset vuonna 1959 oli poikkeuksellisen juhlallinen tapahtuma, jota kunnioitti läsnäolollaan presidentti Urho Kekkonen, joka oli myös ollut

---

⁵³ Salo & Lackman 1998, 17-26.

⁵⁴ Eskola 1997.

avainhenkilöitä yliopistohankkeen loppuun saattamisessa. Tarkastelluista puheista ensimmäinen, Kaiteran vuoden 1959 puhe, kertasi varsin yksityiskohtaisesti, joskin kenties hieman ristiriitoja silotellen, yliopiston syntytarinan. Kun puhe pääsi perustamisen yhteydessä käytyihin keskusteluihin yliopiston suunnasta ja painotuksista, sivusi Kaitera tutkimustehtäväni kannalta kiinnostavia aiheita.

Perustamisen alla oli Kaiteran mukaan käyty ”köydenvetoa” oppialojen oikeasta suhteesta – siitä mikä painoarvo tuli antaa luonnontieteellisille ja teknisille sekä toisaalta humanistisille tieteenaloille yliopistossa. Kaitera perusteli luonnontieteellis-teknisen puolen saamaa etuasemaa Pohjois-Suomen taloudellisilla huolilla, jota nämä alat voivat lyhyemmällä aikavälillä konkreettisesti auttaa. Kaitera kuitenkin alleviivaa kollegaansa Edvin Linkomiestä lainaten humanistisen tiedekunnan olevan ”tärkeä osa” yliopiston ”perustusta”.⁵⁵

Toinen, tämän tutkimuksen kannalta vielä oleellisempi Kaiteran esiin nostama vastakkainasettelu oli tutkimuksen ja opetuksen välillä: Kaiteran mukaan toistaiseksi yliopistossa jouduttiin panostamaan ”lähinnä” opetukseen, mutta tähän lääkkeeksi tuli Pohjois-Suomen tutkimuslaitoksen liittäminen yliopiston yhteyteen. Kaiteran mukaan tutkimus oli tärkeä osa (mitä tahansa) yliopistoa: Ennen kuin tutkimuslaitos saatiin mukaan Oulun yliopiston toimintaan, ”yliopiston toiminta on vain puolinaista”. Vielä paljonpuhuvampi on Kaiteran ilmaus ”vapaasta tutkimustoiminnasta, mikä luonnostaan kuuluu yliopistojen tehtäviin”.⁵⁶ Kaiteralle vapaa tutkimustoiminta oli siis luonnollinen, ja sitä myöten kenties sanomattakin selvä, osa yliopiston toimintaa. Ilmaisuun ei kuitenkaan sisälly ajatusta oppilaiden aktiivisesta, saumattomasti yhteen liittyneestä roolista tieteentekemisessä, joka on myös keskeinen osa humboldtilaista ihannetta.

Vaikka Kaiteran ilmaisu onkin varsin sivistysyliopistohenkinen, sen yhteyttä varsinaiseen humboldtilaisuuteen ei ole syytä liioitella. Kaitera kuitenkin päättyy puheessaan muilla tavoin vetoamaan yliopistojen historiaan, toistaen myös sivistysyliopistoaatteeseen liitettävissä olevan, erään perinteisen yliopiston

---

⁵⁵ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 11-16.

⁵⁶ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 15.

historiallisen narratiivin: Kaiteran puheessa esittämän historiakuvan mukaan yliopistot keskiajalla edustivat jumittunutta skolastiikkaa ja jäivät ”aluksi” jälkeen renessanssin sivistyksestä. Mainitsematta valitettavasti jää, milloin ja miten yliopisto kykeni ottamaan tieteellisen sivistyksen omakseen – humboldtilaisella ihannekuvalla on tähän kysymykseen standardivastaus. Kuitenkin Kaitera toisti oman historiakuvansa esittämisen jälkeen jälleen erään tämän ihanteen keskeisen elementin: ”Oulun yliopiston suhteen on tärkeää, että tutkimus ja opetus on vapaata (--)”⁵⁷

Vuoden 1960 puheessa Kaitera nosti esille, Oulussa annettavia oppiarvoja tarkastellessaan, pyrkimykseen tehdä eri alojen akateemisista tutkintotasoista keskenään ”opiskeluajaltaan likimäärin samanarvoisia”. Tämän pyrkimyksen hän yhdistää niin ”keskieurooppalaiseen” kuin ”vielä suuremmissa määrin” ”englantilaisamerikkalaiseen korkeakoulujärjestelmään”. Nämä termit voidaan kenties nähdä viittauksina näillä alueilla tavoiteltuun yliopistoihanteeseen. Tämä viittaus ja muu puheen retoriikka viittaa pyrkimykseen opintoalojen keskinäisestä tasa-arvosta. Kuitenkaan suoraan sivistysyliopistokäsitteeseen ei viitata, vaan retorinen viittaus kontekstualisoituu ennemmin käytännölliseen pyrkimykseen edistää oppilaiden tasa-arvoa.⁵⁸

Sen sijaan seuraavana vuonna 1961 Kaitera viittasi aivan selväsanaisesti eräänlaiseen yliopistoihanteeseen Humboldtin nimen mainiten. Hän tarkasteli puheessa jo ”monessa maassa” ilmenevää ilmiötä, yliopistojen muuttumisesta massakoulutuslaitoksiksi. Tämä muistuttaa tyypillistä konservatiivista huolta yliopiston tulevaisuudesta eri aikoina. Kaitera nimesi muutokseen syyksi teollisen yhteiskunnan kasvavan koulutustarpeen, toisin sanoen hän ei nähnyt tätä koulutustarvetta ja -halua keinotekoisena. Kuitenkin hän totesi myös, että

[p]ohjoismaissa yliopistot pyrkivät edelleen pitämään yllä tieteelliseen kasvatukseen tähtääviä periaatteita ja niitä perinteitä, joiden nykyaikaisen muodon alullepanijana on Berliinissä olevalla Humboldtin yliopistolla ollut johtava asema.

---

⁵⁷ Tilivirastorehtorit ovat puhuneet, 16.

⁵⁸ Tilivirastorehtorit ovat puhuneet, 21-22.

Tässä lainauksessa Kaitera esitti huomattavan puhtaan version ”humboldttilaisen sivistysyliopiston” perinteisestä historiografiasta. Toisaalta on pantava merkille, että Kaitera ei käyttänyt aivan yksiselitteistä ilmaisua kuten ”sivistysyliopisto” tai ”uushumanistinen yliopisto”. Ilmaisua ”Humboldtin yliopisto” viittaa ilmeisesti enemmän kirjaimelliseen Berliinissä sijaitsevaan, Humboldtin myötävaikutuksesta vuonna 1810 perustettuun yliopistoon. Toisin sanoen ei näytä, että Kaitera olisi tarkoittanut nimittää perinteistä ”sivistysyliopistomallia” ”Humboldtin yliopistoksi”. Kuitenkin selvästi Kaiteran mielessä on ollut jonkinlainen diskreetti yliopistoihanne, ja jopa tosiasiallisesti toteutunut yliopistomalli, jota voidaan tämän tutkielman yhteydessä nimittää ”humboldttilaiseksi sivistysyliopistoksi”, tai vastaavalla nimityksellä.

Huomattava implikaatio lainauksessa on myös, että Kaitera näytti pitävän sekä Suomen että muiden pohjoismaiden yliopistoja sekä perinteisesti, että edelleen 1960-luvulla (ainakin toistaiseksi) ”Humboldtin yliopiston” edustaman mallin edustajina. Myös se, että Kaitera on käyttänyt mainitusta berliiniläisestä yliopistosta juuri nimitystä ”Humboldtin yliopisto” on merkillepantavaa, sillä kyseisen instituution nimi muutettiin tätä ilmaisua vastaavaan muotoon virallisesti vasta noin vuonna 1949 neuvostomiehityksen alla, ja historiallista yliopistoa on ollut tapana kutsua ainakin yhtä yleisesti yksinkertaisesti ”Berliinin yliopistoksi”, *Universität von Berlin*.⁵⁹

Kaitera näyttää omaksuneen uskomuksen vahvasta yhteydestä Humboldtin henkilön, Berliinin yliopiston ja yleismaailmallisen yliopistoinstituution välille. Tämä on varsin yllättävää, jos otetaan huomioon, että Östlingin mukaan Humboldtille annettu erityiskunnia levisi edes Saksassa osaksi laajempaa yliopistoaatetta vasta vuoden 1963 jälkeen Helmut Schelskyn kirjan *Einsamkeit und Freiheit* julkaisun jälkeen.⁶⁰ Kuitenkin Kaiteran puheessa käyttämä viittaus diskreettiin, Humboldtin henkilöön eksplisiittisesti

---

⁵⁹ Historiallinen Humboldt-yliopisto samoin kuin Humboldtin veljesten patsaat sijaitsivat edelleen vuonna 1961 sosialistisen Itä-Saksan alueella, ja Berliinin yliopiston nimenvaihdos itsessään tapahtui Saksan itäosan neuvostomiehityksen aikana 1949 – vastoin sosialistien ja neuvostoliittolaisten toiveita, mutta lopulta, luonnollisesti, heidän hyväksynnällään. Sosialistiselle vyöhykkeelle jääneen yliopiston korvaajaksi perustettiin Länsi-Berliiniin *Freie Universität Berlin*, ”Berliinin vapaa yliopisto”. (Östling 2019, 93.) Kaitera näyttää viittaavan puheessaan ensisijaisesti historialliseen 1800-luvun ihanneyliopistoon, mutta ilmaisusta ei heijastu mikä oli Pentti Kaiteran ymmärrys ja näkemys kahden ”Humboldt-yliopiston” tuolloisesta nykytilasta.

⁶⁰ Östling 2019, 205.

liitettävään yliopistomalliin on hyvin todennäköinen. On kiinnostava kysymys, mistä lähteestä Kaitera oli omaksunut tämän ajatusmallin. Tämä maininta ja sen merkitys tulee kontekstualisoida tämän tutkimuksen kokonaiskuvan arvioinnissa ja mahdollisessa jatkotutkimuksessa osaksi laajempaa yliopistoaatteen kehitystä.

Kaitera tasapainoili Humboldtiin viitanneessa puheessaan näkemyksiä kiistassa perinteistä yliopistoa kenties uhkaavan ammatillispainotteisen ja tieteellisen koulutuksen välisen ”hyödyn” välillä, alleviivaten näin yliopistoihanteen hyötynäkökulmaa, joka ei toisaalta ole välttämättä vieras painotus myöskään ”humboldttilaisessa” retoriikassa, puhuttaessa sivistyksen yleisestä hyödystä yhteiskunnalle. Kaitera päätyy itse kuitenkin lopulta painottamaan että ”yliopistojen tehtävä[ä] vapaan opetuksen ja tutkimuksen alalla” ei voi päästää heikkenemään. Puheessa korostettiin myös humanistien ja luonnontieteiden välisen ”juovan” haitallisuutta myös muiden maiden toimiin heijastaen, korostaen näin myös tieteiden keskinäistä ykseyden ihannetta.⁶¹

Kaiteran viimeisessä puheessa yksiselitteisiä viittauksia sivistysyliopistoon ei löydy, mutta puhe päätyy kuitenkin käsittelemään yliopiston luonnetta ja tehtäviä, tuoden esiin tieteellisen vapauden ja tieteellisen totuuden yhteyden. Vuoden 1962 puhe käy aluksi käytännönläheiseen sävyyn läpi Oulun yliopiston alkuaikojen resurssiongelmia, mukaan lukien ongelmat opiskelijoiden asumisjärjestelyissä opiskelijamäärien kasvaessa. Myös tämä puhe tuo esiin pyrkimyksen saada humanistinen opetus ja tutkimus osaksi yliopiston toimintaa pikimmiten. Sävy on kuitenkin näiden ongelmien suhteen kenties edellistä puhetta optimistisempi. Puhe koskettaa yliopiston ja yliopistossa harjoitetun tieteen luonnetta korostaessaan yliopiston vapauden ja objektiivisen tieteen keskinäistä yhteyttä ja molempien merkitystä. Kaitera korostaa totuuden moninaisuutta ja varoittaa vaarasta, joka syntyy kun ”—joku yksilö tai jotkin ryhmät kuvittelevat omistavansa koko totuuden”. Puheessa on aistittavissa ennakoiva kritiikki ja pelko yliopistojen mahdollista poliittista kontrollia kohtaan.⁶²

---

⁶¹ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 29-31

⁶² *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 35-42.

Kaiterasta poiketen Niilo Söyringin kahdessa käytännöllisävyisessä puheessa vuosilta 1963-1964 viittauksia sivistisyliopistoaatteeseen ei löydy. Hän mainitsee kyllä J. W. Snellmanin henkilön, mutta ei yliopistoideologin ominaisuudessa, vaan esimerkkinä suomalaiselle yhteiskunnalle hyvinkin hyödyllisestä humanistiyksilöstä, vastalauseena väitteeseen humanismin epäkäytännöllisyydestä.⁶³ Selvästi Söyringin näkökulmana puheissa on ollut Kaiteraakin enemmän Oulun yliopiston ja suomalaisen yliopistolaitoksen reaalin hyötymerkitys.

Erkki Koiso-Kanttila käsitteli kolmessa puheessaan vuosilta 1965-1967 yliopiston tilojen laajentamista, yliopiston kasvavaa oppilasmäärää, ja hahmotteli ehdotusta yliopiston tulevaisuuden organisaatioksi. Näitä aiheita hän kuitenkin käsittelee lähinnä käytännöllisestä yliopistopoliittisesta näkökulmasta. Kaiterasta poiketen hän ei toisenakaan mainittua huolenaihetta yhdistänyt saksalaiseen yliopistoihanteeseen. Sen sijaan yliopiston organisaatiota käsittelevässä vuoden 1966 puheessaan hän mainitsi eksplisiittisesti, että hän "[ei] halua tehdä vertailuja Skandinavian maihin tai Englantiin, joita olemme tottuneet pitämään esikuvina korkeakouluasioissa (---)".⁶⁴

Vaikka voidaan ajatella, kuten Kaitera näyttää ajatelleen, että näissäkin maissa toteutettiin sivistisyliopistomallia, on hyvin huomattavaa, ettei saksalainen sivistisyliopisto tai yhdysvaltalainen "tiedeyliopisto" ollut Koiso-Kanttilan mielessä selvästikään päällimmäisenä mielessä haettaessa esikuvia suomalaisen yliopiston organisaatiolle. Toki samalla huomaamme, ettei suuriin ulkomaisiin yliopistoihin vertailu näyttäytynyt Koiso-Kanttilalle ylipäänsä erityisen mielekkäänä

1960-luvulla on kuvattu Suomessa siirrytyn korkeakoulupolitiikan suunnittelun aikaan.⁶⁵ Keskeisenä virstanpylväänä tässä kehityksessä vuonna 1967 laadittiin laki korkeakoululaitoksen kehittämiseksi vuosille 1967-1981. Lain takana oli Kekkonen asettama työryhmä. Toimikunnan asettaminen ja laki herättivät keskustelua, ja myös epäluuloa, mutta laki myös merkitsi kokonaisuudessaan valtion resurssien lisäystä yliopistoille. Toisaalta nyt voimaan tullut laki kontrolloi opiskelijamassojen myötä

---

⁶³ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 54.

⁶⁴ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 67-95

⁶⁵ Eskola 2002, 245.

paisuvien yliopistojen opetussisältöä, opetusaikoja ja opiskelijamääriä.⁶⁶ Tämä kehitys teki ajankohtaiseksi aiheeksi yliopistoautonomian, ja sitä myöten tieteen ja opetuksen vapauden, keskeisen sivistysyliopiston ”pylvään”.

Oulun yliopiston kolmas rehtori Markku Mannerkoski nimettiin virkaan vuonna 1968. Mannerkoski oli toiminut Oulun nuorena yliopistossa metalliopin professorina vuodesta 1963. Yliopiston konsistori äänesti hänet rehtorin virkaan hän vain 31-vuotiaana, nuoren professorin osoitettua lahjakkuutensa hallintotehtävissä. Mannerkoski jatkoi virassa vuoteen 1987 asti.⁶⁷ Mannerkoski oli siis tämän tutkimuksen aikarajauksen pitkäaikaisin rehtori, ja hänen virkavuotensa osuvat vuosille, jolloin Suomen yliopistomaailmassa tapahtuivat tutkimusintressin kannalta merkittävimmät muutokset. Useat tutkimuksen kannalta oleelliset aiheet, mukaan lukien lopulta humboldtilaisen sivistysyliopiston käsitteet, myös näyttäytyvät Mannerkosken puheissa.

Tuore yliopistouudistus näkyy heti Mannerkosken ensimmäisessä puheessa vuodelta 1968. Mannerkoski ei varsinaisesti hyökkää uutta yliopistolainsäädäntöä kohtaan – olihan hän muun yliopistoväen mukana sitä valmistelemassa, kuten puheestakin käy ilmi – mutta esittää kysymyksen ”Onnistuuko korkeakoulupolitiikkamme?”, ja käsittelee tätä kysymystä käytännöllisenä yhteiskunnallisena kysymyksenä, johon linkittyvät niin yliopistojen rahoitus kuin koulutus, ja kaiken kaikkiaan hän peräänkuuluttaa ”kaikkien osapuolten” ratkaisukeskeistä henkeä, ongelmien ratkaisemiseksi. Voitaisiin todeta, että valtiovalta näyttäytyy hänelle vain yhtenä inhimillisen epätäydellisenä osapuolena korkeakoulupolitiikassa, ei periaatteellisen tason uhkana yliopiston vapaudelle.

Päinvastoin hän puolustaa uutta lainsäädäntöä, siinä tunnustamistaan puutteista huolimatta ”merkittävänä edistysaskeleena” ja tahtoo ”puolustaa sen olemassaoloa”. Kuitenkin kiinnostavana sivuhuomiona Mannerkoskikin nostaa Snellmanin nimen esiin, tällä kertaa nimenomaan ”yliopistomiehen” (Mannerkosken ilmaisu) ominaisuudessa: Liittyen keskusteluun eli koulutusalojen tarpeellisuudesta, hän nostaa esiin lievän

---

⁶⁶ Eskola 2002, 250-255.

⁶⁷ Salo 1997.

ironisoivaan sävyyn Snellmanin virheelliseksi osoittautuneen arvion suomalaisen arkkitehtikoulutuksen tarpeettomuudesta. Sivistysyliopistoideaali ei sellaisenaan kuitenkaan tule esiin tässä puheessa.⁶⁸

60-luvun loppu oli monella tapaa vilkasta aikaa Suomen (ja maailman) korkeakoulupolitiikassa, osittain aktivoituneen ja alati radikalisoituneen opiskelijaliikkeen vaikutuksen ja kerrannaisvaikutuksen myötä. Vuonna 1969 suomalaisen opiskelijaliikkeen keskeinen yliopistopoliittinen vaatimus tiivistyi vaatimukseen ”Mies ja ääni”: Opiskelijat halusivat yliopistojensa, henkilötasolla tasavertaisen äänivallan yliopistojen hallinnollisissa vaaleissa, joka käytännössä olisi vienyt yliopistot yliopisto-opiskelijoiden hallintaan. Tämä uudistus oli vähällä realisoitua Eduskunnassa Lex Virolaisen myötä. Tätä liikehdintää vastaan yliopistoprofessorit perustivat oman Professoriliittonsa.⁶⁹

Mannerkosken vuoden 1969 puhe (jota ylioppilaskunta boikotoi) kommentoi tilannetta, puolustaen professoreiden näkökulmaa ja lopulta syntyneitä kompromissiratkaisua, ”kolmikantaperiaatetta”, jossa hallinnon edustuspaikat jaettiin kolmeen osaan tasan professorikunnan, muun opettajakunnan sekä oppilaskunnan kanssa. Pääasiallinen tulokulma Mannerkosken puheessa on yliopistojen vapaus poliittiselta ohjaukselta, vastalauseena SYL:n näkemykseen, jossa ”käytännön poliitikot ovat merkittävä yhteiskuntaa muuttava ja uudistava voima, jolle on syytä antaa kaikki mahdollinen tuki”.

Kiinnostavasti Mannerkoski kontekstualisoi huolen yliopiston vapaudesta yliopistohistoriaan:

”Tieteen puhtaudella tarkoitettiin (–) 18. ja 19. vuosisadalla vapautumista uskonnosta yleensä, ja sittemmin pysyttäytymistä erossa toiminnasta, joka tähtää tieteen ulkopuolelle lankeavan hyödyn tuottamiseen tai määrättyjen poliittisten ideologioiden tukemiseen.”

Mannerkoski viittasi nähtävästi ”18. ja 19. vuosisadoilla” ennen kaikkea valistuksen aikaan, mutta ajallinen rajaus voisi sisällyttää tähän myös Humboldtin veljekset

---

⁶⁸ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 95-102.

⁶⁹ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 103.

uushumanistisine viiteryhmineen, ja koko saksalaisen idealismin ja romantiikan ajan ajattelun. Ajatusta, että tämä valistusajan jälkeinen aatteellinen suuntaus olisi ollut Mannerkosken mielessä vastaan puhuu se seikka, että ”uskonnollisuus”, jos ei välttämättä perinteinen uskonnollinen hierarkia tai uskonnollinen taantumus, oli useille saksalaisista idealisteista, kuten liberaalille teologille Schleiermacherille, Hegelistä puhumattakaan, päinvastoin merkittävä osaa ”sivistyksen” kokonaisuutta.⁷⁰ Toisaalta myöskään aiemmalle valistukselle suhde ”uskontoon yleensä” ei ollut yksiselitteisen kielteinen. Ajatus valistuksen tai myös uushumanismin ”yleisestä” uskonnonvastaisuudesta voi olla myös harhakäsitys tai pelkkä retorinen kärjisty.

Tämän kenties tietoisesti yksinkertaistavan toteamuksen tapauksessa uskon Mannerkosken objektiivisen totuudellisen aatehistoriallisen viittauksen sijaan ennen kaikkea halunneen tehdä varsin karrikoivan rinnastuksen uskonnon ja poliittisen ideologian välille: SYL:n lainauksen on tarkoitus puhuessaan ”käytännön poliitikoista” mitä ilmeisimmin heijastaa ylioppilasliikkeen enenevässä määrin marxilaiseksi nähtyä ideologiaa, ja Mannerkoski tahtoi kenties tietoisesti ironisen rinnastuksen kautta hienovaraisesti pilkata materialismiin ja ateismiin yhdistettyä ideologiaa.

Mannerkosken huoli ”tieteen ulkopuolelle lankeavasta hyödystä” ja erityisesti ”poliittisen vallan ohjauksesta” voitaisiin kenties paremmin yhdistää humboldtilaiseen retoriikkaan valtion kontrollista vapaasta yliopistosta. Jos tämä rinnastus on ollut Mannerkosken mielessä, on se retorisesti ei-eksplisiittinen. Mannerkosken tässä puheessa esittämä historiallinen yliopistoideologia ei siis näytä yksiselitteisesti tai leimallisesti humboldtilaisia piirteitä. Tässäkään tapauksessa Mannerkoskelle ”humboldtilainen sivistysyliopisto” ei näyttäytynyt siis eksplisiittisenä ihannekuvana, vaan yliopiston vapaus ja ”tieteen puhtaus” näyttäytyivät yleisempänä ihanteena.⁷¹

---

⁷⁰ Koselleck toteaa saksalaisten ajattelijoiden sivistys (*Bildung*)-käsitteiden ja ”uskonnollisuuden” (”religiosity”) suhteesta: *Hegel's Phenomenology of Mind can be read both as the process of Bildung and as revelation, and that had an effect on all the hermeneutical sciences, even where they developed into the positivistic history of ideas. Or, in Schleiermacher's analysis of the subjective piety of the educated (Gebildeten) who "no longer require a mediator," such piety must in any case fall back upon history, on the history which "in the most actual sense (is the) richest source for religion-but not, for example, to accelerate and govern the advancement of humanity in its development, rather only to observe it as the most universal and greatest revelation of the innermost and the holiest.* Koselleck 2006, 200.

⁷¹ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 108.

Vuonna 1971 Mannerkoski vetosi jälleen historiaan liittyen korkeakoulupolitiikkaan. Puheen keskeisin viesti oli puolustaa korkeakoulupolitiikkaa periaatteellisella ja käytännöllisellä tasolla, ja sen taustalla on selkeästi epäily siitä, että korkeakoulupolitiikka ylipäänsä on uhka arvokkaana pidetylle yliopistojen vapaudelle. Sen sijaan tieteen vapautta uhkaa ennemmin, jälleen kerran yliopistoa politisoimaan pyrkivä opiskelijaliike ”mies ja ääni”-vaatimuksineen.⁷²

Keskustelussa korkeakoulujen tieteellisestä puhtaudesta voidaan nähdä kytkös tutkimukseen aihealueena. Kuitenkin (tuorempien, muun muassa Neuvostoliitosta ja USA:sta haettujen esimerkkien lisäksi) Mannerkosken valitsema ihannoitava historiallinen esimerkki oli tieteenfilosofi Francis Baconin varhainen ”korkeakoulupoliittinen ohjelma” ja sen ”pohjalta” laadittu 1600-luvun tieteellinen ohjelma. Humboldtia, Saksan maata tai sivistysyliopistoa puheissa ei mainittu.⁷³

Vuoden 1972 puheen retorinen painopiste oli korkeakoulujen tehokkuuspyrkimyksessä. Jälleen kerran Mannerkoski hyökkäsi opiskelijaliikettä vastaan, tarttuen SYL:n johdon ilmaisuun, jonka mukaan yliopistodemokratia on tärkeämpää kuin yliopistojen tehokkuus, ja tälle lauseelle Mannerkoski ilmaisi vastalauseensa. Mannerkoski vetoaa jälleen kansainvälisiin esimerkkeihin, erityisesti pohjoismaihin, mutta ei Saksaan, mikä on jossain määrin huomionarvoista.⁷⁴

Vuonna 1974 nousi itsehallintokysymykseen liittyen Mannerkoskellekin puheeseen yliopistojen vapauden puolustamisen näkökulmasta. Hän mainitsi jälleen yliopistojen historian, lyhyesti kahden klassisen esimerkin, Bolognan ja Pariisin yliopiston kautta, ikään kuin ohimennen historiallisina esimerkkeinä eri tavoista, joilla yliopiston itsehallinto voidaan järjestää. Tästä hän johdatteli jälleen yliopistojen hallinnon kiistoihin, huomauttaen että ”(--) itsehallinto voi asiallisesti kaventua myös akateemisen yhteisön sisältä päin”. Jälleen kerran eksplisiittistä yhteyttä humboldtilaisuuteen ei löydy, mutta huomattavaa on, että ihanteeksi nostetaan ”vapaan tieteen edistäminen” sekä oppineiden että opiskelijoiden toimesta, varsinkin

---

⁷² *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 123-129.

⁷³ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 124.

⁷⁴ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 131-133.

humboldtilainen ajatus, tosin ei kritiikittömään sävyyn, vaan johdattaen edellä mainittuun huomioon itsehallinnon sisäisistä uhista.⁷⁵

Vuoden 1975 puheessa reagoidaan Suomen laajentunutta yliopistolaitosta talouslaman yhteydessä uhkaaviin säästöihin. Huomio kiinnitetään korkeakoulusuunnitteluun, joka terminä on sidoksissa aiemmin vapausihanteen valossa problematisoituun mutta kuitenkin vahvasti puolustettuun yliopistopolitiikkaan. Puheen sävy on alarmistinen: "(--) on pakko todeta että korkeakoululaitoksemme kokonaisvaltainen suunnittelu on kriisitilassa." Puheessa sivutaan autonomiaa ja myös tieteidenvälistä yhteyttä, mutta muutoin puhe ei ole erityisen huomionarvoinen tutkimuksen kannalta.⁷⁶

Vuoden 1976 puhe käsittelee Opetusministeriön vuoden 1972 "filosofisia ja yhteiskuntatieteellisiä tutkintoja" uudistamaan pyrkinyttä niin sanottua FYTT-mietintöä ja yleisemmin korkeakoulujen sääntelyä osana korkeakoulupolitiikkaa. Puheessa esitetään varsin mielenkiintoinen väite jokseenkin tutkimuksen aihealueeseen liittyen: "Riittävä autonomia on tieteellisten korkeakoulujen tuloksellisen toiminnan edellytys. Se ei ole itseisarvo, vaan keino, jota käyttäen voidaan parhaiten taata aloitteellisuus, luovuus ja kriittisyys (--)".⁷⁷ Mannerkoski puolusti toki kautta linjan korkeakoulupolitiikan tarpeellisuutta, mutta tässä puheessa käytetty ilmaisu on varsin monimielinen, ja asettaa korkeakoulut vapaudestaan huolimatta yhteiskunnan katkeamattomaan yhteyteen. Puheessa ei kuitenkaan mainita humboldtilaisuutta eikä sivistysyliopistoa.

Vuoden 1977 puhe käsittelee poliittisia pyrkimyksiä vähentää lukiolaisten paisunutta määrää ja toisaalta mahdollisuuksia, joilla ammattikoulusta on mahdollista siirtyä yliopistoon. Puheen pääviestinä on puolustaa "kilpailutusta" eri muodoissa osana koulujärjestelmää.⁷⁸ Huolimatta yhteydestä ammatti- ja yleissivistävän koulutuksen vastakkainasetteluun, puhe ei ole erityisen kiinnostava tutkimustehtävän kannalta

---

⁷⁵ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 146.

⁷⁶ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 149-153.

⁷⁷ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 155-156.

⁷⁸ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 161-165.

Vuoden 1978 puhe käsittelee varsin ”humboldttilaisia” teemoja, kuitenkin mainitsematta Humboldtin nimeä tai sivistysyliopiston käsitettä: Tutkimuksen vapautta, yliopisto-opetuksen ammatillistumista ja yliopistoautonomiamia, linkittyen yliopistojen vapauteen. Mannerkoski puolustaa jälleen kerran yleisellä tasolla yliopistopolitiikkaa, sanoen ettei sen tarvitsisi olla uhka yliopistotutkimuksen vapaudelle. Yliopisto-opetuksen poliittisesta ohjauksesta yhteiskunnan taloudellisten tarpeiden mukaisesti (kohti ammatillisempaa suuntaa) hän kuitenkin sanoo paljonpuhuvasti:

Monienkin hallitusten korkeakoulupoliittisiin ohjelmiin sisältyy ajatus, jonka mukaan yliopistokoulutuksen on massoittuessaan otettava aikaisempaa suuremmassa määrin huomioon ammatillisuuden vaatimus. Tämän ei tarvitse merkitä luopumista tieteellisyydestä eikä myöskään joustavuudesta tai asianmukaisesta itsehallinnosta. Tai ehkä olisi oikeampaa sanoa: ei olisi tarvinnut merkitä.⁷⁹

Vaikka Mannerkoski siis näkee, että yliopistopolitiikka periaatteessa on luonnollinen osa yliopistomaailmaa, ovat suomalaiset yliopistouudistukset tosiasiallisesti merkinneet tieteellisyyden ja yliopistoautonomian heikkenemistä. Lainauksen katkeransävyinen ja pessimistinen tokaisu on poikkeus Mannerkosken yleisesti maltilliseen retoriikkaan. Epäselväksi jää, missä Mannerkoskella kulkee haamuraja sopivan ja ei-sopivan yliopistopolitiikan välillä.

Vuoden 1979 puhe käsittelee yliopisto-opetuksen avoimuutta periaatteen tasolla, ja konkreettisemmalla tasolla avoimen yliopiston perustamisen problematiikkaa.

Esimerkkejä aiheeseen liittyen (spesifisti kysymykseen yliopistokelpoisuuden kriteereistä) haetaan, tutkimusaiheen kannalta kiinnostavasti, ulkomailta:

Tarkastelussa ovat erityisesti tuolloisen nykypäivän Itä- ja Länsi-Saksa, sekä Ruotsi. On tutkimustehtävän kannalta jälleen jokseenkin kiinnostavaa, ettei tarkasteluun oteta tästä huolimatta vanhaa Saksaa eikä myöskään referoida millään erityisellä aatteellisella tasolla saksalaista yliopistoperinnettä. Sen sijaan historiallista esimerkkiä haetaan 1800-luvun Englannista ja saman ajan Helsingin yliopistosta. Ei voida

---

⁷⁹ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 170.

kuitenkaan sanoa, että tämä omissio olisi erityisen paljonpuhuva, sillä yliopiston avoimuutta ei muutenkaan ole tavattu liittää humboldtilaisuuteen, ennemmin stereotyyppiana on, että alkuperäinen humboldtilainen yliopisto oli ”eliittiyliopisto”. Toisaalta merkillepantavaa on, ettei Mannerkoski kokenut tarvetta kiinnittää huomiota tähän ristiriitaan.

On merkillepantavaa että, huolimatta siitä, että 1970-luvun jälkikausi oli Jalavan mukaan humboldtilaisen ihanteen ”uusi” nousukausi Suomessa, ja Mannerkosken puheet linkittyivät tuona aikana varsin humboldtilaisiin teemoihin, Humboldtin nimeä tai muuta selvää viittausta humboldtilaiseen sivistysyliopistoon ei puheista löytynyt. Voi olla, että vaikka keskustelu humboldtilaisuudesta alkoi tuolloin yleistyä, sai tämä ihanne vasta hieman myöhemmin sellaisen aseman osana keskustelua ja eräänä elementtinä professorikunnan (ja oppilaskunnan) yliopistoaatteessa, että siitä keskusteleminen koettiin tarpeelliseksi.

Vuoden 1980 puhe oli käytännön yliopistopoliittinen ylioppilaskokeiden puolustus yliopistoihin pääsykriteerinä yliopistojen pääsykokeita vastaan. Viittauksia humboldtilaisuuteen ei löydy, eikä niitä ole odotettavissakaan.⁸⁰ Myös vuoden 1981 puhe on varsin käytännönläheinen, ja käsittelee resurssien tasapainottamista yliopistomaailmassa sivistyksen ja työelämän tarpeiden vuoksi – sinällään jälleen potentiaalisesti tutkimusaiheeseen liittyvä aihe. Puheessa haetaan kyllä ulkomaisia esimerkkejä yliopistoideaaleille, mutta puheessa puhutaan yleisellä tasolla ”kansainvälisestä kielenkäytöstä” ja ”muista maista”. Referoiduista termeistä ”higher education” ja ”universal access” päätellen Mannerkosken mielessä on ennemmin angloamerikkalainen kuin saksalainen yliopistomaailma.⁸¹

Lopulta vuonna 1982 myös Mannerkoski nosti ensi kertaa retoriseen tarkasteluun Humboldtin nimen ja – Mannerkosken käyttämällä termillä - ”kulttuuriyliopiston”, joka varsin selvästi merkitsee ainakin liki samaa kuin ”sivistysyliopisto”: Mannerkoski piti ”mielenkiintoisena”, ja ilmeisesti täten varsin yllättävänä, että juuri ”’kulttuuriyliopiston’ henkiseksi isäksi” hänen nimeämänsä Humboldtin ehdotus johti

---

⁸⁰ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 178-182.

⁸¹ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 188-189.

tieteellisen tutkimuksen mukaantuloon lopulta myös saksalaiseen teknilliseen koulutukseen. Hän käsitteli puheessaan ”tiedon kulkua yliopistosta tuotantoon” ja sitä myötä ”perustutkimuksen” ja ”soveltamisen” sudetta. Hän oli puheessaan optimistinen liittyen tähän ”kahden kulttuurin ongelmaan”: ”Teknokraattien” ja ”humanistien” näkökulmat voivat olla harmoniassa – varsin humboldtilainen ajatus, joskin tässä tapauksessa esitettyinä itsessään varsin ”teknokraattisesta”, eikä humboldtilaisesta tieteiden ykseyden näkökulmasta.

On kiinnostavaa, että Mannerkoski antoi nyt kulttuuriyliopistolle, jonka siis uskon olevan tässä yhteydessä toinen nimitys sivistysyliopistolle, erityisen merkityksen: ”Saksan yliopistot nousivat 1800-luvulla kukoistukseen, joka vaikutti esimerkillään kaikkialla maailmassa”. Kuitenkin hän totesi myös, ja erityisesti oululaiseen näkökulmaan – olihan Oulun yliopisto poikkeuksellinen esimerkki teknisten alojen liittämistä mukaan yliopistoon – liittyen merkittävällä tavalla:

Tieteellinen tutkimus ja opetus liitettiin siellä kiinteästi yhteen ja korostettiin voimakkaasti yliopistojen itsehallinnon ja sekä tieteen vapauden ja objektiivisuuden periaatteita. Samalla kiinnitettiin päähuomio puhtaaseen itsearvoiseen perustutkimukseen. Tämä merkitsi tieteen ja tekniikan teiden erkanemista pitkiksi ajoiksi.⁸²

On kiinnostava, mutta tutkimuskysymykseni ulkopuolelle jäävä, sekä aate- että tapahtumahistoriallinen kysymys, kuinka eri maiden reaaliset yliopistoihanteet, tiedepoliittiset ratkaisut, sekä tutkimusalojen keskinäinen painoarvo olivat 1800-luvulla yhteydessä toisiinsa eri maissa. Humboldt itse retoriikassaan näyttää mielestäni ottaneen koko käytännöllisenkin tiedemaailman Berliinin yliopiston suureen syliin.⁸³ Mitchell Ash kuitenkin uskoo, että saksalaisen tiedeyliopiston kehitys 1800-luvun lopulla, kauan Humboldtin kuoleman (1835) jälkeen, olisi ollut negatiivisessa mielessä ”ällistyttävä” (astounding) kehityssuunta Humboldtille.⁸⁴

---

⁸² *Tilivirastorehitorit ovat puhuneet*, 189-190.

⁸³ Esimerkiksi: Humboldt 2017(1809)b, 117-118.

⁸⁴ *The natural scientific and medical research institutes with their own lecture halls, teaching laboratories, and the associated division of labour in the production of new knowledge emerged in the 1860s and 1870s. Contemporaries denounced them as ‘knowledge factories’, and they would surely have astounded Humboldt himself, had he lived to see them at work.* Ash 2006, 247.

Mannerkoski palasi jälleen yliopistolaitoksen historiaan teemana seuraavan vuoden 1983 avajaispuheessa. Hän kertasi puheensa alussa lyhyesti länsimaista yliopistohistoriaa 1100-luvun Bolognan yliopistosta alkaen. Erityisen painoarvon saa kuitenkin jälleen kerran kuitenkin 1800-luvun (Mannerkosken käyttämällä termillä) saksalainen ”uusi yliopistoaate”. Tästä aatesuunnasta hän antaa kuitenkin suurimman kunnian Friedrich Schellingille. Tämä on toki historiallisesti perusteltua, sillä kuten ensimmäisessä luvussa totesimme, oli Schelling Humboldtin tavoin saksalaisen yliopistoliikkeen keskeisiä hahmoja. Tämä kuitenkin puhuu siitä, ettei humboldtilaista sivistysyliopistoa tuolloin(kaan) nähty yksinomaan Humboldtin sankarityön tulokseksi. Humboldtin hän nimesi kuitenkin yliopistoaatteen ”ensimmäiseksi käytännön toteuttajaksi”, ja käyttää tosiaankin ilmaisua ”humboldtilainen yliopisto”. Mannerkosken sanavalinta ”yliopistoaate”, tässä viittaa hänen nähneen sivistysyliopiston historiallisena ilmiönä ilmenneen ensin saksalaisromanttikkojen kuten Schellingin edistämänä aatesuuntana ja vasta sitten käytännön toteutuksena. Mannerkoski kuitenkin toteaa, selvästi viitaten humboldtilaisuuteen viimeistään tuolloin liitettyyn, tunnettuun ennako-oletukseen, etteivät ”saksalaiset sivistysyliopistot – olleet milloinkaan pelkästään ’totuuden etsinnän’ tyyssijoja.⁸⁵ Tässä tapauksessa siis humboldtilaisuus oli Mannerkoskelle, toki ihanne, jota tavoitella, mutta toisaalta siihen (kenties löyhin perustein) liitetyt ihanteet olivat ikään kuin riippakivi, jonka vaatimukset olivat kuitenkin käytännössä kohtuuttomia mille tahansa todelliselle yliopistolle.

Vuoden 1984 puhe oli jälleen enemmän käytännönläheinen, ja siinä pohditaan yliopistosta valmistumisen työllistymismahdollisuuksia. Sinällään aihe olisi liitettävissä kysymykseen yliopiston ammatillisesta luonteesta, mutta yleisesti ottaen tässä puheessa sivistysyliopistokäsitteiden mainitsematta jättäminen ei ole huomionarvoista.⁸⁶ Myös vuoden 1985 puheessa pohditaan työllistymistä yliopistopintojen jälkeen. Mannerkoski nostaa huomioon tavat, joilla Oulun yliopistossa oli jo 1960-luvulta lähtien onnistuttu varautumaan tulevaisuuden teknologian tuomiin muutoksiin yhteiskunnassa, erityisesti panostamalla aikaisin sähkötekniikan ja

---

⁸⁵ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 197.

⁸⁶ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 203-208.

tietojenkäsittelyn opetukseen. Tutkimusaiheelle oleellisesti huomioon otetaan huoli yliopiston vapaudesta, liittyen ”yhteistyöhön korkeakoulujen elinkeinoelämän ja poliittisen johdon” välillä”, ja jälleen kerran Mannerkoski tynnyttelee huolia siitä, että tämä yhteistyö edustaisi uhkaa yliopistojen itsehallinnolle ja vapaudelle.⁸⁷

Vuodenaikaan 1986 puheessa, Mannerkosken viimeisessä, ei mainita eksplisiittisesti Humboldtia eikä humboldtilaisuutta, mutta sen sijaan mainitaan Berliinin yliopiston yhdeksi esikuvaksi arvioitu Göttingenin yliopisto.⁸⁸ Mannerkosken puheen maininta Göttingenistä ja sen ”maailmanmaineesta” on kuitenkin lähinnä sivuhuomautus: Puhe käsittelee aiheeltaan yleisesti yliopistojen ”tietohuoltoa”, mukaan lukien kirjastot, ja Mannerkoski viittaasi puheessa Göttingenin yhtäläillä ”kuuluisan”, 1700-luvulla perustetun kirjaston merkitykseen yliopiston laadussa.⁸⁹ Viittaus kertoo ainakin jossain määrin historiallisten saksalaisen yliopistojen laajemmasta maineesta 1980-luvun Suomen yliopistomaailmassa, mutta myös siitä, ettei ihannointi rajoittunut 1800-luvun Berliiniin. Kuitenkaan en voi pitää tät yksiselitteisenä viittauksena sivistysyliopistoon tai sen lähikäsitteisiin.

Oulun yliopiston seuraavan rehtorin, lyhyen aikaa kuolemaansa asti (1987-1990) virassa toimineen Lauri Kalevi Korhosen ensimmäisessä puheessa vuodelta 1987 tarkastellaan yliopistoa laajasta, historiallisesta näköpiiristä. Puhe on suorastaan proosallisen maalaileva, vedotessaan niin suomalaiseen kuin kansainväliseen yliopistohistoriaan. Puheen keskeinen teema oli ”yliopistojen tehtävät”, joita Korhosen mukaan ovat, eivät toki lainkaan yllättäen, niin tiede kuin sivistys ja koulutus. Puheessaan Korhonen, samoin kuin edeltäjänsä aiemmissa puheissa, pyrki alleviivaamaan, ettei yliopistosta valmistuvien työllistymisen edistäminen ole ristiriidassa yliopiston tieteellisen tehtävän kanssa. Korhonen myös viittaa tuoreen (1986) korkeakoululain vaatiman tulosvastuun aiheuttamaan huoleen

---

⁸⁷ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 109-124.

⁸⁸ Mitchell Ash tuo esiin, että kunnia saksalaisesta yliopistomallista tulisikin kenties antaa ennemmin Göttingenin kuin Berliinin yliopistolle, Göttingenin ollessa Ashin esimerkin mukaan alkulähde seminaarille opetusmuotona. Ash 2006, 247.

⁸⁹ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 219.

yliopistoautonomian suhteen, ja tyyntyytelee sitä.⁹⁰ Korhonen käyttää puheessaan suoraan sivistysyliopiston käsitettä:

*Keskustelussa on kärjistetyksi kysytty, onko sivistysyliopisto uhrattu ammattiin suunnattua koulutusta kehitettäessä. Mielestäni on omituista ajatella, että kulttuuri, sivistys ja toisaalta ammatillinen osaaminen olisivat toisensa poissulkevia.*⁹¹

Kuitenkin Korhonen myös esitti huolensa siitä, ettei yliopistojen tutkijakoulutus saa jäädä työelämän intressien varjoon, ja korosti tätä näkemystä tukien tutkitun tiedon merkitystä modernina aikakautena ja aikansa yhteiskunnassa.⁹² Epäsuorempi, mutta mielestäni hyvin todennäköinen viittaus juuri sivistysyliopiston 1800-luvun alun saksalaisiin juuriin esiintyy puheen historiallisessa pohjustuksessa: Korhonen esittää hyvin tiiviisti ja hyvin suorasukaisesti kaikkein perinteisimmän kuvan ”humboldtilaisen” sivistysyliopiston synnystä: ”Uuden tiedon luominen tieteellisen tutkimuksen avulla kehittyi yliopistossa merkittäväksi vasta 1800-luvulla”.⁹³

Oulun yliopiston avajaispuheiden ja tutkimuksen aikarajauksen viimeinen eksplisiittinen maininta Humboldtista ja humboldtilaisesta sivistysyliopistosta löytyy vuoden 1988 puheesta. Tässä tapauksessa maininta on kuitenkin jopa vähättelevä: Korhosen mukaan 1800-luvun historiallinen ”humboldtilainen instituutio oli selvästi eliittiyliopisto”, joka oli ”tarkoitettu vain pienelle valikoidulle joukolle, jota koulutettiin yhteiskunnan johtopaikoille”. Tämän retorisen vähättelyn konteksti on Korhosen puheen kohdan jälkeen, jossa hän pohti, miksi sivistys ja ammattitaito tulisikaan asettaa toisiaan vasten, kuten tuolloin ilmeisesti yliopistopoliittisessa keskustelussa tapahtui. Korhosen yliopistohistoriallisen pohdiskelun johtopäätöstä ei väännetä rautalangasta, mutta näyttää, että rehtorin tarkoituksena oli vihjata, että vaikka humboldtilaisten ihanteiden ”vapaa” sivistys onkin tärkeää, on eliittiyliopiston ja

---

⁹⁰ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 222-224.

⁹¹ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 224.

⁹² *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 224-225

⁹³ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 221.

nykyajan massayliopiston opiskelijoille tasapaino ammattiosaamisen ja ”sivistyksen” välillä oltava väistämättä erilainen.⁹⁴

Loppujen lopuksi myös tämän puheen keskeinen retorinen viesti on sama kuin useassa muussa ajanjakson rehtorien puheessa: Toisaalta puolustaa sivistysyliopiston ihanteita, mutta toisaalta tynnytellä pelkoja siitä, että ammattiosaamisen oppiminen yliopistoissa olisi ollut uhka sivistysyliopistolle. On tässä kohtaa muistutettava, että tämän tutkimuksen tutkimuskysymyksen kannalta kiinnostavampaa on kuitenkin panna merkille, millä tavoin ja miten usein nimenomaan etsittyjä humboldtilaiseen sivistysyliopistoon liitettyjä käsitteitä hyödynnettiin. Tässä puheessa, samoin kuin Mannerkosken vuoden 1983 puheessa, humboldtilaisuus näyttäytyy ennemmin ikään kuin riippakivenä kuin yliopistoväen vakaumuksellisesti ylläpitämänä ihanteena. Kokonaisuudessaan kuitenkin Oulussa pidettyjen puheiden suhteessa humboldtilaisuuteen näyttäytyy (kenties retorisesti opportunistinen) ambiguiteetti, tietoinen epäselvyys, näiden ääripäiden välillä.

Aikarajauksen viimeisessä ja Korhosen viimeiseksi jääneessä puheessa vuodelta 1989 ei löydy eksplisiittistä mainintaa humboldtilaisesta sivistysyliopistosta, mutta se liikkuu sisällöltään huomattavissa määrin ”humboldtilaishenkisissä” teemoissa. Tämä teemoitus on merkillepantavaa siksikin, että Korhonen ehti lyhyen virkakautensa aikana viittaamaan humboldtilaisuuteen myös eksplisiittisesti huomattavan usein, verrattuna yliopiston aiempiin rehtoreihin. Puheessa mainitaan vapaa sivistys, nimenomaan vapaus korostuen. Samoin korostetaan eri tieteenalojen yhteyttä, ja konkreettisen yliopistopolitiikan tasolla esitetään huoli yliopistojen nimitysautonomian menettämisestä.⁹⁵

Kuten on tuotu esille, on usein vaikea vetää yhteistä niin sanotusti humboldtilaisten periaatteiden julkilausumisen ja retorisen käytön ja ”vakaumuksellisen” humboldtilaisuuden välillä – semminkin kun niistä monet, erityisesti yliopistojen vapaus tai yliopistoautonomia, ovat paljon vanhempia kuin humboldtilaisuus. Tarkastelussa on myös ollut toistaiseksi vasta yhden yliopiston puheet, ja tulee varoa

---

⁹⁴ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 226-227.

⁹⁵ *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*, 232-235.

vetämästä liian suoria johtopäätöksiä. Kuitenkin jo Oulun yliopiston puheaineiston tarkastelun perusteella on merkillepantavaa, kuinka 1980-luvulla eksplisiittiset viittaukset humboldtilaisuuteen tulevat esille useampana vuonna, siinä missä 1970-luvulta tällaisia viittauksia ei näy. Tämä sopii yhteen Marja Jalavan hahmotteleman 1970-luvun lopun suomalaisen uushumboldttilaisuuden ajoituksen kanssa.

Edellä mainittu huomioiden erityisen merkillepantavaa onkin jo vuoden 1961 puheen yksittäinen Humboldt-nimen maininta, ja siinä käytetty sanavalinta ”Humboldtin yliopiston” ”johtavasta asemasta.” Tämä viittaisi siihen, ettei humboldtilaisuuden ihannointi syntynyt suomalaisenkaan professorikunnan aatemaailmaan täysin tyhjästä vasta 1970-luvun lopulla. On toivottavaa, että muiden yliopistojen puheaineiston analyysi ja humboldtilaisuuteen viittaavien mainintojen kokonaistarkastelu toisivat lisävaloa tähän oletukseen.

2.2 Kuopion korkeakoulun ja yliopiston rehtoreiden avajaispuheet 1972-1989: Sivistysyliopistoihanne puhtaimmillaan

Kuopion korkeakoulu perustettiin vuonna 1969, mutta se aloitti opetustoimintansa käytännössä vasta vuoden 1972 syksyllä. Korkeakoulu muutettiin yliopistoksi vuonna 1984, samana vuonna kuin sisarkorkeakoulu Joensuussa. Tätä tutkimusta varten on ollut käytettävissä rehtorin (tai rehtorin sijaisen) pitämien avajaispuheiden arkistokappaleet ensimmäisistä avajaisista rajavuoteen 1989 asti. Tänä aikana puheita pitivät rehtorit Olli Castren (vuosien 1971-1974 puheet), Tapani Vanha-Perttula (1974-1980), Osmo Hänninen (1981-1983) ja Juhani Kärjä (1984-1989).⁹⁶ Kaikki rehtorit ovat olivat lääketieteeseen liittyvien alojen edustajia, mikä ei ole yllättävää, sillä Kuopion korkeakoulu alkoi nimenomaan lääketieteellisenä korkeakouluna.

Kuopion ja Joensuun korkeakoulujen sekä Lappeenrannan teknillisen korkeakoulun (perustettu 1969) perustamiset 1960-luvun lopulla ovat toisiinsa liittyneitä. Näiden

---

⁹⁶ *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

laitosten perustaminen liittyi aluepoliittiseen pyrkimykseen laajentaa suomalaista korkeakoululaitosta Itä-Suomeen. Lähtölaukauksen Itä-Suomen yliopistokilpailulle on sanottu antaneen Lappeenrannan kylpylän ylilääkäri Martti Mustakallio vuoden 1955 Etelä-Saimaa -lehdessä julkaistulla kirjoituksellaan. Mustakalliosta tuli pian tämän jälkeen (yhtä tai useampaa) korkeakoulua alueelle vaatineen ”Itä-Suomen yliopistoseuran”, ja pian sen jälkeen K. A. Fagerholmin hallituksen nimittämän ”Itä-Suomen kulttuurikomitean” johtohahmo. Mustakallion johtama komitea ryhtyi valmistelemaan ehdotuksia ratkaisuksi Itä-Suomen korkeakoulukysymykseen.⁹⁷

Suurin vastakkainasettelu kiistassa muodostui Lappeenrannan ja muiden Itä-Suomen kaupunkien, erityisesti Kuopion ja Joensuun välille. Näissä kahdessa kaupungissa koettiin, että Mustakallion komiteassa oli lappeenrantalaisilla yliedustus. Itä-Suomen yliopistokysymystä ratkoi edelleen Helsingin yliopiston professori Paavo Suomalaisen johtama ”korkeakoululaitoksen suunnittelukomitea”. Kiistassa Itä-Suomen eri alueiden ja niiden keskeisten kaupunkien intressien tasapainottamiseksi päädyttiin lopulta vuonna 1966 hyväksytyllä lailla perustamaan kolme korkeakoulua kolmeen kaupunkiin.⁹⁸ Näiden välille muodostui yleisluontoinen työnjako tieteen- ja koulutusalojen suhteen: Siinä missä Lappeenrannan korkeakoulu painottui teknillisiin aloihin, painotettiin Kuopiossa lääketieteellisiä ja muuten terveydenhuoltoon liittyviä aloja, ja Joensuussa humanistisia ja yhteiskuntatieteellisiä aloja.⁹⁹ 1980-luvua lähestyessä korkeakoulut liikkuvat korkeakoulutuksen säästökuurin asettamissa rajoissa kohti monitieteellistä yliopistoa.

On tarkastelulleni jo etukäteen oletettavissa, ja puheiden läpikäynnin myötä havaittavissa, että mainitut painotukset näkyvät tarkastelussa olevien koulujen rehtorien puheista heijastuvassa itsekuvassa, linkittyen kunkin korkeakoulun suhteeseen sekä suomalaiseen korkeakoululaitokseen, että yleisempiin yliopistoihanteisiin. Tutkimukseni pyrkii tarkastelemaan näistä erityisesti viimeksi mainittua. Puheita tarkasteltaessa on myös pidettävä mielessä sekin, etteivät tarkastellut korkeakoulut vielä niiden alkuaikoina olleet yliopistoja, vaan osa-alueiltaan

---

⁹⁷ Nevala 2009, 29-31.

⁹⁸ Nevala 2009, 31-41.

⁹⁹ Eskola 2002, 241.

rajoittuneita korkeakouluja. Toisaalta niissä molemmissa vallitsi pyrkimys saavuttaa yliopiston asema, joka myös molemmissa kouluissa 1980-luvulla toteutui.

Itä-Suomen perustetut uudet korkeakoulut kuitenkin hahmoteltiin erityisesti yliopisto- ja tiedepiirien taholta suorittavan tiettyä roolia osana Suomen yliopistojen ja korkeakoulujen yhteistä järjestelmää, ja tätä näkökantaa pohjusti Helsingin yliopiston Suomalaisen johtama komitea mietinnössään vuosina 1965 ja 1966.¹⁰⁰ Käyttämiini käsitteisiin liittyen totean edellä mainittuun nojaten, että näen perusteltuna väittää myös korkeakouluaikeiden puheiden heijastavan ”yliopistoaatetta” samassa mielessä kuin varsinaisten yliopistojen puheet. Vähintään korkeakoulun rehtoreille oli olemassa julkinen paine perustella oman korkeakoulun roolia osana yliopistojärjestelmää, ja toisaalta nostaa korkeakoulujen profiilia yliopiston aseman saavuttamiseksi

Kuopion korkeakoulun varhaisimmissa, rehtori (vielä vuonna 1972 vararehtori) Olli Castrenin pitämässä puheissa, painotus terveydenhuoltoalojen opetuksen ja tutkimuksen toteuttamisen periaatteellisiin ja eritoten käytännöllisiin (ja Kuopion korkeakoululle omakohtaisiin ongelmiin) erottuu erityisen vahvasti. Puheissa esiin tulevia huolenaiheita ovat muun muassa sairaanhoidon työvoimapula ja siihen vastaaminen, sopivien oppialojen kuten eläinlääketieteen saaminen Kuopioon, mutta myös huoli paitsi lääketieteen koulutuksen, myös lääketieteen tutkimuksen toteutumisesta korkeakoulussa.¹⁰¹

Viimeksi mainittu näkökanta on tarkasteluni kannalta kiinnostava. Vuoden 1974 puheessa Castren vastasi ehdotukseen lääketieteen jatko- ja täydennyskoulutuksen sekä tutkimustoiminnan keskittämisestä Suomessa Helsingin yliopistoon suorastaan kauhulla: ”Mielestäni koko ajatus opetuksen ja tutkimuksen erottamisesta korkeakoulussa on mieletön.”¹⁰² Tässä lauseessa Castren toki retorisesti kärjisti Helsingin suunnalta esitetyn ehdotuksen seuraukset, ja selvästi lausumaa motivoi Kuopion korkeakoulun intressien vaaliminen. Lause kuitenkin on yliopistoaatteen ilmentymänä paljonpuhuva: Castrenille opetuksen ja tutkimuksen ”ykseys”,

---

¹⁰⁰ Eskola 2002, 234-239.

¹⁰¹ ”1. lukuvuoden avajaiset 5.9.1972”; ”2. lukuvuoden avajaiset 5.9.1973”; ”3. lukuvuoden avajaiset 30.8.1974” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹⁰² ”3. lukuvuoden avajaiset 30.8.1974” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

yhdistettynä sivistysyliopiston käsitteisiin tai ei, on liki itsestään selvä asia. Merkilläpantavaa on kuitenkin se, ettei Castren varsinaisesti vedonnut argumentissaan mihinkään suurempiin ihanteisiin, vain omaan mielipiteeseensä, ja käytännön seikkoihin.

Castren myös jatkoi seuraavassa lauseessa: ”Korkeakouluissa tapahtuvan opetuksen on pyrittävä säilyttämään läheinen kosketus uusimpaan tietoon”.¹⁰³ Nämä tavallaan ”humboldtilaiset” ajatukset eivät ole yllättäviä, vaan niiden sisältämä arkijärkinen ymmärrys korkeakoulujen (ja yliopistojen) ideaalista toimintatavasta oli jo vanhastaan vakiintunut osa yliopistoaatetta. Ei ole ajankohta huomioiden myöskään yllättävää, ettei etsittyjä eksplisiittisiä ”humboldtilaisuuden” lähikäsitteitä käytetty vielä tässä vaiheessa. Tämä puheen kohta kuitenkin puhuu paljon siitä ideologisesta tarpeesta, johon ”sivistysyliopistojatteluun” suosion oletettu kasvaminen yliopistoväen keskuudessa 1970-luvun lopulta alkaen näyttää vastanneen.

Vuoden 1975 puhe oli Tapani Vanha-Perttulan ensimmäinen, ja se oli sävyiltään synkkä. Tuore rehtori oli huolestunut korkeakoulujen tulevaisuudesta, johtuen alkavasta lamasta, sitä seuranneista säästöistä ja niiden seurauksista korkeakouluopetukseen. Puheessa sivutaan potentiaalisesti yliopiston vapauteen linkittyviä aiheita, tilaustutkimuksia ja kaupungin korkeakoululle antamaa tukea ilmiöinä. Niitä käsitellään puhtaasti positiiviseen sävyyn.¹⁰⁴ Vuoden 1976 puhe käsitteli keskeisenä teemanaan tutkimustyötä erityisesti tuoreen valtion tiedeneuvoston tiedepoliittisen ohjelman valossa, mutta sen näkökulma on enemmän käytännöllinen ja poliittinen kuin ideaalien tasolla liikkuva, paneutuen tutkimustyön alueellisiin painotuksiin ja taloudellisiin edellytyksiin. Huomioon voitaisiin kenties nostaa puheessa perustutkimuksen saama arvoanto.¹⁰⁵

Vuonna 1977 puheessa käsitellään pääasiallisesti terveydenhuollon aloja. Tarkastelussa on Vanha-Perttula kuitenkin korostaa nimenomaan terveydenhuollon opinalojen monipuolisuutta ja tieteellistä ulottuvuutta. Tätä kautta puhe koskettaa monista puheista tuttua ja potentiaalisesti sivistysyliopistokeskusteluun koskettavaa aihetta,

---

¹⁰³ ”3. lukuvuoden avajaiset 30.8.1974” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹⁰⁴ ”4. lukuvuoden avajaiset 15.8.1975” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹⁰⁵ ”5. lukuvuoden avajaiset 24.8.1976” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

tieteellisen ja toisaalta ammatillisen koulutuksen roolia korkeakoulutuksessa. Vanha-Perttula totesi tutkinnonuudistuksen merkityksestä lääketieteen opetukselle:

Tutkinnonuudistuksen toisena keskeisenä tavoitteena [”ammattitavoitteisten koulutusohjelmien lisäämisen” jälkeen] on koulutusohjelmien tieteellistäminen. On erityisesti väitetty, että lääketieteissä opetus olisi liian ammattitavoitteista ja silloin unohtuisi eräs akateemisen koulutuksen oleellinen osa, omakohtainen tieteellinen tutkimuspanos. Tähänkin asti on annettu opetus tietenkin perustunut alan tutkimuksen saavutuksiin ja opettajien omakohtaiseen tutkimuspanokseen, mutta opiskelija ei ole välttämättä joutunut tällaista syventävää opintosuoritetta antamaan.¹⁰⁶

Tämä huomio on merkillepantava, sillä siinä tuodaan esille, että vaikka useimmille opinaloille tutkinnonuudistus merkitsi ammatillisuuden lisääntymistä korkeakouluissa, ei valmistumassa olleesta tutkinnonuudistuksesta ollut täysin unohdettu tieteellistä puolta, ja että toisaalta erityisesti lääkäreiden koulutuksessa tutkimuksellinen puoli oli ollut tuohon asti vähämerkityksellistä. Tästä huolimatta, ja vaikka erityisesti Kuopion korkeakoulussa painotus oli 1970-luvulta asti ollut lääketieteessä, näyttäytyy tutkintouudistus 1980-luvun tarkastelluissa korkeakoulujen puheissa, myös ja erityisesti Kuopion puheissa, tutkintojen ja ylipäänsä korkeakoulujen tieteellistä painotusta heikentäneenä elementtinä.

Vanha-Perttulan vuoden 1978 puhe kosketti useasta muusta puheesta tuttua, tarkastelulleni oleellista aihetta, sivistävän yliopisto-opetuksen ja ammattiin opettamisen väitettyä ristiriitaa. Kyseinen puhe otti päämääräkseen puolustaa ammattiosaamisen opettamista yliopistossa. Erityisesti tarkastelussa oli yliopistojen potentiaalisesti tarjoama ammatillinen täydennyskoulutus, joka oli ajankohtainen opetusministeriön täydennyskoulukuntien tuoreiden mietintöjen vuoksi. Vanha-Perttula analysoi näitä mietintöjä puheessaan. Hän myös koskettaa yliopiston tieteen vapauden ihannetta, tosin vain lakitekstiä lainatessaan: ”Kuopion korkeakoulua koskevassa laissa mainitaan, että sen tehtävänä on edistää vapaata tutkimusta ja

---

¹⁰⁶ ”6. lukuvuoden avajaiset 23.8.1977” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

tieteellistä sivistystä.” Vanha-Perttula esitti puheessaan, että täydennyskoulutus voidaan myös sisällyttää tähän tehtävään. Hän tunnustaa, että täydennyskoulutuksen antaminen voi olla uhka perustutkimukselle (joka siis ennestään on tavattu liittää ”vapaaseen tieteeseen”), mutta toisaalta hän esittää, että täydennyskoulutus voi uusia näkökulmia tuoden myös tukea perustutkimuksen menestymistä.¹⁰⁷

Vuoden 1979 puheen pääasiallisena aiheena oli korkeakoulun ja sen ympäristön suhde, aihe, joka tässä puheessa linkittyi ennen kaikkea aluepoliittiseen pohdintaan. Puheessa päädytään kuitenkin jälleen tarkastelemaan myös kysymystä tutkimuksen roolista ja sillä tutkimukselle osoitettavista resursseista: Vanha-Perttula pahoitteli korkeakoulututkimuksen heikkenevää rahoitusta, ja varoitti että tämä linja voi johtaa myös korkeakoulujen ulkopuolisen tutkimuksen heikkenemiseen, ja myös taloudellisen kasvun edellytysten katoon. Puheen sävy on näin varsin alarmistinen suhteessa korkeakoulujen tilanteeseen.¹⁰⁸

Puheessa päädytään tätä myöten myös analysoimaan yliopistoinstituution periaatteellista luonnetta, ja itse asiassa jopa hahmotellaan eräänlainen, suhteellisen omalaatuinen yliopistoihanne. Vanha-Perttula lainaa tuoreeltaan tuolloisen Hampurin yliopiston rehtorin Peter Fischer-Appeltin puhetta, jossa hän esittää kolme vaihtoehtoista metaforaa yliopiston perusluonteelle: Yhteiskunnan yläpuolella loistava meteoriitti, (meteor) yhteiskuntaa heijastava peili (mirror) ja yhteiskuntaa muokkaava moottori (motor). Kuitenkin Fischer-Appeltille ja häntä referoivalle Vanha-Perttulalle näitä paremmaksi vaihtoehdoksi näyttäytyi kuva yliopistosta yhteiskunnan avantgardena, etujoukkona, joka johdattaa yhteiskuntaa kohti uutta tietoa. On tutkimustehtävän kannalta merkillepantavaa, että tässä kohtaa puhetta esitetään erääseen saksalaiseen esimerkkiin viittaava yliopistoihanne, joka ei ole ”humboldtilainen sivistysyliopisto”.¹⁰⁹

Huolimatta jo monista sivistysyliopistoihanteeseen linkittyivistä aiheista 1970-luvun puheissa, ovat ilmeiset viittaukset etsittyihin humboldtilaisiin avainkäsitteisiin loistaneet poissaolollaan. Lopulta kuitenkin vuoden 1980 puhe, Vanha-Perttulan kauden

---

¹⁰⁷ ”7. lukuvuoden avajaiset 24.8.1978” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹⁰⁸ ”8. lukuvuoden avajaiset 23.8.1979” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹⁰⁹ ”8. lukuvuoden avajaiset 23.8.1979” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

viimeinen, käsitteli sivistysyliopiston (joskaan ei nimellä mainitun humboldtilaisuuden) käsitettä eksplisiittisesti. Puhe on sisällöltään selvästi eräänlainen vastaus jo valmiiksi käynnissä olleeseen keskusteluun. Puheen sanavalinnat näyttävät myös viestivän että ”sivistysyliopiston” käsite on joko tullut uutena ilmaisuna keskusteluun, tai sen käyttö on ainakin vahvasti yleistynyt verrattuna aiempaan diskurssiin.¹¹⁰

Tämä on erittäin merkillepantavaa tutkimustehtävän kannalta. Vanha-Perttula totesi puheessaan, viitaten tuoreen korkeakoulujen ”ammattitavoitteisen” tutkintouudistuksen seurauksiin: ”Vastapainona tälle ammattitavoitteiselle korkeakoululaitokselle on tuotu käsite ”Sivistysyliopisto”. Sen toimintaperiaatteissa painopiste olisi teoreettisissa opinnoissa ja tavoitteena yksilön persoonallisuuden kehittäminen ja henkinen kasvatus.”¹¹¹ Huomattava lainauksessa on, että siinä, samoin kuin tarkastelussa olevassa puheessa ylipäänsä, huomio on nimenomaan sivistysyliopiston ihanteessa opiskelun toteuttamisen kannalta.

Ennen tämän, ikään kuin uuden ja vaihtoehtoisen korkeakoulumallin esittelemistä Vanha-Perttula listasi puheessaan aluillaan olleeseen tutkintouudistukseen kohdistettua kritiikkiä:

*[A]mmattisidonnaista tutkintojärjestelmää kritisoitiin myös voimakkaasti, koska sen katsottiin alentavan opetuksen ammattikoulutasolle. Seurauksena olisi tieteellisen tason romahtaminen. Korkeakouluilla ei tämän jälkeen myöskään olisi enää edellytyksiä toimia riippumattomana, yhteiskunnan toimia uudistavana ja kritisoivana instituutiona.*¹¹²

Vanha-Perttulan oma mielipide ammattikeskeiseen korkeakouluun ja sitä myöten tutkintouudistukseen oli kuitenkin puolustava: Hän nosti esille, että ”monet akateemisen koulutuksen väylät” johtavat valmiiksi yhteiskunnan tietyn sorttisiksi määrittämiin ammatteihin.¹¹³

Toisin sanoen Vanha-Perttula pyrki realiteettien esiin tuomisella retorisesti tyynnyttämään aikoinaan havaitsemaansa ylitsevuotavaa intoilua

---

¹¹⁰ ”9. lukuvuoden avajaiset 26.8.1980” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹¹¹ ”9. lukuvuoden avajaiset 26.8.1980” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹¹² ”9. lukuvuoden avajaiset 26.8.1980” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹¹³ ”9. lukuvuoden avajaiset 26.8.1980” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

sivistysyliopistoihanteen puolesta, ainakin siinä määrin kuin se uhkasi jarruttaa ammattikeskeistä koulutusta korkeakouluissa, ja tutkinno uudistusta. Toisaalta hän samalla tasapainotteli puheessaan ammattitavoitteisen ja yleissivistävän opetuksen ihanteiden välillä, ja esitti puheen keskeisenä väitteenä, ettei ammattitavoitteisuus ole oikeinymmärretyin sivistysyliopistoksi nimetyin ihanteen vastaista. Hän valaisi näkemystään käytännön esimerkein Kuopion korkeakoulusta, ja tiivistää ajatuksensa proosallisesti, ja luoden hieman erikoisen yhteyden: ”Sivistysyliopiston on tasapuolisesti otettava huomioon sekä henkisen että aineellisen kulttuurin vaaliminen”, kontekstissa, jossa käsite ”aineellinen kulttuuri” yhdistyy implisiittisesti ammattikeskeisyyteen.¹¹⁴

Keskeisin konkreettinen retorinen päämäärä puheelle lienee ollut toimia spesifisti tutkintouudistuksen puolustuksena. Ei ole aiemmankaan tarkastelun perusteella yllättävää, että sivistysyliopistokeskustelu oli Suomessa nousemassa valokeilaan vasta 1970-luvun lopulla, mutta ainakin jokseenkin yllättävää on, että sivistysyliopisto käsitteenä näyttäytyi Kuopion korkeakoulun rehtorille tuolloinkaan missään mielessä ”uutena” asiana. Tältä kuitenkin Vanha-Perttulan kohdalla vaikuttaa, tämän puheen perusteella.

Uuden rehtorin Osmo Hännisen vuoden 1981 puhe pureutui avajaispuheelle tyypilliseen, käytännönläheiseen aiheeseen, työttömyyteen – niin akateemiseen työttömyyteen kuin työttömyyteen yleisemmin. Puheessa analyysiin otettiin (Hännisen mukaan yleinen) paradoksi, jossa luonnonvaroiltaan heikommat maat ja alueet (kuten Japanin saaret, ja Suomessa Uusimaa) ovat usein taloudellisesti menestyksekkäämpiä kuin luonnonvaroiltaan vauraat alueet (kuten Savo).

Erityisesti Japanin esimerkin pohjalta taloudellisen kasvun tärkeimmäksi tekijäksi rehtori diagnosoi korkean innovaatiotason, toisin sanoen suuren määrän tutkimusta. Suomen maakuntien elvyttämiseksi hän vaatiikin tutkimuksen resursoinnin ainakin kaksinkertaistuvan. Hänninen tiivisti asiansa reipashenkisen iskulauseen keinoin: ”[T]ieto virtaamaan!”¹¹⁵ Huolimatta siitä, että puheen aiheena oli jälleen tutkimuksen tärkeys, ja huolimatta siitä, että eksplisiittisesti nimetty sivistysyliopisto oli saman

---

¹¹⁴ ”10. lukuvuoden avajaiset 25.8.1981” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹¹⁵ ”10. lukuvuoden avajaiset 25.8.1981” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

rehtorin edellisen puheen keskiössä, keskittyen kuitenkin sivistysyliopistokäsitteen ja korkeakoulussa annetun opetuksen suhteeseen, ei tässä puheessa ilmene sivistysyliopiston ilmeisiä lähikäsitteitä.

Vuoden 1982 puhe oli sävyltään ankaran moralistinen, ja sen perusteena oli, että Suomessa ”itsekkyyttä” on ottanut ”isänmaallisuuden” paikan, ainaki nuoremman väestön keskuudessa. Tämä ”itsekkyyttä” näyttäytyi niin nuorten aikuisten vähäisinä lapsilukuina, kuin maakuntien (kuten Savon) väestön katoamisena ”teollisuus-Suomeen”. Puheen keskeinen viesti on peräänkuuluttaa vastuunottoa kotiseudustaan uuden isänmaallisen hengen nimissä, ja tämä liittyi myös alueelliseen korkeakoulupolitiikkaan.¹¹⁶ Tämä puhe ei ole erityisen kiinnostava tutkimustehtävän kannalta.

Myös vuoden 1983 puheen keskeinen viesti liittyy aluepolitiikkaan, erityisesti aluepolitiikan suhteeseen tieteeseen ja korkeakoulutukseen: Hänninen nosti puheessa esiin kansallisen ja alueellisen intressin vaikutuksen tutkimusintresseihin ja tutkijakoulutukseen, samoin alueellisten korkeakoulujen vastuun alueellisesta, Kuopion korkeakoulun tapauksessa, savolaisesta kulttuurista. Rehtori nimesi voimalliseen sävyyn ”epäisänmaalliseksi” ja syrjäseuduilla löytyvää ”aidointa suomaisuutta halveksivaksi” aatteelliseksi suunnaksi Suomessa ”tuirismien”, kansanedustajan ja tekniikan professorin Martti Tiurin mukaan.¹¹⁷

Vaikka tämä puhe koskettaa aiheeltaan voimakkaasti tieteenteon ja korkeakoulun luonnetta, se ei ole erityisen kiinnostava tutkimustehtävälle, eikä sisällä yksiselitteisiä viittauksia sivistysyliopistoaatteeseen. Ei myöskään ole yllättävää, että rehtori, pyrkiessään korostamaan tieteenteon alueellista omalaatuisuutta, ei korosta eikä tuo esille universaalia ja ideaaliltaan suhteellisen ympäristöstään riippumatonta sivistysyliopistoihannetta.

Sen sijaan vuoden 1984 puhe on aiheensa puolesta erittäin oleellinen tutkimukselliselle tarkastelulle, sillä siinä uusi rehtori Juhani Kärjä tarkasteli korkeakoulujen ja yliopistojen tehtäviä paljon yleisemmällä, universaalilla, tasolla. Tämä puhe on myös ensimmäinen

---

¹¹⁶ ”11. lukuvuoden avajaiset 24.8.1982” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹¹⁷ ”12. lukuvuoden avajaiset 23.8.1993[1983]” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

sitten Kuopion korkeakoulun nousun yliopiston asemaan. Kärjä käytti tämän tilaisuuden esittäen kriittiseen sävyyn kysymyksen siitä, kuinka suomalainen yliopistoinstituutio on onnistunut toteuttamaan yliopistoille ihanteissa annettuja suurellisia tehtäviä. Retorinen pyrkimys vaikuttaa ennen kaikkea olleen viestiä ympäröivälle yhteiskunnalle, samoin kuin akateemiselle yhteisölle itselleen, resurssien kohdistustarpeesta, (tällä kertaa yleisemmällä tasolla) ristiriidassa yliopistoille asetettuihin odotuksiin. Puheessa erityisen merkille pantavaa tutkimustehtävän kannalta on seuraava kohta, Vanha-Perttulan hahmotellessaan niitä tehtäviä, joita yliopiston historiassa on tälle instituutiolle kasautunut (lihavointi omani):

Korkeimpaan tietämykseen pyrkiminen ja tiedon jakaminen ovat aina olleet länsimaisen yliopiston perusajatuksia. Tieteellisen tutkimuksen herääminen tapahtui 1800-luvulla. Siihen saakka opetus, erityisesti virkamiesten koulutus, oli ollut yliopiston ensisijainen tehtävä, keskiajalla jopa pelkkä antiikin perinnön säilyttäminen ja vaaliminen.¹¹⁸

Tässä ylimalkaisessa yliopistohistorian retoriluonteisessa kertauksessa toistetaan mukaelma siitä versiosta yliopistohistoriasta, mitä olen aiemmin, edellisessä pääluvussa kuvannut ”perinteiseksi”. Lihavoidussa lauseessa tiivistetään niin kutsutulle humboldtilaiselle sivistysyliopistolle perinteisesti annettu yliopistohistoriallinen erityismerkitys. Todettakoon kuitenkin, ettei puheessa tässä yhteydessä mainita Humboldtin henkilöä, Berliinin yliopistoa tai spesifisti saksalaista yliopistoa. Kuitenkin ottaen huomioon yhden aiemman, ja seuraavissa kappaleissa esiintuotavat myöhempien puheiden, eksplisiittiset viittaukset humboldtilaisuuteen ja sivistysyliopistoon, yhdistettynä esitetyn historiakuvan sopivuuteen, pidän tätä hyvin todennäköisenä viittauksena ja retorisena vetoomuksena nimenomaisesti humboldtilaiseen yliopistoihanteeseen.

Myöhemmin puheessa myös lainataan J. W. Snellmania, linkittyen rehtorin huoleen pseudotieteen omaksumisesta yliopistosta valmistuneiden joukossa. Kärjän esiin tuomassa lainauksessa Snellman peräänkuulutti opiskelijoilta kykyä ”omaan

---

¹¹⁸ ”13. lukuvuoden avajaiset 21.8.1984” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

harkitsevaan pohdintaan”.¹¹⁹ Tämä osaltaan vahvistaa puheen retorista vetoomusta 1800-luvun yliopistoihanteisiin, joskin on kyseenalaista, missä määrin tuossa vaiheessa oli suomalaisessa yliopistokeskustelussa tai myöskään Kärjän omassa ajattelussa kehittynyt ja yleistynyt ajatus Snellmanin toiminnan ja nimenomaisen ”humboldtilaisuuden” yhteydestä.

Seuraava, vuoden 1985 puhe, joka tapauksessa vahvistaa sisällöllään edellä mainittua käsitteellistä yhteyttä retoriikan tasolla. Kärjä nimittäin paitsi esitti puheessa eksplisiittisen, suoranaisen ihannoivan ja historiallisesti kritiikittömän version humboldtilaisen yliopiston roolista yliopistohistoriassa, mutta yhtä lailla huomionarvoisesti hän hahmotteli puheessa kenties jopa poikkeuksellisen suoran aatteellisen yhteyden J.W. Snellmanin henkilön ja toiminnan ja historiallisen humboldtilaisuuden välille. Kärjä totesi puheessaan yksikantaisesti: ”Perinteisen länsimaisen tutkivan yliopiston mallin loi Wilhelm von Humboldt ja J.V. Snellmanin aikana se tuli suomeen.”¹²⁰

Edellä lainattua suoranasempaa ilmaisua humboldtilaisen sivistys- tai tutkimusyliopiston ihannoinnista suomalaisessa yliopistoaatteessa tuskin voi kuvitella. Yhtä lailla poikkeuksellisen suoraviivaisesti on ilmaistu oletettu yhteys humboldtilaisuuden ja Snellmanin historiallisen sivistystyön välillä. Kuten on tullut todetuksi, tuorein tutkimus on vahvasti kyseenalaistanut Humboldtin tosiasiallisen roolin sivistysyliopiston luojana, mutta en pidä uskottavana, että vakava tutkimus olisi myöskään vuonna 1985 pitänyt luonnehdintaa Humboldtista ”perinteisen länsimaisen tutkivan yliopiston luojana” sananmukaisesti totuudellisena. Kärjä lienee tiedostanut vetävänsä puheensa retoriikassa historialliset mutkat suoriksi.

Yhtenä retorisena pyrkimyksenä tässä suoraviivaisessa ilmauksessa on selvästi ollut esittää yliopiston tutkiva luonne ikään kuin itsestäänselvytenä, jonka puolesta puhuu yksiselitteisesti sekä kansainvälinen että kansallinen historia. Suomalaisen yliopistoaatteen kehityksen kannalta on kuitenkin kiinnostava muutos käsityksessä julkisesta yliopistoihanteesta viiden vuoden välillä, verratessa puheita, jotka piti saman

---

¹¹⁹ ”13. lukuvuoden avajaiset 21.8.1984” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹²⁰ ”14. lukuvuoden avajaiset 27.8.1985” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

koulun rehtori puhuessaan periaatteessa samalle yhteisölle, kyseisen yhteisön kärkiedustajana: Vuonna 1980 sivistysyliopisto oli ainakin jossain mielessä 'jotain uutta'. Vuonna 1985 kuitenkin länsimaisen yliopiston ideologisesti vahva sitominen "humboldttilaisuuteen" näyttäytyy lähes itsestäänselvytenä, jonka ympärille voidaan rakentaa retorinen vetoamus suomalaisissa korkeakouluissa harjoitetun tieteen arvostuksen ja resursoinnin puolesta.

Vuoden 1986 puhe oli erään sortin juhlapuhe, sillä siinä Kärjä juhlistaa Kuopion korkeakoulun muodollisen perustamisvuoden 1986 pohjalta yliopiston 20-vuotisjuhlaa. Puhe on kuitenkin jälleen sävyiltään, jälleen, kuten Vanha-Perttula itse puheessa implikoi, "valitusvirsi", ja pyrkimys puolustaa yliopiston reviiriä. Puheen keskeisenä tarkastelukohteena ovat yliopiston toimintaedellytykset ja niiden turvaaminen. Erityisen huomionarvioisesti tarkastelulleni, myös tässä puheessa toistuu kritiikitön viittaus yliopiston "humboldttilaisuuteen" ikään kuin itsestään selvänä asiana. On merkillepantavaa, että Vanha-Perttula on päättänyt viitata Humboldtiin, suoraan, ja kunnioittavaan sävyyn, kahdessa peräkkäisessä puheessa. Humboldtin nimi ei näyttänyt olevan ainakaan enää pelkkä retoriikalle hyödyllinen historiallinen kuriositeetti, vain jotain, joka herätti kunnioitusta akateemisessa yhteisössä omalla painoarvolla. Kärjä totesi surkuttelevin sanavalinnoin:

Tutkinnonuudistus on muuttanut perinteisen humboldtilaisen sivistysyliopiston ammattikoulumaiseen suuntaan. Tämäkin on ominaista kovien arvojen maailmalle, hyödyn ja tehokkuuden aikakaudelle. Korkeakoulujen ei tule koskaan unohtaa vaalimasta keskeistä perinteistä tehtäväänsä kehityskulun missään vaiheessa.¹²¹

Tämän, samoin kuin edellisen vuoden 1985 puheen, keskeisenä viestinä on painostus tieteeseen ja sen edellytyksiin korkeakouluissa. Lainauksen "keskeinen perinteinen tehtävä", yksikköä käyttäen, vaikuttaa olleen ennen kaikkea tiede. Tutkimustehtävän kannalta lainauksessa erityisen huomionarvoista on käytetty sanapari "humboldttilainen sivistysyliopisto", nyt ikään kuin luonnollisesti toisiinsa liitettyinä. Huomionarvoista on myös tämän yliopistomallin kuvailu "perinteiseksi", ja se, ettei ilmaisun perusteella

---

¹²¹ "15. lukuvuoden avajaiset 26.8.1986" Lukuvuoden avajaiset. ISYK.

puhuta vain ihanteesta, vaan suomalaisen (samoin kuin laajemman) yliopistolaitoksen itsessään esitetään olleen perusluonteeltaan jo hyvin pitkään ”humboldtilainen”. Jälleen on merkillepantavaa, että laajempi näiden käsitteiden ihannoiva käyttö näyttää nousseen vasta suhteellisen vastikään puheen ajankohtaan nähden. Merkillepantavaa on myös jälleen esiin nouseva ristiriita vuoden 1980 puheeseen, jolloin saman instituution rehtori, tosin eri henkilö, kannatti tutkinnonuudistusta, jota toinen rehtori nyt problematisoi. On toki luonnollista, että myös akateemisen väen keskuudessa on mielipide-, ja painotuseroja. Humboldtilaisuus lähikäsitteineen näyttää olleen erityisen vetoava, aatteellisesti ja retorisesti, Juhani Kärjälle.

Vuoden 1987 puhe huomioi Suomen itsenäisyyden 70-vuotisjuhlan. Tähän linkittyen Kärjä kehotti suomalaisia korkeakouluja laajempaan yhteistyöhön ja yhtenäisyyteen. Myös tässä puheessa Kärjä nosti esiin korkeakoulujen kasvaneen vastuun koulutuksessa verrattuna tutkimukseen, mutta tällä kertaa hän ei tehnyt suoraa vetoamista tieteen lisärahoitukseen, vaan esitti toivomuksen, että kasvavan yhteistyön keinoin korkeakoulut kykenisivät vastaamaan haasteeseen. Kärjä laajensi puheen skaalan kansallisesta yhteistyöstä myös kansainväliseen.¹²²

Tässä puheessa ei ole suoraa viittausta humboldtilaiseen sivistysyliopistoon. Tilaisuus tällaiseen viittaukseen voisi olla retoriikassa maailman yliopistojen yhteisissä juurissa, mutta toisaalta puheen pääpainotus on isänmaallinen ja juuri kansalliseen yhteistyöhön kannustava, joten tässä mielessä ei ole yllättävää, että yliopiston universaaliutta korostava sivistysyliopiston käsitteistö on jäänyt tällä kertaa pois.

Vuoden 1988 puhe keskittyi lähinnä terveydenhuollon alojen koulutuksen ongelmakenttään. Yleinen yliopistonäkökulma ei ole puheessa vahva, eikä ole yllättävää, ettei se sisällä ilmeisiä viittauksia sivistysyliopistoajatteluun. Kärjä kylläkin toteaa harmitellen, että yliopiston perustehtävien, tutkimuksen ja opetuksen tuloksellisuuden arviointi on ”ajan henkeä”, ja ”tämän päivän realiteetti”.¹²³ Nämä ilmaisut kytkeytyvät laajempaan keskusteluun yliopiston autonomiasta, ja sitä myöten myös sivistysyliopistokeskusteluun.

---

¹²² ”16. lukuvuoden avajaiset 1.9.1987” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹²³ ”17. lukuvuoden avajaiset 30.8.1988” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

Vuoden 1989 puhe oli Juhani Kärjän toimikauden ja samalla tämän tutkimuksen tarkastelualueen viimeinen. Puhe vetosi retoriikassaan vahvasti historiaan ja oli teemoiltaan suureellinen, puhuen tieteen kasvavasta merkityksestä ja ”ajan haasteisista”, joita ovat puheen mukaan esimerkiksi ekologiset ongelmat. Puhe päättyi kuitenkin optimistisen toteamukseen, jonka mukaan Kuopion yliopisto on kykenevä vastaamaan aikakauden haasteisiin osana ”Suomen yliopistoa”. Myös tässä puheessa siis yhteistyön retoriikka on vahvasti läsnä. Myös tässä puheessa Kärjä mainitsi Humboldtin ja jälleen kerran suoranaiseen ihannoivaan sävyyn. Kärjä puhui: ”Yliopisto-opetusta on annettu 900 vuotta, Humboldtin sivistysyliopisto nosti modernissa mielessä tieteellisen tutkimuksen nousuun 150 vuotta sitten.”¹²⁴

Humboldtille annetaan puheessa siis aivan poikkeuksellisen suuri kunnia tieteen ja tieteellisten instituutioiden historiassa. Jossain määrin merkillä pantavaa on, että puheessa puhutaan historiallista henkilöä korostaen juuri ”Humboldtin sivistysyliopistosta” eikä ”humboldttilaisesta sivistysyliopistosta”. Käsite ”tieteellinen tutkimus” kvalifioidaan sentään moniselitteisellä ilmauksella ”moderni”. Toisaalta juuri käsite ”moderni” ilmaisee konnotaatioillaan Humboldtin yliopiston olevan edelleen puheajankohtana jotain ajankohtaista ja ihannoitavaa.

Puheen kohdassa, josta lainaus on otettu, Kärjä esittää retorisenä kontrastina pessimistisen näkökulman ihmisen kykyyn sivistyä, ottaen huomioon tieteellisen sivistyksen pitkän historian. Humboldt-maininta kontekstualisoituu puheessa myös laajemmin osaksi yleistä yliopistoissa harjoitettavan tieteen kunnianosoitusta.¹²⁵

Molemmissa suhteissa näyttää jälleen, että Kärjä on hakenut Humboldtin nimellä eräänlaista hohdokkuutta tieteentekemiselle. Lainauksen väite Humboldtin merkityksestä tieteenhistorialle sinällään on rohkea, ja on kenties ollut jo aikalaisten korvissa varsin kyseenalaistettava. Ilmaisun käyttö yliopistoyhteisölle osoitetusta ja sen korkeimman edustajan puhumana kertoo paitsi humboldtilaisuuden (todennäköisesti poikkeuksellisen) vahvasta roolista Kärjän henkilökohtaisessa yliopistoaatteessa, myös laajemmin humboldtilaisuuden kasvaneesta merkityksestä 1980-luvun

---

¹²⁴ ”18. lukuvuoden avajaiset 29.8.1989” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

¹²⁵ ”18. lukuvuoden avajaiset 29.8.1989” *Lukuvuoden avajaiset*. ISYK.

yliopistomaailmassa, ottaen huomioon ilmaisun voimakkuuden, puheiden roolin julkisen yliopistoaatteen edustajina, ja jo aiempina vuosina toistuneet ihailevat viittaukset humboldtilaisen sivistysyliopistoon ja sen lähikäsitteisiin.

Kokonaisuudessaan Kuopion korkeakoulun ja yliopiston puheiden läpikäynti vahvistaa ajatusta humboldtilaisuuden noususta vahvaan osaan suomalaista yliopistoaatetta aikaisintaan 1970-luvun puolivälistä alkaen. 1970-luvulla viittaukset humboldtilaisiin käsitteisiin loistavat poissaolollaan ja vuoden 1980 puhe viittaa sivistysyliopistoon ikään kuin innovaationa. Sen sijaan useissa Juhani Kärjän 1980-luvun puheissa humboldtilaisuus ja sen lähikäsitteet saavat erittäin suuren merkityksen länsimaisen ja samalla suomalaisen yliopistoinstituution pitkäaikaisinä, ”perinteisinä” määrittäjinä. Näiden käsitteiden käyttö useina vuosina ja toistuvasti ihailevaan sävyyn ei mielestäni voi kertoa vain Kärjän yksityisajattelusta, vaan on paljonpuhuvaa, että voimakas kunniananto näille tuolloisessa lähimenneisyydessä, vielä 1970-luvulla, kenties jopa tuntemattomille ja vähintään harvoin käytetyille ihanteille oli hyväksyttävä ja luonteva osa julkista yliopistoaatetta Kuopion korkeakoulussa ja yliopistossa.

Voidaan pohtia, missä määrin 1980-luvun lopun Kuopion yliopiston avajaisissa käytetyn kaltainen retoriikka loi 1970- ja 1980-luvuilla niin sanottua keksittyä traditiota suomalaisen ja kansainvälisen yliopiston ”humboldtilaisuudesta”. Tietystikään, jos humboldtilaisuus ymmärretään yksinkertaisesti abstraktiksi ”vapaaksi tieteellisyydeksi”, ei väite toki ole epätotta – vapaushan on aina varsin suhteellista. Kuvatun kaltaisen retoriikan käyttäjät eivät välttämättä eivätkä todennäköisesti ole olettaneet, että ”humboldtilaisuus” olisi ollut ennen käsitteen tosiallista yleistymistä nimettyä ja tiedostettua, vaikka puheet olisivatkin, tietoisesti tai tiedostamatta, osaltaan luoneet tällaista mielikuvaa.

On kuitenkin vähintäänkin epätyypillistä kuvata jonkin toimijan edustaneen todellisen henkilön mukaan nimettyä aatetta tai toimintamallia tiedostamatta kyseistä henkilöä esikuvakseen – kärjistäen, se on kuin jotain vasemmistohenkistä poliittista ryhmittymää kuvailisi ”marxilaiseksi” ilman että ryhmän jäsenet ovat kuulleetkaan Karl Marxista, saati että pitäisivät häntä esikuvanaan. Kuvatun ”tieteellisyyden” tai ”sivistyshenkisyyden” ajatuksen lisäksi käsitteen ”humboldtilaisuuden” käyttöön sisältyi toisaalta myös ajatus konkreettisesta historiallisesta yhteydestä Humboldtin toiminnan ja sitä myöten

levinneen yliopistomallin välillä. Voidaan validisti spekuloida, että tämä on ollut sivistysyliopistoon viittauksia tehneiden rehtorien vilpitön uskomus. On mahdollista, että ajatus ”perinteisen humboldtilaisesta” suomalaisesta yliopistosta on ollut puhdas retorinen kärjisty, jota on tuolloin alettu enenevässä määrin toistaa julkisesti. Ei voida myöskään jättää huomiotta mahdollisuutta, että professorikunta on ollut tietoinen ”humboldtilaisuuden” ajatuksesta jo aiemmin, 1970-luvun alussa, mutta sillä ei ollut vielä löytynyt laajaa retorista käyttöä.

2.3 Joensuun korkeakoulun ja yliopiston rehtoreiden avajaispuheet 1969-1989:

Käytännönläheinen yliopistoaate

Joensuun korkeakoulu ja vuodesta 1984 alkaen yliopisto jakaa syntyhistoriansa paljolti sisarkorkeakoulunsa Kuopion kanssa. Tämä syntyhistoria on esitetty tiiviisti edellisen alaluvun alussa.

Tässä luvussa tarkastelen Joensuun yliopiston rehtoreiden tai heidän sijaistensa tuona aikana pitämiä avajaispuheita. Heti tarkastelun aluksi on tiivistäen todettava, että tarkasteluvälin lyhentämättöminä käytettävissä olleista puheista vuosilta 1971–1975, 1977–1982 ja 1984–1989, eikä myöskään tarkastelussa olleissa vuosien 1969–1970 puhelyhennelmistä ei tarkastelussa löytynyt suoraa viittausta Humboldtin nimeen. Kukaan rehtoreista ei myöskään käyttänyt ilmaisua ”sivistysyliopisto” tai ilmiselvästi sitä käytännössä vastaavaa ilmaisua, kuten esimerkiksi ”uushumanistinen yliopisto”.

Tämä puute on merkille pantava tutkimustulosten tarkastelussa mutta sen implikaatiot on myös asetettava kunkin puheen kohdalla kontekstiinsa, vertautuen itse puheiden sisältöön, rehtoreiden henkilöihin sekä Joensuun korkeakoulun tilanteeseen tarkasteluaikana. On myös huomauttava, että on hyvinkin mahdollista, että viittauksia sivistysyliopistoon löytyisi tutkimusaineiston ulkopuolelle jääneistä puheista, erityisesti vuosilta 1976 ja 1983, aikana, jolloin sivistysyliopistokeskustelu näyttää nostaneen päätään. Kokonaisessa muodossaan tarkastelun kohteena olleet puheet Joensuun korkeakoulun tai yliopiston avajaisissa pitivät (ensimmäisenä vuotena vararehtorin

ominaisuudessa) Heikki Kirkinen (1971-1980),¹²⁶ Pentti Mälkönen (1981-1982) sekä Kyösti Pulliainen (1984-1989).¹²⁷ Vuosina 1969-1971 korkeakoulun ensimmäisenä rehtorina toimi Veli Nurmi.

Kuten Arto Nevala tuo esiin, oli Joensuun yliopiston toiminnan painopiste sen alkuaikoina opettajien kouluttamisessa. Tutkimustyön aloittaminen osana korkeakoulun jo lakisääteistä tehtävää alkoi Joensuussa hitaasti, ensin humanistisen tutkimuksen muodossa yliopiston alaisen ”Karjalan tutkimuslaitoksen” suojissa, laajentuen pian luonnontieteellisen tutkimukseen.¹²⁸ Tämä tutkimuksen kenties suhteellista vähäisempi ja yliopiston johdon kannalta etäisempi rooli korkeakoulun ja yliopiston tasolla on kenties yksi Joensuun rehtorien puheista heijastuvan, kenties ”käytännölliseksi” kuvailtavissa olevan yliopistoaatteen selittävä tekijä. Toisaalta toki voitaisiin ajatella, että tahto ja tarve lisätä tutkimusta Joensuussa, samoin kuin Joensuun korkeakoulun ja yliopiston humanistinen painotus, olisivat lisänneet sivistysyliopisto-ajatuksen mielekkyyttä Joensuun rehtoreille.

Puheiden tarkastelussa kiinnitän puuttuvien ilmeisten Humboldt-viittausten sijaan huomiota erilaisiin yliopistoihanteisiin ja yliopistoaatteen yleisen tason hahmotteluihin. Kiinnitän myös huomion aiheisiin, joiden kohdalla muiden tarkasteltujen yliopistojen rehtorit ovat käyttäneet ilmeisiä viittauksia sivistysyliopistokeskusteluun. Kuten todettua, ei voida vetää yhtäläisyysmerkkejä ”sivistyksen” ja ”yliopiston vapauden” tai ”tieteen vapauden” eikä edes ”tieteen ja opetuksen yhteyden” kaltaisten laajakäyttöisten ihanteiden, ja spesifin ”sivistysyliopiston” käsitteen välille. Kuitenkin, kuten myös Oulun yliopiston tapauksessa, tulen kiinnittämään myös Joensuun korkeakoulun tutkimusaineiston tapauksessa erityishuomion näiden sivistysyliopistoon linkittyvien käsitteiden ja ilmaisujen retoriseen käyttöön. Samoin tulen jälleen kiinnittämään käsittelyssä huomion niihin kohtiin puheissa, joissa sivistysyliopisto-käsitteen huomiotta jättäminen on merkillepantavaa, esimerkiksi kun puheessa käsitellään yliopiston laajempia ihanteita tai tieteentekemisen yleistä luonnetta tai tieteen merkitysarvoa.

---

¹²⁶ Vuonna 1971 Kirkinen piti puheen vararehtorin ominaisuudessa.

¹²⁷ *Rehtorien puheet; Joensuun yliopiston tiedotuslehti* 1981 & 1982. ISYK.

¹²⁸ Nevala 2009, 239-245.

Tutkimusta varten vuosien 1969 ja 1970 puheista oli käytössä ainoastaan lyhennelmät. Vuoden 1969 tapauksessa tarkastelussa oli korkeakoulun toimintakertomuksessa julkaistu tiivistelmä, vuoden 1970 tapauksessa Joensuussa julkaistun paikallislehden (mahdollisesti Karjalainen) julkaisema tiivistelmä, ja vuoden 1976 korkeakoulun tiedotuslehdessä julkaistu suppea tiivistelmä. Lyhennelmistä ei voida päätellä erityisen varmaa tietoa kaikista puheissa mahdollisesti käytössä olleista retorisisista keinoista. Vuoden 1969 puhe näyttää keskittyneen mies ja ääni -kiistaan, ja tarkasteltujen puheiden joukossa yllättävästi näyttää ottaneen uudistukseen varovaisen puolustavan linjan.¹²⁹ Vuoden 1970 puhe vaikuttaa tiivistelmän perusteella käsitelleen korkeakouluopiskelun suureellisempaa merkitystä, liittäen opiskelun ihmisoikeuksien toteutumiseen ja yleisinhimilliseen tehtävään, kuitenkin siirtyen näistä suureellisista teemoista Joensuun opiskelijoita kohtaavien käytännöllisten haasteiden, kuten luentomonisteiden puutteen, ylipääsemiseen.¹³⁰

Vuoden 1971 puheen piti Heikki Kirkinen, kommentoiden edelleen käynnissä ollutta opiskelijaliikettä. Toisin kuin tarkastellusta lyhennelmästä päätellen oli kyse vuoden 1969 (ilmeisesti Veli Nurmen pitämän) puheen kohdalla, on tämän puheen suhtautuminen ylioppilasliikkeen vaatimuksiin kriittinen, mutta kuitenkin sovitteleva. Kirkinen kytkee opiskelijoiden radikaalimmat vaatimukset yleiseen keskusteluun työpaikkademokratiasta ja sen merkityksestä yliopistolle. Puheessa hyväksytään opiskelijoiden vaatimus korkeakoulun ”yhteiskunnallisesta” roolista, mutta käännetään tämä merkitsemään (Joensuun korkeakoulun tapauksessa) korostetusti Itä-Suomen ”kehitysaluepolitiikkaa”.¹³¹ Myös vuoden 1972 puhe kosketti opiskelijaliikettä vaatimuksineen, ja tällä kertaa sävy on jo hieman jyrkempi. Kirkinen ottaa puheessa kritiikin kohteeksi yliopistojen politisoitumisen uhkan. Puhe ottaa jälleen lähtökohdakseen, että yliopisto on verrattavissa työpaikkaan, ja kannustaa maltilliseen työpaikkademokratian lisäämiseen.¹³²

---

¹²⁹ Tiivistelmä Joensuun korkeakoulun vuoden 1969 avajaispuheesta. Tiedostonimi ”Avajaiset 17.9.1969” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹³⁰ Tiivistelmä Joensuun korkeakoulun vuoden 1970 avajaispuheesta. Tiedostonimi ”LEHTILEIKE KM JOY avajaiset 09091970” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹³¹ Joensuun korkeakoulun vuoden 1971 avajaispuhe. Tiedostonimi ”Avajaiset 10091971” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹³² Joensuun korkeakoulun vuoden 1972 avajaispuhe. Tiedostonimi ”Avajaiset 13091972” *Rehtorien puheet*. ISYK.

Vuoden 1973 puheessa ajankohtainen asia oli opettajankoulutuksen uudistaminen. Tästä aiheesta Kirkinen siirtyi tarkastelemaan koulutuksen roolia aluepolitiikassa. Hän arvostelee mitä hän kutsuu ”salonkisivistykseksi”, eteläisen Suomen uudistusmielisiä, jotka puhuvat tasa-arvosta mutta jättävät huomiotta syrjäisempien alueiden tarpeet, joiden huomioimisen hän retorisesti yhdistää tasa-arvon ajatukseen.¹³³ Myös vuoden 1974 puhe koskettaa jälleen sekä aluepolitiikkaa että opiskelijaliikkeen vaatimuksia sekä toimintaa. Erityisesti Kirkinen kritisoi opiskelijayhdistysten käyttämää boikottiasetta yliopistojen toimintaa jarruttavana ja yliopistopolitiikan onnistumista estävänä. Puhe käsitteli myös lähivuosina toteutettavaksi kaavailtua tutkinnonuudistusta, ja tarkastelee siihen liittyen ammatillisen ja tieteellisen opiskelun yhteen liittämistä, mutta ei erityisesti problematisoi tätä aihetta, joka myöhemmin ja muissa tarkastelluissa kouluissa linkittyi vahvasti sivistysyliopistokeskusteluun.¹³⁴

Vuoden 1975 puheessa Kirkinen käsittelee Joensuun korkeakoulun tuolloista tilaa, samoin kuin yleisempää korkeakoulupolitiikkaa. Puheessa nousee esiin tutkimuksen kehittämistarve korkeakoulussa, ja erityisesti tutkimuksen ja opetuksen yhteys: ”Ilman luovaa tieteellistä tutkimusta korkein opetus ei pysy elinvoimaisena eikä kehityskykyisenä. Tieteellinen tutkimustyö on akateemisen opetuksen välttämätön elinehto.”¹³⁵ Merkillepantavaa on, kuinka ehdottomassa ja puhtaassa muodossa tuodaan esille tämä usein sivistysyliopistoon liitettävä ajatus, tuomatta kuitenkaan esiin sivistysyliopistoa käsitteenä. Tieteentekemisen korostamista puheessa luonnollisesti motivoi luultavasti periaatteellisuuden lisäksi rehtorin halua ajaa korkeakoulunsa intressiä. Kuten muistakin tarkastelluista puheista on käynyt ilmi, eli syrjäisemmissä korkeakouluissa vallalla pelko, että maakuntien korkeakoulujen tutkimustoiminta tultaisiin laiminlyömään.

Muilta osin puheessa Kirkinen toistaa korkeakoulujen hallintouudistukseen liittyen jälleen toiveen, ettei opiskelijoiden harjoittama boikotointi jatkuisi. Hän myös esittelee ohjelmaluonteisesti ”alueellisen korkeakoulupolitiikan periaatteet”, joissa korostuu

---

¹³³ Joensuun korkeakoulun vuoden 1973 avajaispuhe. Tiedostonimi ”Avajaispuhe 10.9.1973” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹³⁴ Joensuun korkeakoulun vuoden 1974 avajaispuhe. Tiedostonimi ”Avajaispuhe 11.9.1974” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹³⁵ Joensuun korkeakoulun vuoden 1975 avajaispuhe. Tiedostonimi ”Avajaispuhe 10.9.1975” *Rehtorien puheet*. ISYK.

pelko puolue- ja aluepoliittisten intressien heikentävän ”korkeakoulupoliittisten perusteiden” pohjalta tehtävää korkeakoulupolitiikkaa.¹³⁶

Vuoden 1976 puhe näyttää tarkastellun tiivistelmän perusteella käsitelleen keskeisenä teemana yliopistoväen sitoutumista. Puheessa vaikutetaan myös nimetyn tieteellisen tutkimuksen korkeakoulun ”ensisijaiseksi tehtäväksi”, mikä on huomionarvoista.¹³⁷

Vuoden 1977 puheessa tulevat esiin laman tuomat vaikeudet korkeakouluille. Tuona ajankohtana Kirkinen päätyi jälleen, aiempaakin painokkaammin, puhumaan tieteen merkityksestä korkeakouluille. Kirkinen vaati valtiovalalta ”erityistoimenpiteitä” tieteellisen tutkimuksen elvyttämiseksi, ja toteaa korostaen, että ”(--)) korkeakoulun johtaelinten suurin vastuu on tieteellinen”. Puhe päättyy voimakassanaiseen kritiikkiin Suomen pääkaupunkiseudulle ”kotioloituneelle”, ”poroporvarilliselle” ”älymystölle”, joka hajasijoitusta vastustaessaan laiminlöi syrjäseutujen intressit ja merkitykset.¹³⁸

Vuoden 1978 puhe tarttui aikansa lähihistoriaan: Kirkinen analysoi kymmenen vuotta puheajankohtaa ennen vuonna 1968 Ranskassa vallankumouksellisen ilmentymänsä saanutta opiskelijaliikkeettä. Kirkinen muistelussa oli vahva omakohtainen elementti, sillä hän itse oli tuolloin opettajana Pariisin yliopistossa radikaalien opiskelijaliikkeen aktiivisimpana. Kirkinen näkökulma liikehdintään on kuitenkin ainakin näennäisesti historioivan ymmärtävä ja neutraali. Kirkinen siirtää näkökulmansa Suomeen ja suomalaiseen opiskelijaliikkeeseen, josta hän saattoi myös nyt jo puhua menneessä aikamuodossa. Suomessa opiskelijaliikkeen toiminta omalta osaltaan johti Kirkinen mukaan kolmikantaiseen (professorikunta, palkolliset ja opiskelijat) yliopistohallintoon. Kirkinen oli kiitollinen, ettei professorien pelkäämä mies ja ääni -uudistus toteutunut, todeten, että myös kolmikantamalli piti sisällään liiallisen politisoitumisvaaran ja täten uhkan tieteentekemiselle, vaikka hän toisaalta puolusti hallinnonuudistusta tarpeellisena. Hän rinnasti puheessa yliopiston tieteellisen yhteisön ja ”länsimaisen

---

¹³⁶ Joensuun korkeakoulun vuoden 1975 avajaispuhe. Tiedostonimi ”Avajaispuhe 10.9.1975” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹³⁷ Tiivistelmä Joensuun korkeakoulun vuoden 1976 avajaispuheesta. Tiedostonimi ”Avajaispuhe 14.9.1976” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹³⁸ Joensuun korkeakoulun vuoden 1977 avajaispuhe. Tiedostonimi ”Avajaispuhe 7.9.1977” *Rehtorien puheet*. ISYK.

yhteiskunnan” moniarvoisuuden, kontrastina ”esim[erkiksi]” sosialististen maiden tilanteeseen.¹³⁹

Käytetty ilmaisu ”moniarvoisuus” on mielenkiintoinen tutkimustehtävän kannalta, sillä se tuo ilmi eräänlaisen yliopistoihanteen, ja valaisee myös yliopistoinstituution suhdetta yhteiskuntaan osana yliopistoaatetta. ”Moniarvoisuuden” ihanteen moninaiset positiiviset merkityssisällöt on tässä puheen kohdassa varsin ovelasti hyödynnetty retorisenä iskuna ”poliittista yliopistoa” vastaan. Jos kuitenkin tieteen ja tieteellisen yhteisön (kuten korkeakoulun tai yliopiston) määrittelyä ”moniarvoiseksi” ryhdyttäisiin tarkastelemaan vakavassa mielessä kriittisesti, tulisi tarpeen hahmottaa, missä määrin tiede todella voi olla moniarvoista. Sivistysyliopistoihanteeseen linkittyä ajatuksia tieteiden keskinäisestä yhteistyöstä, yhteydestä ja jopa ykseydestä (ja toisaalta tieteentekemisen vapaudesta). Kuinka pitkälle ”tieteen moniarvoisuus” ihanteena voidaan käytännössä viedä ennen kuin yhteistyö tieteentekijöiden välillä kävisi mahdottomaksi?

Vuoden 1979 puhe on luonteeltaan käytännöllisempi ja sävyltään liki teknillinen. Sen aiheena on tarkastella Suomen korkeakoululaitosta koulutustarpeen ja aluepolitiikan näkökulmasta. Selvänä retorisenä pyrkimyksenä on tuoda esille tarve lisäpanostukselle Joensuun korkeakouluun.¹⁴⁰ Kirkisen puhe vuodelta 1980 päättyy sen sijaan jälleen tarkastelemaan yleisemmällä tasolla tieteellisen tutkimuksen ja koulutuksen luonnetta ja sille yhteiskunnassa osoitettua arvostusta. Tässä suhteessa se on kiinnostava tutkimustehtävälleni. Kirkinen toteaa tieteen aseman, erityisesti talouselämän ja politiikan piirissä mutta myös yleisellä suomalaisen yhteiskunnan tasolla, olevan heikko. Puheessa hän pohti tähän syitä, joita ovat esimerkiksi perustutkimuksen abstraktius ja etäisyys ihmiselämästä, sekä tieteentekijöiden ongelmat ”mainostaa” työtään. Eräs toinen keskeinen Kirkisen nimeämä syy, jonka kautta välittyy puheen keskeinen viesti, on korkeakoulu- ja tiedekentän sisäinen hajanaisuus, ja täten kyvyttömyys toimia yhdessä intressiensä puolesta.¹⁴¹ Vaikka pohdinta erityisesti korkeakoulujen

---

¹³⁹ Joensuun korkeakoulun vuoden 1978 avajaispuhe. Tiedostonimi ”Avajaispuhe 6.9.1978” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹⁴⁰ Joensuun korkeakoulun vuoden 1979 avajaispuhe. Tiedostonimi ”Avajaispuhe 1979” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹⁴¹ Joensuun korkeakoulun vuoden 1980 avajaispuhe. Tiedostonimi ”Avajaispuhe 10.9.1980” *Rehtorien puheet*. ISYK.

perustutkimuksen luonteesta lähestyy tämän tutkimuksen aihetta läheltä, tarkasteli rehtori tässä puheessa tutkimusta ja tutkivaa yliopistoa lähinnä ulkoiselta kannalta, nimeämättä erityistä institutionaalista ihannetta.

Uuden rehtorin, Pentti Mälkösen, vuoden 1981 puhe ennakoi Joensuun korkeakoulun muuttumista yliopistoksi lähitulevaisuudessa, ja tarkastelee kriittisesti korkeakoulun valmiuksia ”täysipainoiseen toimintaan”. Tämän tutkielman kannalta kiinnostavimmin puhe siirtyy tarkastelemaan myös tieteentekemisen edellytyksiä yleisellä tasolla, ja siihen liittyviä ongelmia. Mälkönen tunnustaa ”tutkimuksen vapauksen” tärkeäksi, mutta toteaa että yliopistotutkimuksen ongelmiin, sen ”hitauteen” ja ”kangistuneisuuteen” vastaukseksi kaivataan myös ”virikkeitä” ja vuorovaikutusta yhteiskunnan kanssa. Tähän liittyen hän esittää puheessa palvelututkimusten lisääntymisen positiivisena asiana, Joensuussa ja yleisesti.¹⁴² Ilmaisun ”tutkimuksen vapaus” painokas käyttö saattaa linkittyä ajankohdan sivistysyliopistokeskusteluun. Tämä yhdistettynä puheen viestiin olisi merkki Mälkösen kriittisestä suhtautumista sivistysyliopistoihanteen liialliseen korostamiseen.

Myös vuoden 1982 puhe tarkastelee Joensuun korkeakoulun toimintaedellytyksiä erityisesti tieteentekemisen kannalta, ja päätyy sitä myöten pohdiskelemaan tieteen yleistä luonnetta. Hän ottaa esille niin sanotun yliopiston kahden kulttuurin ongelman, jolla hän viittaa vastakkainasetteluun humanistisen sekä luonnontieteellisen tai teknisen suuntauksen välillä. Mälkönen kehotti akateemista yhteisöä ”kulttuurien kohtaamiseen”: ”On hengen runsautta pyrkiä etsimään ja säilyttämään yhteys näiden kahden kulttuurin kesken”. Tieteiden välisen yhteyden ja yhteistyön etsiminen on toki myös humboldtilainen ihanne. Kuitenkaan kyseessä ei ole Mälköseltä ainakaan ilmeinen viittaus mihinkään versioon sivistysyliopistoihanteesta. Mälkönen tarkasteli myös tieteentekemisen luonnetta, ja päätyi antamaan proosallisen ja arkijärkisen puolustuksen tieteen itsenäisyydelle ja suhteelliselle vapaudelle: ”

Tieteen luonne on sellainen, että sitä on vaikea ohjata tiedeyhteisön ulkopuolelta. Tieteellinen suoritus on monen tekijän yhteensovittamisen

---

¹⁴² Joensuun korkeakoulun vuoden 1981 avajaispuhe. *Joensuun yliopiston tiedotuslehti* 1981. ISYK.

*tulos, joista tieteentekijän keskittyminen muista paineista vapaana tutkimustyöhön on oleellinen.*¹⁴³

Eräs syy, että tässäkin puheessa ei päädytty vetoamaan sivistysyliopistoajatukseen tai muuhunkaan suureelliseen teoreettiseen ihanteeseen onkin ehkä puheenkirjoittajan valitseman retoriikan eräänlainen arkijärkisyys ja epäteoreettisuus.

Vuoden 1984 puhe oli ensimmäinen tarkasteltu sen jälkeen, kun Joensuun korkeakoulu oli muuttunut yliopistoksi, ja sen piti tuore rehtori Kyösti Pulliainen. Pulliainen analysoi yliopiston luonnetta tiedon tuottajana ja sen suhdetta tuolloin muodostumassa olevaksi tunnistettuun tietoyhteiskuntaan, esittäen metaforan: Yliopisto on tiedontuotannon ”verstas” tai ”tehdas”.¹⁴⁴ Tutkimustehtävän kannalta ilmaisu ja lähestymistapa on kiinnostava, sillä kyseessä on eräänlainen yliopiston ihanne, osa Pulliaisen yliopiston edustajana julkituomaa yliopistoaatetta. Pulliaisen retorinen lähestymistapa on kuitenkin enemmän arkijärkinen kuin teoreettinen tai historiallinen, joten ei ole tässä suhteessa yllättävää, ettei sivistysyliopisto tule käsitteenä esiin, tässä tai muissa Pulliaisen yliopiston perusluonnetta sivuavissa puheissa.

Ero ihanteiden välillä ei ole kuitenkaan pelkästään retorinen: Vaikka ”tietotehdas” on eräs humboldtilaisuuden karikatyyri (jota Humboldt itse olisi kauhistellut, kuten Mitchell Ash toteaa),¹⁴⁵ humboldtilaisessa sivistysyliopistossa myös sellaisena kuin se kylmän sodan aikakaudella teoreettisesti ja historiallisesti ymmärrettiin, vaikuttaa olleen paljon muitakin ulottuvuuksia. Ajatus yliopistosta silkkana ”tehtaana” on kaikessa tarkasteltujen käsitteiden monitulkintaisuudessakin selvästi jotain myös 1980-luvulla ymmärretyn sivistysyliopistoaatteen vastaista. Pulliainen itse palaa tarkastelemaan metaforaansa kriittisesti kaksi vuotta myöhemmin, vuoden 1986 puheessa.

Yliopiston tiedontuotantoa analysoidessaan rehtori varoitti liian spesialisoituneesta tiedontuotannosta, ja kannusti monipuoliseen tietämykseen eri alojen välillä. Tähän aiheeseen linkittyen hän siirtyi tutkinnonuudistuksen ja sen seurausten kritiikkiin, pahoitellen yliopiston ”ammattikoulumaistumista”, ja puhui tarvittavan enemmän

---

¹⁴³ Joensuun korkeakoulun vuoden 1982 avajaispuhe. *Joensuun yliopiston tiedotuslehti* 1982. ISYK.

¹⁴⁴ Joensuun korkeakoulun vuoden 1984 avajaispuhe. Tiedostonimi ”rehtorin puhe 1984” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹⁴⁵ Ash 2006, 247.

”sivistyneitä monitoimi-ihmisiä”. Hän ilmaisi myös, että yliopistotutkinnoissa tulisi huomioida myös ”yleissivistys”.¹⁴⁶ Nämä näkökohdat huomioiden olisi eksplisiittinen vetoamus sivistysyliopistoihanteen lähikäsitteisiin luonnollinen retorinen lisä puheeseen, mutta tässäkin puheessa sellaista ei käytetä.

Myös Pulliaisen seuraava, vuoden 1985 puhe, käsitteli suomalaisen korkeakoululaitoksen kehittämisen suuria linjoja, joten siltäkin voisi odottaa viittauksia sivistysyliopistoajatukseen, mitä ei kuitenkaan löydy. Pulliainen kuitenkin mainitsee ”vapaan tutkimuksen” yhtenä korkeakoulujen tehtävänä, ja valinta käyttää juuri tätä sanamuotoa ei asetu irralleen aikanaan käynnissä olleeksi tiedetystä sivistysyliopistokeskustelusta, mutta ainakaan kovin selkeä viittaus kyseessä ei ole. Yliopistojen vapauteen linkittyvänä aiheena puhe puntaroi kysymystä yliopistojen ulkoisesta rahoituksesta. Asenne on varsin kriittinen: Ulkopuolinen rahoitus on kaksiteräinen miekka, joka saattaa muuttaa yliopistot ”liikeyrityksiksi”, eikä liike-elämän tuesta voi tulla perustutkimuksen ”pääasiallista tulonlähdettä”. Tässäkin suhteessa puheen näkökanta on enemmän käytännöllispoliittinen kuin mihinkään yliopistoihanteeseen vetoava. Muilta osin puhe tarkastelee keskeisenä, ajankohtaisena asiana korkeakoulujen kehittämislakia. Pulliainen kritisoi puheessa liiallista keskittymistä aloituspaikkoihin ja tuntiopetuksen lisäämiseen korkeakoulupolitiikassa, esittäen mielestään parempia vaihtoehtoja resurssien käyttöön.¹⁴⁷

Vuonna 1986 Pulliainen pohti puheessaan jälleen yliopistoinstituution yleistä luonnetta, palaten tarkastelemaan aiempaa ”tehdas”-metaforaansa kriittisesti. Pulliainen korjaa aiempaa metaforaansa todeten, että yliopisto on enemmän ”työkalu” – Pulliaisen näkemä konnotaatioero sanojen välillä liittyy tiedontuottajan, yliopistoihmissen aktiiviseen rooliin.¹⁴⁸ Eräänlaisesta yliopistoihanteesta kertovana Pulliaisen selostus on kiinnostava, mutta myöskään uudistettu metafora ei ole kivuttomasti kytkettävissä

---

¹⁴⁶ Joensuun korkeakoulun vuoden 1984 avajaispuhe. Tiedostonimi ”rehtorin puhe 1984” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹⁴⁷ Joensuun korkeakoulun vuoden 1985 avajaispuhe. Tiedostonimi ”rehtorin puhe 1985” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹⁴⁸ Joensuun korkeakoulun vuoden 1986 avajaispuhe. Tiedostonimi ”rehtorin puhe 1986” *Rehtorien puheet*. ISYK.

sivistysyliopistoihanteeseen. Muilta osin puhe muun muassa tarkastelee varsin ankaralla tavalla kriittisesti yliopisto-opiskelijoiden opiskelutapojen kehityssuuntaa.

Vuoden 1987 puheessa Pulliainen varoitti tuodittautumasta uskomukseen Joensuun yliopiston pysyvyydestä. Hän tarkasteli Joensuun tilaa suomalaisessa yliopistokentässä kriittisesti ja vertaillen. Tästä hän päätyi, tälle tutkimukselle kiinnostavasti, pohtimaan tapoja parantaa nimenomaan yliopiston tieteellistä tulosta. Hän varoitti professoreita nurkkakuntaisuudesta, ja toteaa, että ei ole kohtuuton vaatimus että ”professori on sivistynyt ihminen”. Tähän viitaten hän totesi että ”vanhoissa sivistysmaissa” yliopistoprofessoreiden sivistyksen vaaliminen on koettu tärkeänä. Esimerkiksi hän nimeää kuitenkin Ranskan, eikä Saksaa.¹⁴⁹

Lienee todennäköistä, ettei Pulliainen olisi kieltänyt Saksan kuuluvan mainitsemiinsa vanhoihin sivistysmaihin, mutta kertoo kuitenkin jotain Pulliaisen suhteesta sivistysyliopistoihanteeseen, että hän ei tässä erittäin otollisessa yhteydessä päätenyt käyttämään vanhaa Saksaa (tai Preussia) mallimaana. Samoin kertoo jotain humboldtilaisuuden käsitteen tuolloisesta merkityksestä yliopistomaailmassa, ettei Pulliainen kokenut viittausta tarpeelliseksi. Tämä näyttäytyy kontrastina Kuopion yliopiston tuolloisen rehtorin Juhani Kärjän tarkasteltuihin puheisiin. Toisaalta Pulliaisen ilmaus on monitulkintainen. ja voi olla, että hänen mielessään on ollut esimerkiksi jokin tietty, tuore tapaus professorikuntaan Ranskassa kohdistetusta julkisesta kritiikistä.

Vuoden 1988 puheen ajankohtaisena teemana on kansainvälistyminen, ja erityisesti eurooppalaisten yliopistojen kasvava yhteistyö, koskettaen myös Joensuun yliopistoa. Puhe koskettaa yliopistohistoriaa, ja mainitsee Bolognan yliopiston länsimaisen yliopiston alkuna, mutta tästä otollisesta yhteydestä huolimatta tässäkin puheessa ei mainita Humboldtia tai Berliinin yliopistoa.¹⁵⁰ Tarkastelun viimeinen, vuoden 1989 puhe, alkoi yliopiston kunniamitaleiden jaolla ja jatkui yliopiston lyhyen historian kriittisellä tarkastelulla. Analysoidessaan mitalin kaiverrusta, jossa on yhdistetty suomalaisen perinteen kantele ja antiikin kreikan Orfeuksen lyyra, koskettaa Pulliainen

---

¹⁴⁹ Joensuun korkeakoulun vuoden 1987 avajaispuhe. Tiedostonimi ”rehtorin puhe 1987” *Rehtorien puheet*. ISYK.

¹⁵⁰ Joensuun korkeakoulun vuoden 1988 avajaispuhe. Tiedostonimi ”rehtorin puhe 1988” *Rehtorien puheet*. ISYK.

yliopistojen yleiseurooppalaista perinnettä. Kriittisenä huomiona yliopiston tuolloisesta tilanteesta otti Pulliainen esiin perustutkimuksen suhteellisen heikon tilan.¹⁵¹ Nämä molemmat ovat aiheita, joihin sivistysyliopistoihanne olisi potentiaalisesti liitettävissä.

Kokonaisuudessaan Joensuun korkeakoulun ja yliopiston puheita tarkasteluvälillä näyttävät leimanneen suhteellisen suuressa määrin käytännön taloudelliset ja toiminnalliset sekä koulutuspoliittiset ja aluepoliittiset huolet. Tarkasteltujen korkeakoulujen puheiden joukossa yliopistoaatetta ja sen ihanteita ylipäänsä käsiteltiin näissä puheissa selvästi vähiten, lähinnä vain johdatuksena yliopiston käytännöllisimpiin huoliin. Siinä määrin, kun jonkinlaisia yliopiston ihannekuvia tuotiin esille, valinta osui usein enemmän arkijärkisten kuin suurellisten filosofisten mallikuvien tai historiallisten esimerkkien kohdalle.

Jotkut puheissa esiin tuodut ajatukset saavat ajattelemaan, onko erityisesti Pulliaisen näkökulma sivistysyliopistosta ihanteena ollut kielteinen. Toisaalta Pulliainen tuo myös positiivisessa mielessä esiin ajatuksia ja ihanteita, jotka on tyyppillisesti liitetty sivistysyliopistoihanteeseen. On joka tapauksessa vaikea uskoa sen mukaan mikä aikakauden aatemaailmasta on meille tiedossa, että etsityt käsitteet (ottaen huomioon niiden jo todettu ajankohtaisuus Suomessa 1970- ja 1980-luvuilla) eivät olisi tänä aikana kantautuneet yliopiston rehtoreiden korviin. Ilmeisesti Pulliainen ja Mälkönen, samoin kuin edeltäneet puheita pitäneet rehtorit (ja vararehtori) eivät ole todenneet tarvitsevansa tai haluavansa nostaa näitä käsitteitä retoriseen käyttöönsä, toisin kuin heidän aikalaiskollegansa ainakin Oulussa ja Kuopiossa.

---

¹⁵¹ Joensuun korkeakoulun vuoden 1989 avajaispuhe. Tiedostonimi ”rehtorin puhe 1989” *Rehtorien puheet*. ISYK.

2.4 Humboldttilainen sivistysyliopisto osana suomalaista yliopistoaatteetta vuosina 1959–1989

Mikä on nyt tehdyn tarkastelun perusteella syntyvä, väistämättä rajoittunut kokonaiskuva niin kutsutun humboldtilaisen sivistysyliopistoihanteen roolista suomalaisissa korkeakouluissa ja yliopistoissa? Johdannossa esitettiin Marja Jalavan tutkimukseen vitateen yhtenä ennako-oletuksena, että humboldtilainen ihanne kasvatti merkitystään 1970-luvun puolivälistä alkaen liittyen yliopistopoliittiseen keskusteluun. Tätä ennen humboldtilaisuuden merkitys osana professorikunnan omaksumaa yliopistoaatetta oli kyseenalainen. Mikäli ennen 1970-luvun jälkipuolta ei puhuttu sivistysyliopistosta eksplisiittisesti, millaisia ilmauksia käytettiin, kun tai jos viitattiin yliopiston suurempiin ihanteisiin? Kun ”humboldttilainen” retoriikka lopulta yleistyi osana suomalaista yliopistoaatetta, miten laajalle levinnyt ja yleisesti hyväksytty ihanne siitä tuli?

Tarkastelluissa avajaispuheissa selvä yleiskuva on, että viittaukset humboldtilaisuuteen, Wilhelm von Humboldtin historialliseen henkilöön sekä sivistysyliopistokäsitteeseen yksiselitteisin ilmauksin yleistyvät selvästi 1980-luvulla. Tarkemmin sanoen, Oulun ja Kuopion yliopistoissa mainittuja viittauksia tapahtuu useaan kertaan vuosikymmenen mittaan vuodesta 1980 alkaen, yhteensä 3 kertaa Oulussa ja 5 kertaa Kuopiossa. Henkilöinä mainintoja viljelevät erityisesti Markku Mannerkoski ja Lauri Korhonen Oulussa, sekä Juhani Kärjä Kuopiossa.

Edellä mainittujen rehtorien joukossa Juhani Kärjä vaikuttaa omaksuneen ainakin retoriikan tasolla lähes kritiikittömän ihailevan kuvan humboldtilaisesta sivistysyliopistosta ja Wilhelm von Humboldtin roolista tieteen- ja yliopistoinstituution historiassa. Kärjälle humboldtilainen sivistysyliopistomalli oli samaan aikaan ”perinteinen” että ”moderni”, ja hän pahoitteli siihen kohdistuvaa uhkaa, jota edustivat esimerkiksi yliopistojen 1980-luvun tutkinnonuudistuksen tuomat muutokset sekä niin kutsuttu ajan henki.

Mannerkosken puheista välittyvä kuva on kriittisempi, ja eräässä niistä esimerkiksi viitataan Humboldtin sivistysyliopistoon vanhanaikaisena ”eliittiyliopistona”, joka ei ole

sopiva esimerkki nykyajalle. Toisissa Mannerkosken viittauksissa sivistisyliopisto näyttäytyy enemmän positiivisena, joskaan ei muuttumattomana lähtökohtana yliopistoihanteelle. Myös vuonna 1980 Kuopion aikaisempi rehtori, Tapani Vanha-Perttula, viittasi suoraan sivistisyliopiston käsitteeseen, pyrkien sisällyttämään siihen myös ammattikeskeisen yliopistokoulutuksen. Tämä yksittäinen puhe viittaasi myös sisällöllään siihen, että sivistisyliopisto käsitteenä olisi noussut keskusteluun vastikään.

Mainituissa puheissa humboldtilaiset käsitteet, ”Humboldtin yliopisto”, ”humboldttilainen yliopisto” ja ”humboldttilainen sivistisyliopisto” yhdistyvät yleisellä tasolla samanlaisiin teemoihin kuin niihin on yhdistetty myös muualla maailmassa tutkimuskirjallisuuden mukaan: Ennen kaikkea, keskeinen puheista välittyvä merkityssisältö on ”tutkimuksen vapaus ja itsenäisyys”, humboldtilaisen yliopiston ”ensimmäinen pylvä”. Tämän lisäksi retorisen mielikuvan tasolla käsitteisiin yhdistyy yleisempi tieteen ja tutkimuksen merkitys ja arvonanto yliopistossa. Erityisen selvästi puheista välittyvä, puheiden esitysaikana ajankohtainen korkeakoulupoliittinen kiista-aihe oli yliopistojen tutkinnonuudistus. Sivistisyliopisto käsitteenä ja Humboldtin henkilö historiallisena hahmona toimivat retorisina työkaluina keskustelussa, jossa tutkinnonuudistusta toisaalta vastustettiin tai kannatettiin. Sivistisyliopistoon liittyvät käsitteet yhdistettiin retorisesti myös yleisluontoisemmalla tasolla ”vanhaan” tai ”perinteiseen” yliopistoon, ja siihen kohdistuvaan muutokseen.

Korkeakoulujen tutkinnonuudistus oli tullut voimaan opetusministeriön asetuksen muodossa joulukuussa 1978, ja se toteutettiin tätä seuraavina vuosina käytännössä. Pitkään valmistellun uudistuksen taustalla kyti merkittävä kiista opetusministeriön virkamiesten ja suomalaisen professorikunnan välillä. Tutkinnonuudistuksen valmistelu oli ministeriössä alkanut FYTT-toimikunnan kiistanalaisesta mietinnöstä, joka herätti professorikunnassa pelkoja jopa jonkinlaisesta ”sosialistisesti” ohjailusta korkeakoululaitoksesta. Opetusministeriön vuoden 1974 kannanotossa ajatus tutkinnonuudistuksesta tiivistyi varsin monitulkintaisiin tavoitteisiin ”ongelmakeskeisyys, tavoitteellisuus, monitieteisyys ja yleisvalmiuksien antaminen”. Lopullinen tutkinnonuudistus oli kompromissien tulos, mutta kuten tämänkin

tutkimuksen puheiden tarkastelulla on huomattu, myös se herätti osassa professorikuntaa voimakasta kritiikkiä.¹⁵²

Osaltaan professorikunnan ”sosialismi”-pelkoja ruokki FYTT-mietinnön valmistelijoiden nuoruus ja heihin yhdistetty suopeus yliopistojen ”mies ja ääni” -hallinnonuudistusta kohtaan.¹⁵³ FYTT-mietinnön ja tutkinnonuudistuksen ympärillä kulisessa käyty kiista huomioon ottaen onkin yllättävää, miten vähäistä kritiikki ministeriötä ja virkamiehiä kohtaan on tarkastelluissa 1970-luvun puheissa, verrattuna opiskelijaliikkeeseen kohdistettuun kritiikkiin. Joissakin 1970-luvun puheissa kylläkin viitataan FYTT-toimikuntaan kriittisesti. Tämä suhteellinen hiljaisuus voi selittyä aiheen arkaluontoisuudella. Professorien ja virkamiesten kiistoja ei haluttu samalla tavalla suuren yleisön esille, ja sitä myöten osaksi julkista yliopistoaatetta, kuin professorien ja oppilaiden välistä kiistaa.

Tutkinnonuudistus oli nähdäkseni eräs ilmentymä siitä yhteiskunnallisesta ilmiöstä, johon Marja Jalava viittaa 1970-luvun radikaalien jargonia lainaten ilmaisulla valtiomonopolikapitalismi (*state monopoly capitalism, stamocap*).¹⁵⁴ Korkeakoulutukseen sovelletun ”valtiomonopolikapitalismin”, tai kenties neutraalimmalla ilmauksella, korkeakoulutuksen kohtaaman muutoksen, vaikutusten rajoittamisesta opiskelijat ja professorit saivat yhteisen vastustettavan, ja lopulta he löysivät sivistysyliopisto-käsitteestä myös yhteisen ihanteen. Näyttää että juuri tänä aikana ”humboldttilaisuus” ja sivistysyliopiston käsitteet tulivat huomattavan vahvasti mukaan keskusteluun.

Tutkinnonuudistuksen suhde sekä yliopistotutkintojen tieteellisyyteen että yliopistojen autonomiaan ei ollut aivan yksiselitteinen: Toisaalta tutkinnonuudistus merkitsi joillain oppialoilla ammatillisuuden korostamista,¹⁵⁵ mutta toisien kohdalla tieteellisyyden vahvistamista. Lisäksi, vaikka tutkinnonuudistus merkitsi valtiovallan puuttumista yliopistojen opetussisältöön, suomalaisen yliopistojärjestelmän sisällä se myös vähensi Helsingin yliopiston ylivaltaa. Yliopistomaailmaa ei myöskään ollut suinkaan jätetty

---

¹⁵² Eskola 2002, 320–332.

¹⁵³ Nevala 2009, 158.

¹⁵⁴ Jalava 2014, 131-136.

¹⁵⁵ Katso sivut 54-55.

uudistuksen valmistelun ulkopuolelle.¹⁵⁶ Tutkinon uudistus yhdistettynä muihin yliopistomaailman kohtaamiin muutoksiin ja haasteisiin teki siitä kuitenkin selvästi keskeisen kiintopisteen, johon sivistysyliopisto-retoriikka saattoi kohdistua.

On lisätutkimuksen arvoinen asia, mikä oli rehtorien puheita vastaavalla tavalla sivistysyliopistoon liitettävien käsitteiden rooli esimerkiksi (osaksi korkeakoulujen avajaisohjelmia tulleissa) ylioppilaiden pitämässä puheissa, samana aikana. On kiinnostavaa, missä määrin professorikunta omaksui 1980-luvun vaihteessa eksplisiittisen ”humboldttilaisuuden” opiskelijoilta ja opiskelijaliikkeeltä, enemmän kuin toisin päin.

Sivistysyliopisto on kaikissa käyttömuodoissaan yhdistetty yliopiston vapauteen, jossain mielessä ja jossain määrin. Tässä mielessä yliopiston vapaus on implisiittisesti läsnä kaikissa sivistysyliopiston käsitteen retorisisissa käyttöyhteyksissä. Yliopiston ja tutkijoiden vapaus ihanteena ja sen konkreettisempi ilmenemismuoto, yliopiston autonomia, ilmenee kuitenkin tarkastelluissa puheissa muissakin yhteyksissä, Erityisesti ennen 1980-lukua esitetyissä puheissa ilmenee eri muodoissa huoli yliopiston ja korkeakoulun autonomian heikkenemisestä ilman että diskurssiin liitettiin ilmeisiä sivistysyliopistokäsitteitä. Sama pätee aikana käytyihin keskusteluihin useista muista sivistysyliopistoon käsitteenä potentiaalisesti liitettävistä merkityssisällöistä: Aiheista liittyen tieteiden väliseen yhteistyöhön, tieteen yleiseen merkitykseen ja sivistyksen käsitteeseen itsessään. Kaikki nämä esiintyvät useissa tarkastelluissa 1960- ja 1970-luvun puheissa ilman että niihin liitetään etsittyjä, ilmeisiä käsitteitä.

Erityinen suomalainen lisämerkityksiä sisältävä aatteellinen piirre on käsitys J. W. Snellmanin (ja hänen työnsä pohjalta syntyneen snellmanilaisuuden) ja Humboldtin (ja humboldtilaisuuden) välisestä merkittävästä historiallisesta ja aatteellisesta yhteydestä tai rinnastettavuudesta. Marja Jalava viittaa Snellmaniin ilmaisulla ”Suomen Humboldt”, *Humboldt of Finland*.¹⁵⁷ Ajatus Humboldtin ja Snellmanin yhteydestä nousee sellaisenaan esille yhdessä Kärjän pitämässä puheessa, jossa Snellmanin esitettiin tuoneen ”Humboldtin yliopiston” Suomeen. Snellmanin nimi keskeisenä hahmona

---

¹⁵⁶ Nevala 2009, 158-160.

¹⁵⁷ Jalava 2014, 136-137.

Suomen yliopiston historiassa kylläkin mainitaan muissa yhteyksissä useissa muissa tarkastelluista puheista. Snellmanin merkitystä osana suomalaista yliopistoaatetta on tutkittu eri näkökulmista, mutta eri korkeakoulujen rehtoreiden puheiden käyttäminen lähteenä voisi olla erityisen hedelmällistä tutkittaessa yliopistoaatteen kollektiivista ulottuvuutta myös liittyen Snellmanin henkilölle annettuun merkitykseen.

Toisin kuin Oulussa ja Kuopiossa, Joensuun korkeakoulun ja yliopiston puheissa eksplisiittiset viittaukset loistavat poissaolollaan myös 1980-luvun puheissa. Jotkut puheiden, joko kriittisesti tai ihannoiden käytetyt ilmaisut, kuten ”vapaa tutkimus”, voidaan kyllä nähdä kytkeytyvän käynnissä olleeseen sivistysyliopistokeskusteluun. Syynä siihen, etteivät Joensuun 1980-luvulla toimineet rehtorit – Pentti Mälkönen ja Kyösti Pulliainen – kokeneet viittauksia käynnissä olleeseen sivistysyliopistokeskusteluun tarpeellisiksi, voi yksinkertaisesti olla retorinen: Mälkösen ja Pulliaisen puheissa kyllä puhutaan tieteen merkityksestä ja vastaavista sivistysyliopistoon liitettävistä teemoista, mutta molempien käyttämän retoriikan yleissävy on enemmän arkijärkinen kuin suurellisiin ihanteisiin vetoava. Toisaalta esimerkiksi Pulliaisen esittämät omat metaforat hyvälle yliopistolle, ”verstas” ja ”työkalu”, vaikuttavat olleen myös merkityssisällöltään sivistysyliopistoajattelua ainakin passiivisella tasolla haastanutta retoriikkaa.

Raakel Plamper ja Hanna Laalo ovat tutkineet Turun ja Helsingin yliopiston puheita 1920-luvulta alkaen, painopisteenä kuitenkin laajemmin ”akateemisen koulutuksen ihanteet”. Kirjoittajat kuitenkin pohjustavat artikkeliaan mainitsemalla Humboldtin ja Snellmanin vaikutuksen suomalaiseen yliopistoaatteeseen, ja tiivistäen näiden vaikutusten sisällöt. Kuitenkaan esimerkiksi käsitteen ”sivistys” ilmenemiä puheissa ei erotella käsitteestä ”sivistysyliopisto” tai vastaavista käsitteistä. Artikkelista kuitenkin käy ilmi, että myös Turussa ja Helsingissä huoli ”sivistyksestä”, ja toisaalta ammatillisuuden puolustaminen linkittyi tutkintouudistukseen:

Rehtorit eivät puheissaan kiistäneet, etteikö koulutuksen tulisi vastata myös ammattitarpeisiin, mutta liiallinen ammatillisuus koettiin uhkana sivistysihanteille. Esimerkiksi 1970-luvulla tutkinnouudistuksen kritisoitiin

*muuttavan yliopistokoulutuksen yksipuoliseksi putkitutkintojen tuotantotehtäksi.*¹⁵⁸

Rinne, Jauhiainen ja Plamper, samaan Turun ja Helsingin aineistoon korkeakoulupoliittisten doktriinien valossa viitatessaan, tuovat esiin muitakin painotuksia, jotka on kenties voitu puheiden kontekstissa liittää sivistysyliopistoideaaliin eksplisiittisesti, esimerkiksi Turun rehtori Scheininin toivoessa laajempaa yliopistoautonomiamia vedoten yliopiston mottoon ”Vapaan kansan lahja vapaalle tieteelle”. Kuitenkaan tämänkään artikkelin esiintuomissa lainauksissa sivistysyliopisto ei tule esille oman tutkimuksen tarkoittamalla eksplisiittisellä tavalla.¹⁵⁹

Koska tutkimusintressin kohteena on laajempi suomalainen yliopistoaate, on hyvä ottaa huomioon myös näistä artikkeleista saatava rajattu tieto Turun ja Helsingin yliopistoissa julkituodun yliopistoaatteen suhteesta humboldtilaisuuteen ja sivistysyliopistoon. Keskustelu vaikuttaa tällä perusteella olleen esimerkiksi tutkinno uudistukseen liittyen hyvin samansuuntaista myös näissä kahdessa kaupungissa kuin tässä tutkimuksessa tarkastelluissa. Kuitenkin tällä perusteella on vaikea sanoa paljoakaan spesifioidun sivistysyliopistoihanteen roolista ajanjakson puheissa.

Oman tutkimuksen puheiden läpikäynnin perusteella muodostettu yleiskuva on pyritty esittämään taulukossa 1.¹⁶⁰ Taulukossa on esitetty puheiden eksplisiittisiksi katsotut viittaukset humboldtilaisuuteen Humboldtin nimen mainiten ja toisaalta eksplisiittisiksi katsotut viittaukset sivistysyliopistokäsitykseen yleisemmin, mukaan lukien maininnat sivistysyliopiston ilmeisistä lähikäsitteistä kuten ”uushumanistinen yliopisto”. Taulukossa tulee esiin viittausten huomattava yleistymisen 1980-luvulla.

Keskeiseksi, edellä hahmoteltua yleiskuvaa haastavaksi, yksittäiseksi poikkeukseksi jää Oulun yliopiston rehtori Pentti Kaiteran maininta ”Humboldtin yliopistosta” ja sen ”johtavasta asemasta” vuodelta 1961. Haastaako tämä yksittäinen maininta hahmotellun kokonaiskuvan ”humboldttilaisen sivistysyliopiston” käsitteen merkityksestä? Ainakin siinä määrin, että olisi aihetta tutkia, mistä Kaitera oli saanut tämän itseluottamuksella ilmaistun ajatuksen. Erityisen merkillepantavaa tämä

---

¹⁵⁸ Plamper & Laalo 2018, 11.

¹⁵⁹ Rinne & Jauhiainen & Plamper, 182-189.

¹⁶⁰ Liite 1.

yksittäinen maininta on siksi, että tutkimuskirjallisuuden antaman kuvan mukaan Humboldtin merkitys yliopistohistorian merkkihenkilönä alkoi paisua edes Saksassa vasta vuodesta 1963 alkaen. Myös Kaiteran kahdessa ensimmäisessä puheessa on vahvasti sivistysyliopistoihanteeseen soveltuvia temaattisia painotuksia ja sanavalintoja.

On kuitenkin pantava merkille ja otettava tarkasteluun se seikka, että – kuten Oulun yliopistoa käsitelleessä alaluvussa todettiin – Kaitera ei ilmaisulla ”Humboldtin yliopisto” näyttänyt tarkoittavan ensisijaisesti ”Humboldtin yliopistoksi” nimitettävissä olevaa ihannekuva, vaan kirjaimellisesti Berliinissä sijaitsevaa yliopistoa. Toisaalta tässä lainauksessa kyseinen historiallinen yliopisto, oletetusti pian sen perustamisen jälkeen, edusti selvästi eräänlaista ihanne- tai mallikuvaa.

On mahdollista, että Humboldtin perustaman Berliinin yliopiston johtava tai hallitseva asema tai historiallisen edelläkävijän rooli yliopistojen maailmassa on (osana eri toimijoiden ja tietoverkostojen omaksumaa yliopistoaatetta) ymmärretty yksinkertaisesti historiallisena faktana, irrallaan Humboldtin henkilöön, teoreettisen työhön tai valtiolliseen toimintaan kohdistetusta arvonnannosta. On mahdollista, että esikuvana on nähty Berliinin yliopisto, saksalainen ”klassinen” yliopisto laajemmin tai yleistetty 1800-luvun aikana maailmanlaajuisesti kehittynyt aiempaa enemmän tieteeseen panostanut yliopistoinstituutio. Tässä mielessä Berliin yliopiston perustajan Humboldtin nimeä on saatettu – Pentti Kaiteran, ja monen muun yliopistoaatteen julkittuajan toimesta – pitää yksinkertaisesti käytännöllisenä nimenä tälle yleisemmällä tasolla hahmotetulle historiallisen ”sivistysyliopiston” instituutiolle. Onko tällaisessa tapauksessa siis lainkaan kohtuullista puhua ”humboldttilaisesta myytistä” (*Humboldtian Myth*), kuten tuoreessa tutkimuskirjallisuudessa on tehty,¹⁶¹ tarkasteltaessa yliopistoihanteen ja Humboldtin henkilön välille aatteen, teorian ja retoriikan tasolla tehtyä yhteyttä?

”Humboldtin sivistysyliopistoksi” nimitettävä ihanne näyttää voivan pitää sisällään useita eri toisiinsa linkittyviä tai toisistaan riippumattomia ihanteita ja uskomuksia: Voidaan hahmottaa teoreettisen tai abstraktin tason yliopistoihanteen, johon sisältyvät aiemmin nimetyt kolme pylvästä – opetuksen ja tieteen yhteys, opetuksen ja tieteen

---

¹⁶¹ Ash 2014, 81-82.

vapaus ja sivistys (*Bildung*), tai teoreettinen yliopistoihanne siinä spesifimmässä ja kenties enemmän aikaansa sidotussa muodossa, jossa se välittyi Humboldtin omissa teksteissä.

Voidaan toisaalta hahmottaa historiallinen tai niin sanotusti historioiva kuva sivistysyliopistosta, jossa, tiivistäen, Humboldt perusti virkamiehen ominaisuudessa Berliinin yliopiston, ja kyseinen yliopisto toimi yhtenä keskeisenä vaikuttimena tai esikuvana ensin saksalaiselle, ja sitä myöten kansainväliselle yliopistoinstituutiolle. Tämä vaikutusten ketju liittyi tieteellisen tutkimuksen aseman vahvistumiseen yliopistoinstituutioissa maailmanlaajuisesti – ellei ollut sen primäärinen syy. Nämä humboldtilaiseen ihanteeseen liitettävät tasot voivat olla kytköksissä toisiinsa, erityisesti siten, että oletetaan Humboldtin teoreettisen ajattelun vaikuttaneen oleellisesti Berliinin yliopiston suuntaan ja kehitykseen.¹⁶²

”Puhtaaksi” kutsumani humboldtilainen ihanne omaksuu kuvatut kaksi sivistysyliopistoon liittyvää tasoa – teoreettisen ja historiallisen – sellaisenaan ja kokonaisuudessaan sekä ne yhteen liittäen. Tämä on ihannekuva, jota voidaan hyvällä syyllä kutsua myyttiseksi. Voidaan kuitenkin jo abstraktilla tasolla hahmotella ”riisutumpi” historioiva versio humboldtilaisen sivistysyliopiston kertomuksesta: Kaikkein yksinkertaisimmillaan (ja pitäen mukana samalla mukana vain selvimmän totuudelliset historialliset aspektit) tämä versio olisi seuraava: ”1800-luvulla yliopistoinstituutiot kehittyivät painottamaan aiempaa enemmän tieteellistä sivistystä, ja eräs edustava esimerkki tästä kehityskulusta oli vuonna 1810 Humboldtin myötävaikutuksella perustettu Berliinin yliopisto.” Kuva sivistysyliopistoihanteesta voi olla myös jotain näiden kahden ääripään välillä, esimerkiksi sisällyttäen ajatuksen, että Berliinin yliopisto olisi ollut poikkeuksellisen vaikutusvaltainen saksalaisten yliopistojen joukossa ja että Humboldtin teoreettinen ja toiminnallinen panos olisi ollut tässä kehityskulussa erityisen oleellinen.

Pidän siis tutkimisen arvoisena väitettä, että ennen 1970-lukuakin Suomessa (ja todennäköisesti myös muualla Euroopassa) on yliopistopiireissä laajalti tunnettu ja pidetty hyväksyttävänä osana yliopistoaatetta jonkinasteista, kuvatun kaltaista

---

¹⁶² Liite 2.

”riisuttua” ja historioivaa versiota sivistysyliopistonarratiivista. Tähän ajatukseen voidaan kenties myös sovittaa Rinteen, Jauhaisen ja Plamperin tässä tutkielmassa aiemmin problematisoitu ajatus 1920-1950-lukujen suomalaisen yliopistoaatteen sisältämästä ”sivistysyliopiston” ihanteesta ja ”humboldttilaisesta” luonteesta. Voidaan pyrkiä selvittämään lisätutkimuksen keinoin, edustiko Kaitera 1960-luvun vaihteen puheineen tämän suuntaista ajattelua, kuinka yleistä tämä ajattelu oli, ja mitä spesifejä sivistysyliopistonarratiivin elementtejä tähän ajatteluun saattoi liittyä. On kenties myös aiheellista pyrkiä tekemään historiallisessa käsitteistössä selvempää eroa ”humboldttilaisuuden” ja ”sivistysyliopisto”-ihanteen välillä. Kenties on sittenkin oikeutettua puhua ihanteesta nimeltä ”sivistysyliopisto” yliopistoaatteen osana, erotettuna Humboldt-myytin noususta 1970-luvun tienoilla.

Kyseessä on kuitenkin vain eräs mahdollinen tulkinta 1970-lukua ja selvemmin ”Humboldt-myyttiin” yhdistynyttä sivistysyliopistoajatusta edeltäneen yliopistoihanteen luonteesta. On myös hyvä huomata, että kaksi hahmoteltua versiota sivistysyliopiston ihanteesta jakavat keskenään laajan osan linkittyvää käsitteistöä. Tästä johtuen voi toisinaan olla hyvin vaikeaa todeta, missä määrin myöskään 1970-luvun jälkeen esiin tuotu humboldtilaisuus edustaa niin sanotusti ”puhdasta”, idealisoivaa ja ”mytologisoivaa” humboldtilaisuutta. Juhani Kärjän puheiden piirtämä sivistysyliopiston ihannekuva on kuitenkin tässä mielessä selvästi erittäin ”puhdas”.

Kuten todettua, näyttäytyivät ”Humboldt” ja ”sivistysyliopisto” erälle muille sivistysyliopistoa 1980-luvulla käsitelleille rehtoreille – Oulun Mannerkoskelle ja Korhoselle sekä Kuopion Vanha-Perttulalle – vähemmän yksiselitteisen positiivisina kuin Kuopion Kärjälle. Vaikka myös nämä rehtorit käyttivät viittauksia sivistysyliopistoon hyväksi korostaakseen korkeakoulujensa tieteellistä puolta, näyttivät he kokevan sen eräänlaiseksi taakaksi halutessaan puolustaa myöskin ammatillisen koulutuksen asemaa korkeakouluissa. Tässä suhteessa esimerkiksi Korhoselle retoriseksi taktiikaksi näyttää valikoituneen vähätellä sivistysyliopiston merkitystä esimerkiksi puhumalla historiallisesta ”eliittiyliopistosta”, kun taas Vanha-Perttula pyrki esittämään ammatillisen koulutuksen luontevana osana sivistysyliopistoa. Korhosen tavoin myös Mannerkoskelle humboldtilaisuus näyttäytyy jossain määrin vähäteltävänä, aatteellisena riippakivenä.

Kertoo paljon sivistysyliopiston (ja siihen viitanneen käsitteistön) viimeistään 1980-luvulla saamasta merkityksestä (ja merkityssisällöstä) osana suomalaisesta yliopistokeskustelua, että mainitut kriittiset rehtorit kokivat tästä käsitteen taakanomaisuudesta huolimatta tarpeelliseksi käsitellä sivistysyliopistoa puheissaan. Vanha-Perttulan vuoden 1980 puheen tapauksessa näyttäytyy toisaalta myös sivistysyliopisto-käsitteen retorinen venyvyys, siten että siihen voidaan retoriikan keinoin sisällyttää merkityssisältö – ammatillinen koulutus korkeakouluissa – joka näyttää yleisemmässä keskustelussa asettuneen sivistysyliopistoajatukseksi vastakkaiseksi piirteeksi. Kyseessä on toisaalta myös asiasisällöltään historiallisesti perusteltu ja selventävä puheenvuoro käsitteen ”sivistys” merkityssisällöstä yhteydessä käsitteeseen ”sivistysyliopisto”. Kuten ensimmäisessä pääluvussa omana tulkintanani esitin, käsitteen ”sivistys” voidaan validisti tulkita pitävän sisällään myös ammatillisen sivistyksen.

LOPPULAUSE

Tässä tutkimuksessa on tarkasteltu ensin ”humboldtilaista sivistysyliopistoa” aluksi yleisellä aatehistoriallisella tasolla. Sen jälkeen tarkastelussa ovat olleet tämän yleiskuvan pohjustamana humboldtilaisen sivistysyliopiston käsitteen ja sen lähikäsitteiden rooli kolmen suomalaisen yliopiston, Oulun, Kuopion ja Joensuun yliopistojen, rehtoreiden avajaispuheissa vuosivälillä 1959–1989. Tutkimusmetodi on ollut käsitehistoriallinen retorinen analyysi.

Johdannossa tutkimuspyrkimykseksi nimettiin etsiä tietoa ajanjakson 1959–1989 yliopistoaatteesta, ja spesifisti sen suhteesta niin kutsuttuun humboldtilaiseen sivistysyliopistoon ja sen lähikäsitteisiin. Tutkimuspyrkimystä on pyritty toteuttamaan läpikäymällä kolmen suomalaisen korkeakoulun ja yliopiston avajaispuheita etsien viitauksia mainittuihin käsitteisiin. Tämän tutkimustehtävän problematiikkaa, kuten tarkasteltujen puheiden sisällön suhdetta laajempaan yliopistoaatteeseen, on käsitelty tutkielman johdannossa ja ensimmäisessä tutkimusluvussa. Tutkielman toisessa luvussa on puheiden tarkastelussa kiinnitetty huomio käsitteiden retorisiin käyttöyhteyksiin ja niillä tavoiteltuihin retorisiin pyrkimyksiin sekä käsitteiden merkityssisältöihin. Huomio on kiinnitetty myös mainittujen käsitteiden käyttämättä jättämiseen ”otollisissa” yhteyksissä sekä tarkastelluissa puheissa ilmeneviin muihin ja kilpaileviin yliopistoihanteisiin ja niihin liittyviin käsitteisiin.

Tutkimukseen valikoituneet korkeakoulut, Oulun, Kuopion ja Joensuun yliopistot, edustavat tarkasteluaikana kylmän sodan ajan Suomen niin sanotun massayliopiston ilmenemistä. Ne ovat myös tuloksia ja esimerkkejä suomalaisessa korkeakoulupolitiikassa sovelletusta aluepolitiikasta. Korkeakoulujen rehtorien puheet edustavat siis niin sanottua maakuntien Suomen, tai Suomen syrjäisempien seutujen, näkökulmaa. Niillä on siis myös yliopistoaatteeseen oma näkökulmansa, joka tutkimusaineistossa on ilmennyt ainakin suhteessa mahdollisuuteen tutkimustoiminnan keskittämisestä Kuopion korkeakoulussa Helsinkiin. Tämä uhka on heijastunut puheissa eksplisiittisesti haluna puolustaa tieteentekemistä syrjäisemmissä yliopistossa, eli niin sanotuissa maakuntayliopistoissa.

Laajentaakseen yliopistoaatteen tarkastelua (sivistysyliopistokeskustelun tai muusta näkökulmasta) voitaisiin lisätutkimuksessa huomio kiinnittää myös muihin aika toimineisiin suomalaisiin korkeakouluihin ja yliopistoihin (esimerkiksi Turun, Helsingin ja Jyväskylän yliopistot). Mahdollista olisi syrjäisempien yliopistojen muilla paikkakunnilla sijanneiden kampusten (kuten Oulun yliopiston Kajaanin kampuksen ja Joensuun yliopiston Lappeenrannan kampuksen) avajaispuheiden tarkastelu. Laajempi tutkimuksellinen tarkastelu laajentaisi kuvaa ajan yliopistoaatteesta, ja mahdollistaisi aihealueen tutkimisen yhä kollektiivisemmalla tasolla.

Humboldttilaisen sivistysyliopiston aatehistoriallisessa tarkastelussa tuotiin esille sivistysyliopistoon liitetyt niin kutsutut kolme pylvästä: Tieteen ja opetuksen ja vapaus ja yhteys, sekä sivistys, saksaksi *Bildung*. Viimeksi mainittu käsite on eri historiallisissa ja nykypäivän yhteyksissä ymmärretty sulkevan ulkopuolelleen ammatillisen koulutuksen. Toin tarkastelussani esille, ettei ammatillisuonteinen koulutus itsessään tulisi välttämättä ymmärtää ”humboldttilaisen” sivistyksen tai tieteen vastaisena. Esitin tämän näkemyksen Wilhelm von Humboldtin kirjoituksiin viitaten.

Näyttää, että ”humboldttilaisen” ajattelun kontekstissa käsite sivistys – *Bildung*, erotettuna käsitteestä *Ausbildung* – pitää kyllä selvästi sisällään jonkinasteisen vapaan ja omaehtoisen itsekultivaation elementin, mutta tämä kultivaatio voi olla luonnoltaan myös sosiaalista ja yhteisöllistä, eikä erotettu yhteiskunnan intresseistä, hyötynäkökulmasta tai ammatillisesta osaamisesta. Toin myös esiin Humboldtin tekstiin viitaten, että sivistysyliopistoon voidaan liittää myös ajatus tieteiden yhteydestä ja ykseydestä. Tämä painotus näyttää kuitenkin harvinaiselta sivistysyliopistohanteeseen liittyen käydyssä julkisessa ja teoreettisessa keskustelussa.

Johdannossa esitettiin tutkimuskirjallisuuteen viitaten ennako-oletus, että 1970-luvun puolestavälistä alkaen humboldtilainen sivistysyliopisto kasvattaisi merkitystään rehtorien puheissa, linkittyen ajankohdan korkeakoulupoliittiseen keskusteluun. Samalla esitettiin kysymys, millä tavoin (jos millään) etsityt käsitteet ja niiden ilmentämä aate ilmenisi ennen tätä oletettua käännekohtaa. Puheiden läpikäynti osoitti, että 1980-luvuilla Oulun ja Kuopion yliopistojen rehtorit alkoivat yhä useammin viitata sivistysyliopiston lähikäsitteisiin, yhä useammin myös (Wilhelm von) Humboldtin nimen mainiten.

Johdannossa tutkimusintressin kohteeksi nimettiin suomalainen yliopisto- ja korkeakoulu- ja tutkimusjärjestelmä yleisellä, kollektiivisella tasolla. Tässä suhteessa on erityisen paljon puhuttavaa se, mikä yhdisti sivistysyliopistoihanteeseen kriittisesti suhtautuvan ja sitä ihannoivan retoriikan esittämää kuvaa sivistysyliopistosta. 1980-luvulla humboldtilaisuuden, sivistysyliopiston ja niiden lähikäsitteiden yleistyessä käsitykset ”sivistysyliopiston” luonteesta näyttävät tutkimusaineiston tarkastelun perusteella yhdistyneen ennen kaikkea tieteelliseen ja ei-ammattilliseen koulutukseen yliopistossa, linkittyen ajankohtaisena aiheena tutkinnonuudistukseen. Keskustelu linkittyi myös yleisluontoisempaan keskusteluun yliopistoinstituution luonteesta ja suunnasta. Sivistysyliopiston ihanteeseen näytetään myös Suomen yliopistomaailmassa liitetyn 1980-luvulla tieteen vapauden ihanne.

Edellä kuvatut sivistysyliopistoon suomalaisessa 1980-luvun yliopistopoliittisessa keskustelussa liitetyt piirteet pitävät implisiittisinä sisällään luvussa 1 nimetyt ”kolmea pylvästä”. Sen sijaan tieteiden välisen yhteyden tai ykseyden ihanne ei näyttäyty puheissa yhdistettynä sivistysyliopistoihanteeseen. Positiivisena ääripäänä sivistysyliopiston käsitekokonaisuuteen on liitetty ”moderni tieteellinen yliopisto”, negatiivisena ääripäänä ajastaan jälkeenyttä ”eliittiyliopisto”.

Tämän tutkimuksen perusteella syntyneitä yleiskuvia suomalaisen yliopisto- ja korkeakoulu- ja tutkimusjärjestelmän suhteesta humboldtilaisuuteen ei kuitenkaan voi pitää kattavana. Ensinnäkin tutkimusintressin kohteena ovat olleet ainoastaan rehtorien puheet, ja niiden julkituoma suomalaisen professorikunnan kollektiivinen yliopisto- ja korkeakoulu- ja tutkimusjärjestelmä. Tässä rajatussakaan mielessä ei voida puhua kattavasta tai täysin todennetusta kokonaiskuvasta. Jo tässä tutkimuksessa läpikäytyjen puheiden heijastama kokonaiskuva on ristiriitainen ja moninainen. Lisätutkimus kohdistuen muihin aikakauden suomalaisiin korkeakouluihin tai niiden laitoksiin samalla tai muulla metodologialla olisi tarpeellista tämän kokonaiskuvan täydentämiseksi.

Toisaalta tarkastelun ulkopuolelle on paljolti jäänyt rehtorien yksityisajattelun ja julkituodun yliopisto- ja korkeakoulu- ja tutkimusjärjestelmän suhde laajemmin ymmärrettynä, johon pureutuva tutkimus voisi lisätä tutkimusaineiston joukkoon esimerkiksi rehtorien yksityiset tai julkiset kirjoitukset. Toisaalta erityisen mielenkiintoinen voisi olla opiskelijoiden ja opiskelijajärjestöjen suhde humboldtilaisuuteen. Tutkimuksessa esitin tutkimuskirjallisuuteen tukeutuen spekulatiivista, että opiskelijoiden retoriikka on 1970-

luvulla saattanut olla avainasemassa humboldtilaisen ihanteen yleistymiseen (myös) rehtorien omaksumassa julkisessa retoriikassa ja yliopistoaatteessa.

Ennen vuotta 1980 puheista löytyi vain yksittäinen yksiselitteiseksi katsottu maininta Humboldtista tai selvästi "humboldttilaisesta" sivistysyliopistosta. Pentti Kaiteran puheessa vuodelta 1961 mainitaan "Humboldtin yliopisto", viitaten historialliseen Berliinin yliopistoon johtavana esimerkkinä modernille tutkivalle yliopistolle. Tämä on merkillepantava poikkeus kokonaiskuvaan, sillä tarkasteltu tutkimuskirjallisuus antaa olettaa, että Humboldtiin liitetty ihannekuva yleistyi edes maailmanlaajuisesti vasta vuodesta 1963 alkaen.

Esitän, että lisätutkimus olisi hyödyllistä edellä mainitun poikkeuksen merkityksellisyyden selvittämiseksi. Toin edelliseen liittyen esille ajatukseni, että sivistysyliopistoihanteesta voidaan abstraktilla tasolla erottaa kaksi ääripäätä: Toinen ääripää on ihannoiva, "puhtaaksi" nimittämäni versio, joka sisällyttää itseensä Humboldtin teoreettiset ajatukset ihanneyliopiston luonteesta ja historiallisen uskomuksen hänen teoriansa ja toimintansa suuresta yliopistohistoriallisesta merkityksestä 1800-luvulla maailmanlaajuisesti muodostuneella, tieteellistä tutkimusta painottaneelle yliopistoinstituutiolle.

Toinen versio sivistysyliopistoaatteesta voisi kuitenkin olla "suppea" ja "historisoiva" ymmärrys humboldtilaisuudesta, jossa Humboldtin perustama Berliinin yliopisto ymmärretään ainoastaan yhtenä, edustavana esimerkkinä yliopistoinstituutioon laajemmin 1800-luvulla kohdistuneesta muutoksesta. Esitän mielestäni lisätutkimuksen arvoisena spekulointina, että suomalaisesta ja kansainvälisestä yliopistoaatteesta voidaan kenties löytää jo ennen 1960- ja 1970-lukuja ja "humboldttilaisen myytin" nousua merkkejä "puhdasta" humboldtilaisuutta suppeammasta ja vähemmän idealisoivasta "humboldttilaisesta" aatteesta tai uskomuksesta, tai "sivistysyliopistoihanteesta". Voidaan spekuloida, että tuolloin osana suomalaista yliopistoaatetta vallitsi muodostumassa olleesta Humboldt-myytistä irrallinen yliopistoihanne, jota voidaan piirteidensä ja uskomustensa puolesta validisti kutsua "sivistysyliopistoksi", ja johon myös Humboldtin henkilö, tai hänen perustamansa instituutio Berliinissä, saatettiin jo tuolloin toisinaan liittää.

LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Julkaistut lähteet

Humboldt, Wilhelm von 2017(1809)a: "On the internal structure of the University in Berlin and its Relationship to Other Organisations" Menand, Louis & Reitter, Paul & Wellmon, Chad (toim.): *Rise of the Research University*. University of Chicago Press.

Humboldt, Wilhelm von 2017(1809)b: "Request for the Establishment for the University of Berlin May 12-14.1809". Menand, Louis & Reitter, Paul & Wellmon, Chad (toim.): *Rise of the Research University*. University of Chicago Press.

Humboldt, Wilhelm von 2017(1809)c: "Über die innere und äussere Organisation der *Bildung*". Reclam.

Humboldt, Wilhelm von 2017(1809)d: "Antrag auf Errichtung der Universität Berlins". Lauer, Gerhard (toim.): *Schriften zur Bildung*. Reclam.

Jalonen, Jussi 2017 "Sivistysyliopisto ja miten se pelastetaan" *Acatiimi*. Verkkosivu: https://arkisto.acatiimi.fi/6_2017/13.php Tarkastettu 14.3.2023.

Oulun yliopiston avajaispuheet 1959–1989, *Tilivirastorehtorit ovat puhuneet*. Oulun yliopisto 2010.

Saaranen, Risto 2017: "Sivistysyliopisto, reformaatio ja luonnontieteet" *Areiopagi*. Verkkosivu: <https://www.areiopaqi.fi/2017/09/sivistysyliopisto-reformaatio-ja-luonnontieteet> Tarkastettu 14.3.2023.

Väänänen, Kalervo 2017: "Voiko sivistysyliopisto olla yrittäjyysyliopisto" *Utu-blogi*. Verkkosivu: <https://blogit.utu.fi/utu/2017/01/10/voiko-sivistysyliopisto-olla-yrittajyysyliopisto/> Tarkastettu 14.3.2023.

Julkaissematomat lähteet

Itä-Suomen yliopiston keskusarkisto (ISYK):

Kuopion korkeakoulun ja Kuopion yliopiston avajaispuheet 1971-1989.
Avajaiset.

Joensuun yliopiston tiedotuslehti. 1981-1982 & 1984-1989.

Luetteloimatonta aineistoa.

Rehtorien puheet. Joensuun korkeakoulun ja Kuopion yliopiston avajaispuheet 1971-1980 ja puhetiivistelmät 1969-1970” Luetteloimatonta digitaalinen aineistokokonaisuus (PDF-tiedostoja).

Tutkimuskirjallisuus

Ash, Mitchell 2006: “Bachelor of What? Master of Whom? The Humboldt Myth and Historical Transformations of Higher Education in German-Speaking Europe and the US” *European Journal of Education*, Vol. 41, No. 2, 2006.

Ash, Mitchell 2014: “Humboldt the Undead: Multiple Uses of ‘Humboldt’ and his ‘Death’ in the ‘Bologna’ Era*” *The Humboldtian Tradition: Origins and Legacies.* 81-96. Brill.

Altbach, Philip G. 2011: “The Past, Present and Future of the Research University” *The Road to Academic Excellence.* World Bank.

Bommel, Bas von 2015: “Between “Bildung” and “Wissenschaft”: The 19th-Century German Ideal of Scientific Education”. *European History Online (EGO).* Leibniz Institute of European History (IEG). Verkkosivu: <http://www.ieg-ego.eu/bommelb-2015-en>

Tarkastettu 8.5.2022

Eigen, Manfred 1988: „Die Deutsche Universität - Vielfalt der Methoden, Einfalt der Reform“. *Die Idee der Universität.* 73-112. Springer-Verlag.

Eskildsen, Kasper Risbjerg 2013: "Inventing the archive: Testimony and virtue in modern historiography" *History of the Human Sciences*. 26(4). 8-26.

Eskola, Seikko 1997: "Kaitera, Pentti". *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkosivu: <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/8567>* Tarkastettu 19.12.2022.

Eskola, Seikko 2002 "Tiedepolitiikka ja korkeakoulut" Tommila, Päiviö & Tiitta, Allan (toim.) 2002. *Suomen tieteen historia 4: Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien*. 222-391. WSOY.

Jalava, Marja 2014: "When Humboldt met Marx" *The Humboldtian Tradition: Origins and Legacies*. 127-140. Brill.

Koselleck, Reinhart 2002: *The Practice of Conceptual History*. Stanford University Press.

Langewiesche, Dieter 2010: "Die Humboldtische Universität als Nationaler Mythos". *Historische Zeitschrift* nro. 290.

Lybeck, Jari et al. 2006: Arkistot: Yhteiskunnan toimiva muisti (AYTM). Arkistolaitos.

Miettinen, Reijo 2018: "Humboldt vai Snellman?". *Tieteessä tapahtuu* 1/2018. 3-13.

Nevala, Arto 2009: *Uudisraivaaja - Joensuun yliopiston 40-vuotishistoria*. Joensuun yliopisto.

Palonen, Kari 1997: "An Application of Conceptual History to Itself: From Method to Theory in Reinhart Koselleck's Begriffsgeschichte" *Finnish Yearbook of Political Thought* 1997 vol. 1. 39-69. University of Jyväskylä.

Palonen, Kari 1998: "Retorinen käänne poliittisen ajattelun tutkimuksessa". Palonen, Kari & Summa, Hilka (toim.) 1998: *Pelkkää retoriikkaa*. 137-160. Vastapaino.

Rupke, Nicolas A. 2005: *Alexander von Humboldt: A Metabiography*. University of Chicago Press.

Salo, Matti 1997: "Mannerkoski, Markku." *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkosivu: <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/7400>* Tarkastettu 20.12.2022

- Salo, Matti & Lackman, Matti 1998: *Oulun yliopiston historia*. Oulun yliopisto.
- Rupke, Nicolaas. "Alexander von Humboldt and Monism". Weir, Todd (toim.): *Monism*. 71-91. Palgrave MacMillan.
- Rinne, Risto & Jauhiainen, Arto & Plamper, Raakel 2015: "Suomalaisen yliopiston itseymmärrys, itsepuolustus ja haasteet 1920-luvulta 2010-luvulle rehtoreiden puheissa". *Kasvatus & Aika* 9(3) 2015, 172–243
- Plamper, Raakel & Laalo, Hanna 2018: "Akateemisen koulutuksen ihanteet rehtoreiden puheissa 1920-luvulta tähän päivään" *Koulu ja menneisyys*. 1-35.
- Tirronen, Jarkko 2014: "Eliittien sivistysyliopistosta moderniin sivistysyliopistoon". *Hyvinvointi yhteiskuntapoliittisena tavoitteena. Professori Juhani Laurinkarin juhlakirja*. 343-351. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia nro 62, Kuopion yliopisto.
- Östling, Johan 2018: *Humboldt and the modern German university: An intellectual history*. Lund University Press.

LIITE 1

Tässä taulukossa on tiivistetty puheiden retorisen tarkastelun tulokset. Taulukosta voi havaita Kaiteran yksittäisen huomionarvoisen Humboldt-maininnan, sekä 1980-luvulla tapahtuneen ”humboldttilaisen sivistysyliopiston” käsitteeseen liittyvän keskustelun voimakkaan nousun.

	Puheet, joissa mainitaan Humboldtin nimi			Puheet, joissa selvästi viitataan sivistysyliopistoihanteeseen		
	Oulu	Kuopio	Joensuu	Oulu	Kuopio	Joensuu
1959		-	-		-	-
1960		-	-		-	-
1961	X	-	-	X	-	-
1962		-	-		-	-
1963		-	-		-	-
1964		-	-		-	-
1965		-	-		-	-
1966		-	-		-	-
1967		-	-		-	-
1968		-	-		-	-
1969		-	?		-	?
1970		-	?		-	?
1971						
1972						
1973						
1974						
1975						
1976			?			?
1977						
1978						
1979						
1980					X	
1981						
1982	X			X		
1983				X		
1984					X	
1985		X			X	
1986						
1987		X			X	
1988	X			X		
1989		X			X	

”X” = Maininta, ”-” Yliopisto ei ollut vielä toiminnassa,

”?”= Puhe ei ollut käytettävissä kokonaisena tutkimusta varten

LIITE 2

Tämä kaavio esittää Humboldttilaisen sivistysyliopiston hahmotellut teoreettiset ja historialliset elementit ja niiden väliset oletetut vaikutusyhteydet. Kuvattuja elementtejä on saatettu yhdistää ja jättää pois osana yliopistoaatetta.

